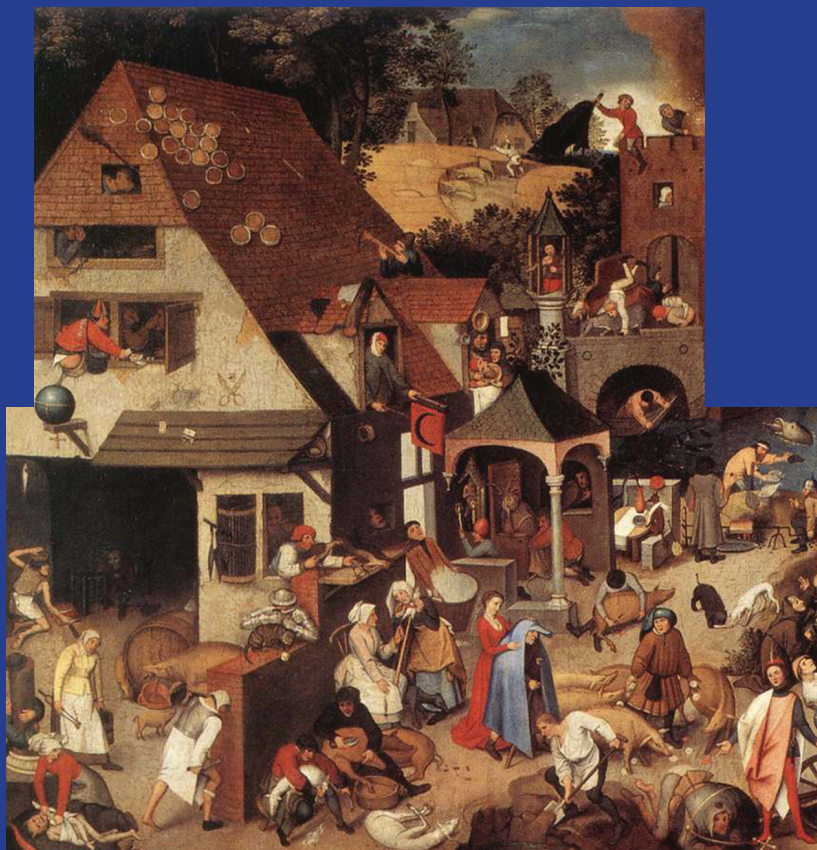

IGOR Ž. ŽAGAR

OD PERFORMATIVA DO GOVORNIH DEJANJ

PEDAGOŠKI INŠTITUT / 2009

DIGITALNA KNJIŽNICA / DISSERTATIONES / 1

OD PERFORMATIVA DO
GOVORNIH DEJANJ

 IGOR Ž. ŽAGAR

OD PERFORMATIVA DO GOVORNIH DEJANJ

PEDAGOŠKI INŠTITUT / 2009

DIGITALNA KNJIŽNICA / DISSERTATIONES / 1

Igor Ž. Žagar, *Od performativa do govornih dejanj*
Znanstvena monografija

Zbirka: *Digitalna knjižnica*

Uredniški odbor: *dr. Igor Ž. Žagar, dr. Jonatan Vinkler, dr. Janja Žmavc, dr. Alenka Gril*

Podzbirka: *Dissertationes (znanstvene monografije), 1*

Urednik podzbirke: *dr. Igor Ž. Žagar*

Urednik izdaje: *dr. Jonatan Vinkler*

Recenzenta: *dr. Janez Justin, dr. Andrej Ule*

Oblikovanje, prelom in digitalizacija: *dr. Jonatan Vinkler*

Izdajatelj: *Pedagoški inštitut*

Ljubljana 2009

Zanj: *dr. Mojca Štraus*

Naklada izdaje na CD-ju: *50 izvodov*

Izdaja je primarno dostopna na <http://www.pei.si/Sifranti/StaticPage.aspx?id=45>

Imetnik stvarnih in moralnih avtorskih pravic na tem delu je avtor Igor Ž. Žagar. To delo je na razpolago pod pogoji slovenske licence Creative Commons 2.5 (priznanje avtorstva, nekomercialno, brez predelav). V skladu s to licenco sme vsak uporabnik ob priznanju avtorstva delo razmnoževati, distribuirati, javno priobčevati in dajati v najem, vendar samo v nekomercialne namene. Dela ni dovoljeno predelovati.

REPUBLIKA SLOVENIJA
MINISTRSTVO ZA ŠOLSTVO IN ŠPORT
Aktivnosti v okviru projekta Perspektivne evoliucije in razvoja sistema vzgoje in izobraževanja omogoča sofinanciranje Evropskega socialnega sklada Evropske unije in Ministrstva za šolstvo in šport.

Evropski
Socialni
Sklad

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

81'33(0.034:2)

ŽAGAR, Igor Ž., 1960-

Od performativa do govornih dejanj [Elektronski vir] / Igor Ž.
Žagar. - El. knjiga. - Ljubljana : Pedagoški inštitut, 2009. - (Digitalna
knjižnica. Dissertationes : 1)

Način dostopa (URL): <http://www.pei.si/Sifranti/StaticPage.aspx?id=45>

ISBN 978-961-270-000-3

245955072

Predgovor k drugi – pregledani, popravljeni in razširjeni – izdaji	9
Uvod	11
Medgovor	19
I Zagatnost performativnosti	21
Predzgodovina	23
<i>Prva teorija</i>	23
<i>Austin in Prichard</i>	26
ZAVEZANOST OBLJUBI	27
PROBLEM SPLOŠNE OBLJUBE	28
»DRUŽBENA POGODBA«	30
<i>Konvencionalnost ali nekonvencionalnost?</i>	32
Zgodovina: performativ/konstativ	35
<i>Kaj je lahko resnično in kaj ne?</i>	35
<i>Pogoji performativnosti</i>	37
<i>Ali obstajajo kriteriji performativnosti?</i>	37
Kaj vse lahko naredimo z besedami?	39
<i>Fon, fem in rem</i>	39
<i>Lokucija ali ilokucija?</i>	41
FRASTIKI IN TROPIKI	43
PROBLEM PERFORMATIVNEGA PREFIKSA	44

<i>Searlova hipoteza</i>	45
REFERENCIALNO IN PREDIKATIVNO DEJANJE	46
<i>Ilokucija: nekaj nevspečnosti</i>	48
<i>Intence</i>	49
SEARLOVA INTENCA	50
GRICE-STRAWSONOVA KOMPLEKSNA INTENCA	53
<i>Ilokucija in perlokucija</i>	55
PERLOKUCIJA KOT RESNICA ILOKUCIJE	57
<i>So ilokucijska dejanja sploh mogoča?</i>	58
PERFORMATIV IN ILOKUCIJA: DVA RAZLIČNA KONCEPTA	60
Kooperacijski princip, aksiom pertinentnosti in vesolja verovanj	61
<i>Konverzacijske maksime</i>	62
<i>Konverzacijske implikature</i>	65
<i>Aksiom pertinentnosti</i>	68
<i>Vesolja verovanj: nekaj definicij</i>	72
MOŽNI SVETovi	73
AUSTIN IN VESOLJA VEROVANJ	76
PARENTETIČNI GLAGOLI	78
Od mentalnih prostorov do performativnega prefiksa	81
<i>Problem definitivnih deskripcij</i>	81
<i>Mentalni prostori</i>	83
MENTALNI PROSTORI KOT AKTUALIZACIJA VESOLJ VEROVANJ	87
NEKAJ OPREDELITEV	89
SPECIFIČNO/NESPECIFIČNO, TRANSPARENTNO/NETRANSPARENTNO	91
LASTNA IMENA KOT DEFINITNE DESKRIPCIJE	97
DEFINITNE DESKRIPCIJE KOT VLOGE IN (NJIHOVE) VREDNOSTI	99
VESOLJA VEROVANJ IN EKSPlicitNI PERFORMATIVI	105
Performativna hipoteza	107
<i>Logika Port-Royala</i>	107
<i>Lyonsova hipoteza</i>	109

<i>Rossova hipoteza</i>	109
DVA DOKAZA	113
<i>Performativna hipoteza kot interpretacijska hipoteza</i>	114
II Kako obljubiti	117
»Slovenski« performativ in p. Stanislav Škrabec	119
»Bomkanje« in »bombardiranje«	119
POLEMIKA MED BEŽKOM IN PINTARJEM	121
KAJ PRAVIJO SLOVENSKE SLOVNICE?	123
KAJ JE SEDANJOST?	125
<i>Dovršni sedanjik vs. nedovršni sedanjik</i>	125
ALI SO PERFORMATIVI V SLOVENŠČINI MOGOČI (I)?	126
ALI SO PERFORMATIVI V SLOVENŠČINI MOGOČI (II)?	129
<i>Performativ: problem govora ali realnosti?</i>	131
ALI SO PERFORMATIVI V SLOVENŠČINI MOGOČI (III)?	133
<i>Perušкова kritika Škrabca</i>	134
ALI SO PERFORMATIVI V SLOVENŠČINI MOGOČI (IV)?	136
<i>Polemika med Peruškom in Pintarjem</i>	138
PRAESENS EFFECTIVUM/PRAESENS INSTANS	139
RAZLIKA DOVRŠNO/NEDOVRSNO KOT POSEBNI ILOKUCIJSKI	
MARKER SLOVENŠČINE	142
POMEN I. OSEBE EDNINE	142
<i>Polemika med Peruškom in Škrabcem</i>	144
FORMULACIJA POGOJEV PERFORMATIVNOSTI	146
<i>Odmev v slovenskih slovnica</i>	147
<i>Kako (naj) Slovenec obljubi?</i>	150
Delokutivna hipoteza	153
<i>Benvenistov(sk)a delokutivnost</i>	153
<i>Posplošena delokutivnost</i>	154
OBLJUBLJAM KOT DELOKUTIVNA DERIVACIJA	155
REKONSTRUKCIJA IZJAVLJALNIH POGOJEV	157
<i>Poskus polifone interpretacije</i>	158

Bibliografija	I61
<i>Reprezentativna literatura o govornih dejanjih</i>	I69
Imensko kazalo	I77

Predgovor k drugi – pregledani, popravljeni in razširjeni – izdaji

Pričujoča knjiga je, pod naslovom *Zagatnost in performativnost ali kako obljubiti*, prvič izšla leta 1989. Najprej sem jo ponudil založbi Krt ter po nekaj tednih od njih prejel odgovor, da se z izdajanjem knjig, ki obravnavajo »pravopisne probleme«, ne ukvarjajo. Sem nekako razumel, saj je bil odgovor napisan v pravopisno slabi slovenščini ... Potem se je za rokopis zavzel Miha Kovač, ki je bil takrat urednik pri DZS (v tistih časih to še niso bili Držni Znanilci Sprememb, temveč, preprosto, Državna Založba Slovenije), in knjiga je izšla v novonastali zbirki *Družboslovje*.

Po dvajsetih letih je še vedno edina znanstvena monografija na Slovenskem, ki se sistematično in problemsko ukvarja z epistemološkimi in metodološkimi problemi performativnosti in prehoda od performativnosti h govornim dejanjem. To seveda ne pomeni, da se s performativi in govornimi dejanji niso ukvarjali tudi drugi avtorji, še zlasti Nenad Miščević, Jelica Šumić-Riha in Rastko Močnik, vendar je bil njihov zastavek povečini drugačen, ožji in bolj ciljno usmerjen: Nenada Miščevića je, na primer, zanimal predvsem pregled teorije govornih dejanj in njen položaj v okviru filozofije jezika, Jelica Šumić-Riha koncept performativnosti v teoretskem okviru lacanovske psihoanalize, Rastka Močnika pa (upo)raba performativnosti v Althusserjevi teoriji ideologije. Tako vsaj zastavke omenjenih kolegov vidim sam in se opravičujem, če komu delam krivico.

Kljub svoji sistematičnosti in problemskosti – ali morda prav zaradi tega – pa je bila *Zagatnost performativnosti* povsem spregledana in ignorirana s strani slovenskih jezikoslovcev, zlasti slovenistov. Sprva se mi je to zdelo le naključje, morda stvar nizke naklade, ne najboljše distribucije ...

Ob knjigi, ki sem jo (skupaj z Matejko Grgič) napisal o »odkritju« performativnosti pri patru Stanislavu Škrabcu in po štiriletnem predstojnikovanju Oddelku za slovenistiko na Fakulteti za humanistične študije Univerze na Primorskem (2004–2008) pa ugotavljam, da gre očitno za slovenistom (in slovenistkam) imanentno "etično" držo, ki bi jo lahko povzeli takole: obravnava jezika in jezikovnih problemov je izključna domena slovenistov (in slovenistk), če se z jezikom in jezikovnimi problemi (morda) ukvarja še kdo drugi, je to povsem naključno, predvsem pa povsem zanemarljivo.

In prav zato, iz kljubovanja temu spontanemu intuitivizmu stroke, sem se odločil za drugo, pregledano, popravljeno in malce razširjeno izdajo, ki sem jo opremil tudi z drugim, vsebini primernejšim, naslovom, *Od performativa do govornih dejanj*.

Četudi je knjiga nastala pred dvajsetimi leti, je vsebinsko in tematsko nisem pretirano dopolnjeval; resda je v preteklih dvajsetih letih izšlo kar nekaj del, ki se ukvarjajo z govornimi dejanji, vendar v problemsko in problematizirajočo zastavitev mojega dela temeljno ne posegajo (kot dodatek bibliografiji podajam temeljno literaturo o govornih dejanjih, kakor jo navaja *Stanford Encyclopedia of Philosophy*). Po drugi strani sem želel ohraniti izvorno besedilo v kar največji meri, saj sem še vedno prepričan – pa naj to zveni še tako nekritično in/ali samovšečno –, da je njegova zastavitev tudi po dvajsetih letih še vedno zanimiva.

Knjiga je nastajala v času procesa proti četvorici, ki je do danes dobil že mitske razsežnosti. Primere, dogodke in osebe iz tega obdobja (tako z ene kot z druge strani) v predstavitvi posameznih konceptov uporabljam tudi sam. Ne iz kake idolatrije, temveč zato, da pokažem, kako fiktivni primeri v lingvistiki, pravzaprav, niso potrebni.

Igor Ž. Žagar

sponden tuam gnatam uxorem mihi?

– *spondeo*

filiam tuam sponden mihi uxorem dari?

– *spondeo*

Plavt, *Trinummus* 1157, 1162

Tako so stari Latinci možili svoje hčere. Snubec je očeta bodoče neveste povprašal: *Ali mi (svečano) obljubiš, da mi daš svojo hčer za ženo?*, oče pa je odgovoril: Obljubim, nakar se ta svečani obrazec še enkrat ponovil. Benveniste opozarja,¹ da je v starem Rimu to juridični obrazec, s katerim *sponsor*, v tem primeru oče bodoče neveste – sicer pa lahko tudi priča, porok na sodišču – bodočemu ženinu s svojo besedo jamči za roko svoje hčere, jamstvo, ki ga potem, ko je oče izrekel slovesno obljubo, *sponsio*, ni bilo mogoče preklicati, tudi če bi se bil oče kasneje premislil.

Latinski gramatik Varron, ki je živel in ustvarjal pred več kot 2000 leti (od 116 do 27 pr. n. š.), v svojem epohalnem delu *De Lingua Latina* opaza, da ima glagol *'spondere'* v 1. os. ed., sed., pov. nakl., tvor. nač., torej *spondeo*, nenavadno lastnost: medtem ko, na primer, glagol *'murmurari'* (mrmrati, godrnjati) predstavlja le en vidik svojega referenta, namreč njegovo zvočno značilnost, glagoli *'quiritare'* (tarnati, klicati na pomoč), *'iubilare'* (veseliti se, peti) in *'triumphare'* (slaviti zmago, vriskati od veselja) pa del referenta ali referent v celoti, glagol *'spondere'* dobesedno *sovpade* s svojim referentom. Varron namreč pravi takole: *Spondere est dicere* »*spondeo*« (obljubiti je reči »obljubim«, in kasneje dodaja: *Spondet enim qui dicit a sua sponte* »*spondeo*« (obljubi namreč tisti, ki v skladu s svojo voljo reče »obljubljam«).²

¹ E. Benveniste, *Le Vocabulaire des Institutions indoeuropéennes* II, Pariz 1969, 209–215.

² F. Desbordes, La grammaire antique et l'originalité de Varron, v: *Travaux d'Histoire des Théories Linguistiques* n. 1, Pariz 1983, 48–66; in F. Desbordes, Actes de langage chez Varron?, v: *Matériaux pour une Histoire des Théories Linguistiques*, Lille 1984, 147–154.

J.-C. Anscombe in A. Pierrot v svoji podrobni študiji o performativnosti v latinščini ugotavljata,³ da '*sponsum*' ne zaznamuje le »obljubljene stvari«, temveč lahko nastopa tudi kot ime dejanja, dejanja, ki smo ga izvršili prav s tem, da smo rekli '*spondeo*'. Njun sklep je nedvoumen: v primeru '*spondeo*' nimamo opraviti le s približkom performativa, s približkom izjave torej, ki s samim svojim izrekom izvrši tudi dejanje, ki ga imenuje oz. opiše, temveč celo s privilegirano vrsto performativa, s performativom, katerega performativni pomen je leksikaliziran in ni (le) posledica metonimičnega učinkovanja konteksta.

Tako, rudimentarno, so izgledali performativi v starem Rimu, pred dva tisoč leti. Človeška zgodovina pa je, kakor nas uči Beseda,⁴ veliko starejša od dveh tisočletij in njen razvoj mnogo kompleksnejši in bolj dialektičen: iz žarečih plinov so se najprej z vrtinčenjem oblikovali planeti in med njimi Zemlja, ki je bila spočetka le žareča krogla. S postopnim ohlajanjem je temperatura sčasoma dosegla stopnjo, ko se je lahko začelo razvijati življenje. Dolgo časa so najprej kraljevale modrozelenke alge, postopoma pa se je na njej izoblikovalo življenje v vseh neizmerno bogatih in raznolikih oblikah, najprej rastline, nato živali in naposled iz najvišje razvitih opic ljudje. Ti so najprej živeli v praskupnosti, torej v brezrazredni družbi, nato pa so skozi kompleksen družbenozgodovinski razvoj razredne družbe prešli skozi faze sužnjelastniškega reda, fevdalizma in kapitalizma, ki skozi svoje gnitje nujno prehaja v socializem. Najvišja oblika, ki izraža bistvo socialističnega stremljenja, je seveda samoupravljanje; ta teoretsko izjemni plod kompleksnega zgodovinskega razvoja pa je globoko zaznamoval tudi teorijo performativa in nam pokazal, da meja med konstativom – izjavo, s katero o realnosti le nekaj »konstatiramo« – in performativom – izjavo, s katero realnost tudi (na novo) vzpostavljam – ni tako ostra in enoznačna, kakor nam daje slutiti (komaj) dvatisočletna zgodovina zahodne civilizacije.

Ludwig Wittgenstein že leta 1918, ko je bilo socialistično samoupravljanje komajda v fazi spočetja, ugotavlja:⁵

»Črn madež na belem papirju; obliko madeža lahko opišemo tako, da za vsako točko površine navedemo ali je bela ali črna. Dejstvu, da je točka črna, ustreza pozitivno, dejstvu, da je točka bela (ne črna), pa negativno dejstvo.

³ J.-C. Anscombe, A. Pierrot, Y-a-t-il un critère de performativité en latin, v: *Linguisticae Investigationes* VIII/1, John Benjamins, Amsterdam 1984, 1–19; in J.-C. Anscombe, A. Pierrot, Noms d'actions et performativité en latin, v: *Latomus, revue d'études latines* XLIV/2, Bruselji 1985, 351–369.

⁴ Glej Uvod, v: S. Žižek, *Hegel in objekt*, Ljubljana 1985.

⁵ L. Wittgenstein, *Logično filozofski traktat, teza 4.063*, Ljubljana 1976.

Da pa bi lahko rekel, daje neka točka črna ali bela, moram že vnaprej vedeti, kdaj se imenuje neka točka črna in kdaj bela; *da bi lahko rekel: »p« je resničen (ali neresničen), moram določiti, v katerih okoliščinah imenujem »p« resničen, s čimer določim smisel stavka /poudaril I. Ž. Ž./.*⁶

Stvari torej sploh niso preproste, tisto, čemur se pravi korespondenca z dejstvi, pa nič enostavnega, in trditi, da je trava zelena, je najmanj rokohitrsko in neodgovorno dejanje. To Wittgensteinovo tezo bo v kar največji možni meri potrdila tudi zgodovina socialističnega samoupravljanja.

Oglejmo si za začetek izjavo iz pogovora z nekdanjim predsednikom predsedstva ZSMJ Draganom Iličem (12. in 13. III. 1983):

*Stopili smo torej v tisto razvojno fazo, ki ima vse, kar je značilno za sedanji jugoslovanski trenutek.*⁶

Izjava je za naše potrebe res vzorna in ničesar ne prepušča naključju. Lahko jo sicer vzamemo kot konstativ: v tem primeru pač razdira omledne tautologije in nam skuša nerodno dopovedati, da smo tam, kjer pač že smo, oz. da je za današnji trenutek značilno to, kar je pač značilno za današnji trenutek.

V vsem svojem sijaju pa se izjava pokaže, če jo vzamemo kot performativ. Preprostemu bralcu in konzumentu samoupravnega socializma bi se morda utegnilo zdeti, da že zmeraj smo v »sedanjem jugoslovanskem trenutku«, kaj bi potemtakem vanj še stopali. Vendar pa je takšno gledanje na stvar sedanjega jugoslovanskega trenutka, kot nas pouči navedena izjava, več kot sveta preproščina: »sedanji jugoslovanski trenutek« ni nič samoniklega in spontanega, temveč je bil skrbno dotuhtan že poprej in, seveda, za vnaprej. Ko pa nastopi še primeren čas, lahko vanj tudi stopimo: glede na kompleksno naravo tega »sedanjega trenutka« pač nič drugače, kot prav s svečanim izjavljanjem vstopa vanj.

Pa je to za začetek morda prekompleksen primer. Drug zanimiv primer, ki obeta več preprostosti, je elegantno privzdignjena poved tedanjega člana predsedstva CK ZKJ Dobrivoja Vidića, izrečena 28. I. 1983 na zborovanju prosvetnih delavcev na beograjski Kolarčevi univerzi. Takole pravi:

Socialistično samoupravljanje je eden izmed največjih prispevkov revolucionarnih rodov SFRJ k naprednemu toku zgodovine.

Naivnemu bralcu bi se morda utegnilo zdeti, da gre za diskusiji namenjeno tezo, da o njeni resničnostni vrednosti torej lahko razpravljamo, v re-

⁶ Vse izjave so si seveda izposodili v *Delu*, glasilu SZDL Slovenije.

snici pa gre za performativno izjavo konstativne oblike, torej za tisto zvrst performativnih izjav, kjer si kot s karakternimi potezami performativa ne moremo pomagati ne s specifičnimi glagoli ne s specifičnimi slovničnimi oblikami, temveč – in edino – le z mestom izjavljanja. Mesto člana predsedstva CK ZKJ nedvomno je mesto, ki mu tovrstno kompetenco lahko priznamo, težava in nevšečnost je drugje: socialistično samoupravljanje brez dvoma je »eden izmed največjih prispevkov revolucionarnih rodov SFRJ naprednemu toku zgodovine«, toda, kaj res šele od 28. I. 1983, ko je bila omenjena izjava izrečena?

Na voljo imamo dve rešitvi:

1. Izjava nas le opozarja – znova in spet – na neko dejstvo. Če pa je potrebno – znova in spet – opozarjati na neko več kot notorično dejstvo, je očitno, da dejstvo le ni tako notorično, kot naj bi bilo. To pa spet pomeni, da lahko vsakršno tovrstno opozarjanje oz. izjavljanje z ustreznega mesta dejstvo vsaj obnavlja in tako vsakič znova vzpostavlja, in da je – konec koncev – le performativne narave.

2. K rešitvi zagonetke lahko pritegnemo bistveni prispevek Branka Mikulića⁷ k samoupravni teoriji resnice. Slednji je namreč ob nekaterih »spletkah in govoricah« o zimskih OI v Sarajevu izjavil:

Ponovljena laž labko zveni kot resnica.

Ob morebitni – seveda le vsled argumenta predpostavljene – resničnosti »samoupravljanja kot enega največjih ...«, bi ponavljanje te (le domnevno neresnične) sentence proizvedlo njeno resničnost, s čimer pa bi se znašli v situaciji, ki ni nič manj ambivalentna od one na začetku.

Poskusimo torej še enkrat – z drugega konca – in se vprašajmo po statusu naslednjih izjav:

1. Zato morajo biti naše enotno delovanje kot tudi konkretni ukrepi, ki jih sprejemamo zato, da bi uspešno presegle sedanje gospodarske razmere, v skladu s stvarnimi interesi delavskega razreda in njim ustrezne strategije ekonomskega in družbenega razvoja. To pomeni, da moramo sedanje težavne gospodarske probleme reševati samo z doslednim uresničevanjem ključnih prvin sistema socialističnega samoupravljanja (Š. Korošec,⁸ na 5. seji CK ZKS).

2. Zveza komunistov mora prav zdaj, v zapletenih in težavnih razmerah, še odločneje utirati poti za uresničevanje naših opredelitev in za še večje uveljavljanje zgodovin-

⁷ Branko Mikulić je bil predsednik Zveznega izvršnega sveta v obdobju 1986–1989.

⁸ Štefan Korošec je bil v letih 1988–1990 sekretar CK ZKJ.

skih interesov delavskega razreda, obenem pa omogočati, da bi bili ti interesi odločilen dejavnik pri iskanju izhodov iz težav, s katerimi se spopadamo (M. Ribičič, na 5. seji CK ZKJ).

3. *Tako kot včeraj tudi danes ni moč premagati težav in problemov s tarnanjem, zmedo, demoralizacijo in defetizmom, marveč z jasno marksistično usmeritvijo, odločnim in doslednim bojem* (z 10. plenuma CK ZKJ).

Na prvi pogled se zdi, kot da se navedene izjave izmikajo vsakršnemu zajetju: nikakor niso konstativi, Varron pa v njih nikakor ne bi spoznal izjav, sorodnih slovesnemu *spondeo*, torej performativov. Kaj torej so?

Naša teza je, da moramo rešitev iskati prav v njihovem najstvenem naklonu – če bi bili že na koncu knjige, bi rekli v njihovi perlokucijski razsežnosti – in da so – škandalozno, kot to lahko zveni – za nameček še performativi.

Rekli bomo, da Štefan Korošec prav *s tem, ko izjavlja* – prav s to konkretno izjavo – »da moramo sedanje težavne gospodarske probleme reševati samo z doslednim uresničevanjem ključnih prvin sistema socialističnega samoupravljanja«, sedanje gospodarske probleme že rešuje z doslednim uresničevanjem ključnih prvin sistema socialističnega samoupravljanja.

Mitja Ribičič prav *s tem, ko izjavlja*, da mora »Zveza komunistov prav zdaj, v zapletenih in težavnih razmerah, še odločneje utirati poti za uresničevanje naših opredelitev in za še večje uveljavljanje zgodovinskih interesov delavskega razreda ...«, že utira pot za uresničevanje naših opredelitev in za še večje uveljavljanje zgodovinskih interesov delavskega razreda.

10. plenum CK ZKJ (oz. anonimni govorec) pa prav *s tem, ko izjavlja*, »da ni moč premagati težav in problemov s tarnanjem, zmedo, demoralizacijo in defetizmom, marveč z jasno marksistično usmeritvijo, odločnim in doslednim bojem«, že ne premaguje težav in problemov s tarnanjem, zmedo, demoralizacijo in defetizmom, marveč z jasno marksistično usmeritvijo, odločnim in doslednim bojem.

Seveda tega, da gre v citiranih izjavah že za sama dejanja, ne trdimo »na pamet«, kot bi rekli Slovenci: pozicija izjavjalcev teh izjav je pač takšna, da njihove besede že *per definitionem* veljajo za dejanja, njihova dejavnost (vulgarno: njihova »služba«) so besede in njihova (edina) dejanja besede.

Seveda so tovrstna »izjavljalna dejanja« naravnana prav na perlokucijsko razsežnost govora, tj. v naslovnih žele vzbuditi neki določeni odziv

(da je naše sklepanje pravilno, kažejo naslovi nekaterih časopisnih poročil s sejemskih ustreznih organov, na primer, »Besede še brez odmeva«, s posveta sindikalnih funkcionarjev 23. IX. 1983), pri čemer pa izkazujejo neverjetno eleganco in subtilnost, namreč:

- a) če je odziv besedam ustrezen, so te svoje delo očitno – uspešno opravile;
- b) če pa ustreznega odziva ni, so svoje delo prav tako uspešno opravile, saj, kot pravi naslov poročila s seje komisije za idejno in teoretično delo pri CK ZKJ, 23. II. 1983:

Vodstva ZK ne morejo prevzemati dolžnosti drugih.

Ali še eksplicitneje Dragoslav Marković, bivši član predsedstva CK ZKJ, 13. VI. 1983, srbskim novinarjem:

Čimprej je treba odpraviti razmere, v katerih vsi delajo na enak ali podoben način. Zvezi komunistov v sedanji etapi razvoja naše družbe ni treba, pa tudi ne more prevzemati vseh nalog in poslov.

V tej smeri moramo iskati tudi rešitev problema izjav istega, a razvitejšega, abstraktnejšega tipa, namreč:

Treba je preiti od besed k dejanjem.

Izjavljalna pozicija izjavljalcev izjav zgornjega tipa je, kakor smo ugotovili, ponavadi takšna, da so prav z izjavljanjem že prešli od izjav k dejanjem. Kako pa lahko od (takšnih) izjav k (ustreznim) dejanjem preide »človek z ulice«?

Na odrešilno formulo smo naleteli v *Delu*, z dne 5. VII. 1986 (dokaz, da samoupravni socializem v treh letih lahko naredi ne enega, ampak dva koraka k zrelosti), in sicer v govoru tedanjega in sedanjega⁹ predsednika republiške skupščine Mirana Potrča na slovesnosti ob dnevu borca v mari-borski občini Pesnica. Takole pravi:

»Besede lahko postanejo dejanja le, če verjamemo sprejetim ciljem ...«

Formula postavlja dva zanimiva problema: ideološkega in lingvističnega. Začnimo z ideološkim in torej z ugotovitvijo, da se z izjavo Mirana Potrča samoupravljanje nedvomno in nedvoumno vpisuje v dvatisočletno (Varron!) zgodovino krščanstva in se odkrito deklarira kot religija. V trditvi (napotku?), da »besede lahko postanejo dejanja le, če verjamemo sprejetim ciljem«, moramo namreč nedvomno prepoznati vzporednico trans-

⁹ »Sedanjega« se, seveda, nanaša na leto 1989.

substanciaciji, procesu spreminjanja kruha in vina v Kristusovo telo in kri in temelju zakramenta svetega rešnjega telesa, ki ga je Jezus postavil pri poslednji večerji.¹⁰ Pogoj za obe premeni je prav vera oz. verjetje: kristjani verjamejo, da sta kruh in vino Kristusovo telo in kri – verjamejo, ne vedo. Če bi vedeli, obhajilo ne bi bilo potrebno, celo ne bi bilo možno. Prav razkorak med kruhom in vinom (besedami) na eni in Kristusovim telesom in krvjo (dejanji) na drugi strani sploh omogoča vero kot vero, torej kot nekaj, kar ni vednost.

Vera v odrešitev v Kristusu (v Kristusove besede pri poslednji večerji) je pogoj transsubstanciacije kruha in vina v Kristusovo telo in kri, vera v sprejete cilje (v besede o pomembnosti sprejetih ciljev za razvoj samoupravne socialistične družbe) pa pogoj transsubstanciacije besed v dejanja.

Toda ustavimo se za trenutek pri tej nenavadni sintagmi, »sprejeti cilji«. Mar ne zveni ušesu slovenskega domorodca nekako tuje? Cilji se dosejajo, za cilje se borimo, nikakor pa ciljev ne sprejemamo. Sprejemajo se sklepi in odločitve, na primer sklepi ali odločitve, da se bomo borili za uredničenje nekih konkretnih ciljev. Potrč pa je to vmesno stopnjo preprosto preskočil in s tem nakazal pomemben *novum* samoupravnega socializma: v samoupravnem socializmu se za cilje ni potrebno boriti, preprosto se jih sprejme, tako kot sklepe na sestanku!

Zdaj lahko bolje razumemo tudi samo Potrčevo izjavo:

»... besede lahko postanejo dejanja le, če verjamemo sprejetim ciljem ...«,

ki je očitno elipsa naslednje (popolne) izjave:

»... besede lahko postanejo dejanja le, če verjamemo, da se cilji sprejmejo (kot sklepi).«

Izjavljalna pozicija verovanja oz. verjetja nam gre pri tem več kot na roko.

Če je Štefanu Korošču pretvorbo besed v dejanja omogočala šele njegova izjavljalna pozicija člana predsedstva CK ZKS, pa je položaj verovanja oz. verjetja mnogo bolj udoben: verovanje oz. verjetje je namreč univerzalno, veruje lahko vsakdo, da bi lahko verjel, pa mu ni potrebno biti član predsedstva republiškega CK.

In da bi ta slehernik svoje verovanje tudi izpovedal, mu ni treba drugega kot dahnniti:

¹⁰ Matej 26, 26–28 pravi: *Pri večerji je Jezus vzel kruh, ga blagoslovil in razlomil, dal učencem in rekel: »Vzemite, jejte, to je moje telo.« In vzel je kelih, se zahvalil, jim ga dal in rekel: »Pijte iz nje-ga vsi! To je namreč moja kri zaveze ...«*

Verjamem, da ...

in že se bo njegovo verovanje udejanilo: za sogovorca bo verjel, da ...

»Verjeti« – strogo teoretsko – sicer ni pravi performativ, spada pa verjetno med tista nenavadna mentalna stanja oz. dejanja, ki jih lahko povnarnjimo, sporočimo sogovornecem in vpišemo v družbeno vez le tako, da eksplicitno povemo, da verjamemo (da ...).

To je zadostni pogoj, *ne pa tudi nujni*, in prav to bi utegnila biti karta na katero stavi samoupravni genij.

Verjamem, da ...

namreč *ni nujno* tudi opis nekakšnih notranjih stanj. »Verjeti« je, tako kot večina t. i. glagolov propozicionalne naravnosti, namreč podvržen jezikovnemu mehanizmu, ki v prvi osebi ednine tako rekoč avtomatsko producira svoje denotate, *ne glede na dejanska verovanja in prepričanja svojih izjavljalcev*.

V primeru »samoupravnega performativa« to seveda pomeni veliko olajšavo: v sprejete cilje (oz. v to, da se cilji lahko sprejmejo) nam namreč ni treba niti verjeti več, *le reči moramo, da verjamemo*, in okostja besed bo prekrilo meso dejanj.

Toda gre v tem primeru sploh še za performativ?

Cilj te knjige je prav odgovor na to vprašanje: v dvatisočletni zgodovini performativnosti želi izslediti razloge, ki so pripeljali do tako genialne sprevrjenosti.

V uvodu sem – kontekstu primerno – zapisal, da je namen tega dela slediti zgodovini performativnosti; naj to prevzetno trditev zdaj malce omilim in preciziram.

Šlo mi bo predvsem za pogoje in možnosti – celo za same pogoje možnosti – ilokucijskosti, najbolj plodnega, a obenem najbolj nemogočega (= nemožnega) koncepta teorije govornih dejanj. Skušal bom orisati njegovo predzgodovino, nastanek, razvoj, cepitev in zlom, nekatere koncepte, ki so hoteli prevzeti njegovo vlogo, kakor tudi možnosti povezave s sorodnimi teorijami.

Namenoma sem se odpovedal obravnavi različnih klasifikacij govornih dejanj. Zakaj, bo pozorni bralec brez dvoma ugotovil sam.

V drugem delu podrobneje obravnavam problematiko performativa pri Slovencih. Ker gre za relativno neznano, a – za zgodovino performativa – zelo pomembno in zanimivo polemiko med slovenskimi jezikoslovci konec 19. in v začetku 20. stoletja, sem si v tem delu dovolil obsežnejše navedke najpomembnejših avtorjev.

**ZAGATNOST
PERFORMATIVNOSTI**

J. L. Austin je leta 1955, v okviru William James Lectures na Harvardski univerzi, prvič predstavil svojo teorijo performativov (predavanja, ki so potekala pod delovnim naslovom *Words and Deeds* so bila po njegovi smrti objavljena kot *How to Do Things with Words*).¹

J. O. Urmson, Austinov prijatelj in eden od urednikov njegovega dela, pa v svoji razpravi *Performative Utterance*² dokazuje, da teorija iz leta 1955 ni izvirna teorija performativa, temveč predelava Austinove zgodnejše teorije, ki je nastala med II. svetovno vojno, ko je Austin služboval kot oficir obveščevalne službe pri vrhovnem poveljstvu zavezniških ekspedicijskih sil. Leta 1946 je to (tako imenovano) izvirno teorijo predstavil filozofskima društvoma Oxforda in Cambridgea, vendar le na podlagi grobih zapisov, njegovo predavanje pa ni bilo nikoli objavljeno. Kratak zasnutek te izvirne teorije lahko najdemo le v razpravi *Other Minds* iz leta 1946.

Prva teorija

V čem Urmson vidi razliko med obema teorijama?

V teoriji iz leta 1955 se na koncu izkaže, da performativ in konstativ nista dve različni govorni dejanji, ampak dve različni razsežnosti *vsakega* govornega dejanja, namreč ilokucijska in lokucijska razsežnost (o tej delitvi

¹ J. L. Austin, *How to Do Things with Words*, (odslej *How to Do ...*), Oxford 1972. Od leta 1990 imamo Austinovo v prevodu B. Lešnika tudi v slovenščini (*Kako napravimo kaj z besedami*, ŠKUC/FF)

² J. O. Urmson, *Performative Utterance*, v: *Contemporary Perspectives in the Philosophy of Language*, ur. Franch, Uehling and Wettstein, Minneapolis 1979, 260–268.

bo podrobneje govora v nadaljevanju). Če si ogledamo govorno dejanje, v katerem izrečemo besede

(1) *Bik vas bo napadel.*

lahko v njem razločimo dve ravni. Če se omejimo zgolj na smisel in referenco izrazov, ki smo jih uporabili v izjavi, imamo opraviti z lokucijskim dejanjem in na tej ravni lahko govorimo o resničnosti ali neresničnosti izjave, prav kakor v primeru logikove propozicije.

Vendar pa lahko s tem, ko rečemo, da je na polju bik, prav tako izvršimo različna ilokucijska dejanja, na primer zatrjujemo, opozarjamo ali ugibamo, pač odvisno od okoliščin in načina, kako smo izjavo izrekli.

Vsako (popolno) govorno dejanje – dejanje, ki ga izvršimo v izrekanju in z izrekanjem – ima torej obe razsežnosti: lokucijsko in ilokucijsko (perlokucijske razsežnosti se zaenkrat še ne bomo lotevali).

Vendar pa pravi performativ, pripominja Urmson, torej performativ izvirne teorije iz leta 1946, *sploh ni govorno dejanje*. Govor vključuje le na način, na katerega na primer izkazovanje časti vključuje priklon, torej povsem *kontingentno*.

Če – v grobem – razvrstimo človeška dejanja na:

1. naravna dejanja, ki bi jih lahko izvršili v svetu, kjer bi ne bilo pravil, načel, zakonov ali konvencij: na primer hoja, prehranjevanje, tekanje, skakanje in ubijanje;

2. dejanja, določena s pravili, ki vključujejo spoštovanje ali kršitev zakona, pravila ali konvencije, ki ji je delujoči zavezan kot subjekt: pojem umora, na primer, v primerjavi z naravnim dejanjem ubijanja vključuje še kršitev nekega zakona;

in

3. konvencionalna dejanja, ki jih lahko izvršimo le v skladu z nekim pravilom, načelom ali konvencijo, vendar se od dejanj pod točko 2 razlikujejo po tem, da v primeru konvencionalnih dejanj *nimamo opraviti s kršitvijo ustrezne konvencije, ker lahko le neustrezno delujemo* – na primer krstimo ladjo, ne da bi imeli za to potrebno avtoriteto –, če torej upoštevamo to klasifikacijo, lahko performative opredelimo kot *podskupino popolnoma konvencionalnih dejanj, ki jo določajo nejezikovne konvencije, vendar pa te nejezikovne konvencije od nas zahtevajo, da delujemo v skladu s posebnimi jezikovnimi konvencijami*.

Vse dokler ostajam pri izrazih tipa *Nameravam storiti ...*, pravi Austin v *Other Minds*, je to na neki način le moja stvar: jaz vem, da nekaj nameravam storiti oz. bom storil, ali bo moj sogovorec to sprejel kot zadostno zagotovilo za svoje ravnanje, pa je odvisno, na primer, od njegove presoje mojih (z)možnosti in sposobnosti, da to storim.

Takoj ko pa uporabim (performativni) *Obljubljam, da ...*, pa je upravičen in dolžan ravnati, kot da bom obljubljeni tudi dejansko storil, ne glede na njegovo (poprejšnjo) presojo mojih sposobnosti in (z)možnosti.

Reči *obljubljam*, glede na *nameravam*, pomeni prestopiti neki prag, reči *obljubljam* je družbeno priznana formula, s katero se zavežem k izvršitvi nekega dejanja, in če je sogovorec kot take ne sprejme, na neki način postavi pod vprašaj moje mesto v družbeni vezi.

To, kar razlikuje izvorno performativno teorijo, kakor je bila formulirana v *Other Minds*, od teorije govornih dejanj, razvite v *How to Do Things with Words*, naj bi bila prav *ritualna, formulaična izvršitev dejanja v ustreznih okoliščinah*.

Tako imenovani performativni prefiks, torej glagol, ki ga v 1. osebi ednine, sedanjika, pov. naklona, tvor. načina postavimo pred določeno propozicijo, je le nalepka, ki nam pove, kakšno ilokucijsko moč ima oz. naj bi imela izjava, in to neodvisno od situacije, v kateri je bila izrečena. Po drugi strani pa je *pravi performativ* (performativ prve teorije) *neposredno odvisen od situacije* in z njo določen, kar pomeni, da ga lahko izrečemo le v določeni situaciji, na določen način, in da ga – zelo pogosto – lahko izreče le določena oseba.

Če znam, na primer, reči po turško:

(2) *Opozarjam vas, da bo bik vsak hip napadel,*

potem Turke lahko opozorim, da bo bik vsak hip napadel. Če pa znam reči po turško:

(3) *To ladjo imenujem (za) Queen Elizabeth,*

to še ne pomeni, da vem, kako v Turčiji krstijo ladje; morda – povsem hipotetično – jih krstijo na povsem drugačen način. Morda obstajajo celo konvencije, po katerih je Turkom v turščini nevljudno, nezakonito ali celo bogokletno reči tudi (2), a če bi tako storili, bi bilo – po Urmsonovem mnenju – to vseeno svarilo.

Na eni strani imamo tako razširjeno in razvejano teorijo govornih dejanj, na drugi strani pa skorajda neznano in neopaženo teorijo »izvirnega« performativa, iz katere teorija govornih dejanj sploh izvira.

Ali je takšna Urmsonova delitev upravičena? Mislim, da je, in skušal bom dokazati, da Austin s svojo teorijo iz l. 1946 odgovarja na nekatera vprašanja, ki jih je zastavil njegov učitelj H. A. Prichard, namreč, »zakaj mislimo, da se bomo s tem, da izustimo neki glas, zavezali izvršitvi kakega dejanja ... ?«

Pojdimo lepo po vrsti.

Austin in Prichard

Najprej, kdo je, ali bolje, kdo je bil H. A. Prichard?

Sodobnemu bralcu je njegovo ime skorajda neznano in njegovi spisi težko dostopni. Na voljo nam je le kratek izbor njegovih člankov, ki so bili objavljeni l. 1965 pod naslovom *Moral Obligation*.³

Navzlic temu pa je bil Prichard pred II. svetovno vojno eden najbolj uglednih oxfordskih profesorjev moralne filozofije.⁴ Čeprav je preziral filozofe Austinove in Urmsonove generacije in vsakršno logično obravnavanje filozofskih problemov (prof. Urmson pravi,⁵ da ni hotel prebrati več kot prvih nekaj strani Ayerjevega dela *Language, Truth and Logic*, češ da ni vredno truda), pa sta se z Austinom medsebojno izjemno spoštovala. Pogosto sta izmenjavala poglede na pomembna filozofska vprašanja in eden prvih Austinovih člankov, *ἀγαθὸν and εὐδαιμονία in the Ethics of Aristotle*, obravnava prav Prichardove poglede na to vprašanje.

Sir Isaiah Berlin⁶ se spominja, da je Austin že v letih 1933–35 razpravljal o Prichardovih pogledih na »moralno zavezanost«, o temi torej, ki bo postala vir performativne diskusije, l. 1947, leto dni po predstavitvi njegove prve performativne teorije filozofskima društvoma Oxforda in Cambrid-

³ H. A. Prichard, *Moral Obligation*, Oxford 1965.

⁴ Moralna filozofija ima pri Prichardu pravzaprav paradoksalen status: že v spisu *Does moral philosophy rest on a mistake* iz leta 1912, ko je vse »moralno« filozofiranje pravzaprav še pred njim, namreč zatrjuje, da je na vprašanje, »zakaj moram ravnati tako in tako« in ne morda kako drugače, mogoče odgovoriti le v neposrednem soočenju s konkretno situacijo samo, ne pa z verbalnim tehtanjem argumentov. Kar z drugimi besedami povedano seveda pomeni, da je moralna filozofija odveč.

⁵ Osebna komunikacija (pismo z dne 16. VII. 1986).

⁶ Sir Isaiah Berlin, Austin and the Early Beginnings of Oxford Philosophy, v: *Essays on J. L. Austin*, ur. Isaiah Berlin, Oxford 1973, 1–17.

gea, pa sta s Prichardom celo izmenjala nekaj pisem o naravi obljubljanja, vendar se na žalost niso ohranila.⁷

Problem obljubljanja, ali natančneje »zavezanosti obljubi«, je bil Prichardova obsesija, ki je močno vplivala na vse njegovo delo in pustila sled v domala vseh njegovih delih. Najbolj zgoščeno ga je predstavil v članku *Zavezanost obljubi*, napisanem leta 1940, kar nikakor ni nepomembna letnica, če vemo, da je Austin razvil svojo prvo teorijo performativa v letih 1940–46 (in da je bil v obeh teorijah njegov ključni zgled prav »obljubljanje«).

ZAVEZANOST OBLJUBI

Kaj je, po Prichardovem mnenju, torej obljubljanje?

»Nikoli, pravi, ne storimo nečesa, kar bi lahko opisali kot obljubljanje človeku X, da bomo izvršili neko dejanje, če nekako ne pričakujemo, da bomo s tem, ko bomo to storili, v X vzbudili pričakovanje, da bomo izvršili tudi dejanje.«⁸

To pričakovanje pa mora biti pričakovanje, ki ga vzbudimo na poseben način, namreč z uporabo jezika.

Vendar pa je to preohlapna definicija. Vzemimo primer delodajalca, ki pravi:

(4) *Ne nameravam znižati plač,*

ali pa

(5) *Obljubljam, da ne bom znižal plač, če boste delali hitreje.*

Pričakovanja, ki jih vzbudimo v obeh primerih, so različna. V primeru (4) temeljijo na prepričanju, da je

a) delodajalec govoril iskreno

in

b) da ni verjetno, da bo spremenil svojo odločitev o tem. V primeru (5) pa pričakovanja vsaj delno temeljijo na prepričanju, »da delodajalec meni, da se je zavezal le z obljubo, pa naj z njo vzbuja pričakovanje ali ne /poudaril I. Ž. Ž./«.⁹

⁷ J. O. Urmson, Austin's Philosophy, v: *Symposium on J. L. Austin*, ur. K. T. Fann, London 1969, 22–23.

⁸ H. A. Prichard, The Obligation to Keep a Promise, v: *Moral Obligation*, Oxford 1965, 170 in naslednje.

⁹ N.m.

Definicija obljubljanja, ki jo v zvezi s tem navaja Prichard, je povsem moderna in bi jo prav lahko pripisali tudi Austinu:

»Obljubljanje je podobno zastavljanju vprašanja ali dajanju ukaza ... pri tem ne gre za zatrjevanje, temveč za *izvrševanje nečesa, prav kakor izvrševanje zoperstavljamu golemu govorjenju* /poudaril I. Ž. Ž./.«¹⁰

Ko smo obljubljanje enkrat definirali na tak način, je vsakršno prizadevanje, da bi zavezanost obljubi oprli na hipotezo, po kateri je obljubljanje vzbujanje pričakovanj, obsojeno na neuspeh.

Obljubljanje torej *ni* vzbujanje pričakovanj. Kaj potemtakem je?

»Očitno je,« meni Prichard, »da obljubljanje zahteva uporabljanje besede »obljubljam« ali kake druge ustrezne besede, kot 'jamčim', 'soglašam', 'dajem ti besedo' ali 'bom'. Če je tako, lahko rečemo vsaj to, da s tem, ko X-u obljubljam, da bom izvršil neko dejanje, povzročim, da X sliši določen glas, ki ima skupaj z izrazom, ki se za dejanje *ponavadi* uporablja – tako zame kot zanj – določen pomen, in to tako, da X verjame, *da so glasovi prišli od mene* /poudaril I. Ž. Ž./.«¹¹

PROBLEM SPLOŠNE OBLJUBE

Toda, zakaj me lahko čemurkoli zavezuje že to, da sem izustil nekaj glasov? Zato, ker sem bil že dal neko splošnejšo obljubo, pravi Prichard, *ker sem že prej obljubil, da takšnih glasov ne bom izustil v povezavi s stavkom o nekem dejanju, ne da bi se lotil dejanja samega*.¹²

Lahko se seveda vprašamo: in kaj nas veže, da se zaobljubimo na ta splošnejši način? Nova, poprejšnja in (še) splošnejša obljuba? Prichard sam je opazil to neprijetnost, menil je celo, da bi bilo nesmiselno pričakovati, da bi v naši lastni miselni zgodovini lahko odkrili to splošno obljubo, vendar je bil kljub temu prepričan, da je potrebno problem premestiti, kajti če ta konkretna, posamezna obljuba, ki *pravzaprav ni obljubljanje ..., temveč povzročanje glasov, zaradi katerih sem primoran izvršiti dejanje*, če torej ta partikularna obljuba predpostavlja predhodno, splošnejšo obljubo, potem se moramo posvetiti prvi.

Najprej moramo ugotoviti, ali konkretna, posamezna obljuba *dejansko* predpostavlja neko splošnejšo obljubo, za katero Prichard pravi:

¹⁰ N. m.

¹¹ N. m.

¹² N. m.

»/D/ogovor, da bomo izvršili neko dejanje, ni dogovor, in splošni dogovor ni dogovor, da se bomo držali naših dogovorov, temveč dogovor, da bomo ravnali v skladu s tem, kar ponavadi imenujemo držati se našega dogovora, to pomeni, da v povezavi s stavkom za neko dejanje ne bomo izustili določenega glasu, ne da bi se lotili dejanja samega.«¹³

Nenavadno povedano, in sploh, za kaj gre, kje je razlika med, denimo, *dogovorom, da se bomo držali dogovorov*, in *dogovorom, da bomo ravnali v skladu s tem, kar ponavadi imenujemo, držati se našega dogovora*?

Prichard tudi sam meni, da je nekoliko »zapleteno« in predlaga, da postopamo takole: zamislimo si lahko stopnjo, na kateri ne mislimo, da se z uporabo tega ali onega jezikovnega obrazca zavežemo, da bomo izvršili dejanje. In lahko se vprašamo takole:

1. Bi si na tej stopnji lahko *vsaj zaželeli*, da bi se bili z uporabo nekega posebnega jezikovnega obrazca sposobni zavezati ?

In:

2. Če bi si lahko, ali obstaja kak korak, s katerega podvzetjem bi se res zavezali?

Jasni sta dve stvari, meni Prichard:

1. Držati obljubo ni *prvo* dejanje, ki mu je človek zavezan. Kajti če pozna smisel obljube ali dejanje obljubljanja, mora poznati tudi nekaj splošnejšega, nekakšno *obvezo*, in potemtakem (tudi) druga dejanja, ki so (kot) dolžnosti.

2. Obljubljam lahko le v skupini vsaj dveh ljudi, katerih vsak je prepričan in se pri svojem ravnanju do neke mere zanaša na prepričanje, da so drugi bitja, ki ne le mislijo, da imajo določene obveze, temveč bodo verjetno tudi storili, kar mislijo, da so zavezani storiti.

Da je obljubljanje torej lahko sploh mogoče, mora obstajati skupina ljudi, ki ima določene obveze in se jih tudi zaveda. Uspeh slehernega napore, da bi dosegli lastno dobrobit, torej ni odvisen samo od dejstva, da bodo drugi ravnali na določen način in da se bodo določenega ravnanja vzdržali (ker menijo, da je to njihova dolžnost), *temveč tudi od naše zmožnosti, da se zanesemo na prepričanje, da bodo tako ravnali.*¹⁴

¹³ N. m.

¹⁴ V spisu *Exchanging*, ki je nastal istega leta kot *Obligation to keep a promise*, Prichard obljubi, da bomo nekaj izmenjali z nekom drugim, podstavi naslednjo strukturo: »Ko pravim *Obljubim, da ti bom dal banano, če obljubiš, da mi boš dal jabolko*, s tem mislim, da se zavežujem, da ti bom dal banano, če se ti, ko me vidiš, da ti izročam banano, zavežeš, da mi boš dal jabolko.« Naš sogovornik z jabolkom pa mora rezonirati takole: »Ker si se zavezal, da mi boš dal banano,

»DRUŽBENA POGODBA«

Vendar pa nam kaj kmalu postane jasno, nadaljuje Prichard, da tudi za uresničitev vsaj zmerno obetavnih načrtov potrebujemo več. Za ugotovitev, da je potrebno več, je dovolj, da se zavemo, da skoraj vse dejavnosti, ki so pomembne za našo lastno dobrobit, zahtevajo tudi sodelovanje nekoga drugega, *in da nato pretehtamo, kaj je potrebno, da bi bilo sodelovanje možno.*

Potrebna pa je prav ... *uporaba jezika v najširšem pomenu besede ...*¹⁵

Da bi sodelovanje naredili za možno, Prichard predlaga naslednji postopek: najprej si izberimo *določen glas ali znamenje na papirju, ki bi ga lahko uporabili v povezavi z izrazom za neko dejanje, nato pa se dogovorimo ali (si) obljubimo, da tega glasu ali znamenja ne bomo uporabili v povezavi z izrazom za to dejanje, ne da bi se lotili dejanja samega. Če to storimo, smo dosegli cilj, kajti če po tem uporabimo glas ali znamenje na tak način, bomo vzpostavili obveznost izvršitve dejanja v skladu z našim splošnim dogovorom ali obljubo.*¹⁶

Zdi se, da je ta mitski postopek Prichardu potreben, če hoče ohraniti pojem »moralne obveze« v odvisnosti od splošne obljube (da se bomo držali naših dogovorov).

Kajti »nemogoče je s katerim koli dejanjem preprosto ustvariti obvezo, to je, le ustvariti jo in nič drugega. *Če naj ustvarimo obvezo, lahko to storimo le tako, da ustvarimo ali vzpostavimo nekaj drugega* /poudaril I. Ž. Ž./.«¹⁷

Težava je le v tem, da so ta *nekaj drugega* spet *določeni glasovi*. Težava pravim zato, ker Pricharda sili v naslednji sklep, ki se sklicuje na tisto, kar naj bi ta sklep pravzaprav šele dokazal:

»In če se nam zdi nemogoče, da bi glasovi lahko porodili obvezo, razen če ne mislimo, da smo že bili dali nekakšno obljubo o naši uporabi takšnih glasov, potem moramo dopustiti, da, tako ali drugače, tako mislimo, in da je potem takem do takšne obljube moralo priti, *čeprav smo jo, glede na naravo stvari, morali dati nekako brez jezika* /poudaril I. Ž. Ž./.«¹⁸

če se jaz zavežem, da ti – ko vidim, da mi izročáš banano – dam jabolko, se zavežujem, da ti bom dal jabolko, če vidim, da mi ti izročáš banano.« Zapleteno, kajne?

¹⁵ N. m.

¹⁶ N. m.

¹⁷ N. m.

¹⁸ N. m.

Po Prichardovem mnenju se tej »rešitvi« lahko ognemo le, če poznamo pomen glasov »obljuba«; v tem primeru »Obljubljam ...« ne potrebuje poprejšnje, splošnejše obljube.

Vendar pa je takšna pomožna rešitev neuporabna, kajti, spomnimo se, *pravi problem je razumeti, zakaj mislimo, da se bomo s tem, ko izustimo glas »obljubljam«, zavezali izvršitvi dejanja.*

Odgovor na to vprašanje pa že poznamo: predhodno smo dali neka- kšno splošnejšo obljubo, čeprav brez jezika in ne da bi o tem kaj vedeli. Tako smo ujeti v začarani krog dveh neustreznih odgovorov, ki se sklicujeta drug na drugega: če hočemo razložiti, zakaj »določeni glasovi« pripeljejo do določene obveze, moramo predpostaviti, da je obstajal neki poprejšnji dogovor (da se bomo držali naših dogovorov).

Edini način, da se temu splošnemu dogovoru izognemo, je poznavanje pomena izrečenih glasov. Prav v tem pa je sploh problem, namreč, kako je sploh mogoče, da nekateri glasovi porajajo določeno moralno obvezo?

Na to vprašanje seveda lahko odgovorimo le, če predpostavimo, da je prišlo do nekakšnega predhodnega splošnega dogovora ...

In tako dalje in tako naprej.

Položaj močno spominja na zgodbo, ki jo je nekoč povedal Austin, da bi z njo ponazoril preokupacije moralne filozofije:

Jones odhaja na dolgo potovanje skozi puščavo. Ima dva sovražnika, A in B. A zabrtno napolni Jonesovo čutarico s smrtonosnimstrupom. Mimo pride B in, ne da bi vedel za A -jevo ostudno dejanje, čutarico preluknja. Jones odkoraka v puščavo s svojo predrto čutaro in umre od žeje. Vprašanje: Kdo je ubil Jonesa, A ali B?¹⁹

Austin je hotel presekat začarani krog odgovarjanja na to vprašanje, njegovo prvo teorijo performativa pa imamo lahko prav za odgovor na Prichardovo vprašanje. Naj ga še enkrat parafraziram: *Zakaj mislimo, da se bomo s tem, da izustimo neki glas, zavezali tudi izvršitvi dejanja?*

Zato, odgovarja Austin, ker obstaja *ritual*, da v *ustreznih okoliščinah* izrečem ustrezno *formulo*.

In ko v takšnih okoliščinah izustim oz. izrečem, na primer, »glas« »obljubljam«, se s tem zato zavežujem, da bom izvršil tudi dejanje (ki ga obljubljam), ker je *družbeno* sprejeto, da je to način, na katerega naj bo dejanje izvršeno, in ne zato, ker sem poprej nekako obljubil, da določenih glasov v določenih okoliščinah ne bom izrekal.

¹⁹ G. Pitcher, Austin: a personal memoir, v: *Essays on J. L. Austin*, ur. I. Berlin, Oxford 1973, 20.

Skrivnost je v konvenciji ne v glasu, ali natančneje, skrivnost glasu je konvencija.²⁰ Splošno sprejeta konvencija pa je, da takrat, kadar hočemo obljubiti, (preprosto?) rečemo: »*Obljubljam ...*«

Austinov odgovor odpravlja mukotrпно samoizpraševanje, ali je obstajal prvotni splošni dogovor (da se bomo držali naših dogovorov) ali ne, z njim pa postane nepotreben, tudi sicer na moč neplavzibilen, sklep, da smo se splošno zaobljubili nekako brez besed in ne da bi za to sploh vedeli.

Austin je potreboval prav takšno teorijo performativa – teorijo, ki temelji na (trdnih) zunajjezikovnih konvencijah –, ker je moral pojasniti, kako lahko nekateri jezikovni pojavi proizvedejo zunajjezikovne učinke, nekaj, s čimer moralna filozofija, kot smo videli, ni mogla opraviti.²¹

Prav v tem pa je problem. Reševanje problema, zastavljenega v nekem določenem konceptualnem polju, zahteva vsaj delno uporabo temu polju lastnih sredstev. Rekli smo, da je Austin svojo prvo teorijo lahko zasnoval le na *zunajjezikovnih konvencijah*. Vendar pa, ali teorija govornih dejanj v razviti obliki, ki jo poznamo danes, sploh temelji na konvencionalnosti?²² Ali obstaja kak konvencionalen način, da obljubimo, prisežemo ... In predvsem: kaj sploh je konvencija?

Konvencionalnost ali nekonvencionalnost?

V svojem slovitim in verjetno najizčrpnjšem delu²³ o tej problematiki jo Lewis opredeli takole:

Realnost R v obnašanju pripadnikov neke populacije P, kadar so udeleženi v neki ponavljajoči se situaciji S, je *konvencija*, če in samo če med pripadniki P, v vsakem primeru S:

1. vsakdo ravna v skladu z R;
2. vsakdo pričakuje od vsakogar drugega, da bo ravnal v skladu z R;

²⁰ »Trdo« različico te teorije zastopa francoski sociolog Pierre Bourdieu v delu *Ce que parler veut dire*, Pariz 1982. Bourdieu poudarja, da govornice ne smemo obravnavati kot nekaj povsem avtonomnega in iskati moč besed v besedah samih: besede so le reprezentant moči, ki prihaja od zunaj, zato moramo, na primer, ilokucijsko moč iskati drugje, in ne v besedah.

²¹ Prav kolikor odgovarja na vprašanja, ki jih je zastavila moralna filozofija, pa Austin ostaja znotraj njenih meja, zato bi na neki način lahko rekli, da je bila teorija govornih dejanj, ki jo je spodbudila Austinova prva performativna teorija, stranski produkt moralne filozofije.

²² Vprašanje je bilo v teoriji govornih dejanj in ob njej zastavljeno že večkrat in na različne načine. Cf. D. Davidson, *Moods and Performances* (1979), v: *Inquiries into Truth and Interpretation*, Oxford 1984; A. Kasher, *Are Speech Acts Conventional*, v: *Journal of Pragmatics* 8, 1984; P. Leonardi, *On Conventions, Rules and Speech Acts*, v: *Journal of Pragmatics* 8, 1984.

²³ D. K. Lewis, *Convention: a philosophical study*, Cambridge 1969, 42.

3. vsakdo raje ravna v skladu z R, pod pogojem, da tako ravna tudi drugi, ker S predstavlja *koordinacijski problem*, ravnanje v skladu z R pa predstavlja *koordinacijsko ravnotežje* v S.

Koordinacijski problem je situacija, za razrešitev katere, oz. *koordinacijsko ravnotežje*, obstaja med udeleženci več različnih možnosti oz. predlogov, *konvencija* pa sporazum o skupni, enotni rešitvi problema. Glede na to, da je možnih rešitev več, bi bila izbrana rešitev lahko tudi drugačna, in prav v tem je naš problem.

Bi lahko obljubili (prisegli, ukazali ...) še kako drugače, na način, ki bi bil, če naj uporabim Lewisov izraz, »pomembno drugačen, a bistveno ekvivalenten«?

Zagata je toliko večja, ker je Searle govorna dejanja opredelil kot podložna *konstitutivnim* in ne *regulativnim* pravilom.²⁴ Kakšna je razlika med konstitutivnimi in regulativnimi pravili?

V grobem bi lahko rekli, da so regulativna tista pravila, ki neko vedenje usmerjajo *od zunaj* in je vedenje samo od njih neodvisno, konstitutivna pravila pa so določenemu vedenju *notranja*, ga tako rekoč vzpostavljajo in ga brez njih ni. Primera, s katerima Searle ilustrira razliko, so na eni strani pravila etikete (nekdo, ki se vede povsem drugače kot pravila etikete zahtevajo, bo pač veljal za neomikanega in neotesanega), na drugi pa, v različnih teorijah jezika tako priljubljena, pravila šaha (pravila, kako premikamo kohnja ali trdnjavo, so igri notranja, konstitutivna: ne moremo jih ne upoštevati, v nasprotnem primeru pač ne igramo več šaha, temveč nekaj povsem drugega ali celo sploh nič).

Če pa so govorna dejanja podložna konstitutivnim pravilom (kakršna koli že ta so), to z drugimi besedami pomeni, da niso konvencionalna, saj je pogoj konvencionalnosti prav možnost izbire (pomembno) drugačnega, a (bistveno) ekvivalentnega načina. Kar posredno potrjuje tudi ena od Austinovih prvih opredelitev performativa: formulirati performativno izjavo je izvršiti dejanje, *ki bi ga komaj lahko* – vsaj s takšno natančnostjo ne – *izvršili na drugačen način*.

Prav gotovo težko obljubimo drugače, kot da (preprosto?) rečemo: *Obljubljam ...*, ali prisežemo drugače, kot da rečemo: *Prisegam ...*; toda, ali to velja za vse performative ?

Oglejmo si na kratko razvoj in transformacije Austinove teorije.

²⁴ J. R. Searle, *Speech Acts: an Essay in the Philosophy of Language*, Cambridge 1969, 33 in naslednje.

Austin je filozofijo pojmoval kot »ropotarnico vsega nesprejetega drugih znanosti, kjer se znajde vse, česar se še ne vemo, kako lotiti«, filozofija se po njegovem ukvarja z vsemi ostanki, z vsemi problemi, ki ostajajo še nerešeni, potem ko smo na njih preizkusili vse metode, znane od drugod«. ¹ Potemtakem nas ne bi smelo začuditi, da je njegova prva teorija performativnosti nekakšen stranski proizvod britanske predvojne moralne filozofije: v njej je naletel na problem, ki se mu ni zdel ustrezno obravnavan – vsekakor pa ne zadovoljivo rešen – in tako rekoč mimogrede začrtal povsem novo konceptualno polje.

Ni naključje, da je bil neustrezno obravnavani problem moralne filozofije prav jezikovne oz., natančnejše, govorne narave. ² Austina je vseskozi motila abstraktna, od neposrednega producenta – govorca – odtrgana obravnavava govornih fenomenov. Govor je hotel iztrgati logicističnim prežvekanjem in ga vrniti človekovi dejavnosti in njenemu kontekstu. ³

Kaj je lahko resnično in kaj ne?

Tako je na primer na kolokviju o analitični filozofiji, ki je leta 1958 potekal v Royaumontu (takrat so predavanja, ki tvorijo *How to Do Things with Words*, že za njim), distinkcijo performativ/konstativ vpeljal prav z

¹J. L. Austin, *Performatif – Constatif*, v: *La Philosophie Analytique*, Pariz 1962, 292–293.

²Distinkcijo *jezik/govor* vseskozi uporabljamo v saussurovski zamejitvi: *jezik* je idealna, abstraktna shema, lingvistov teoretski konstrukt, *govor* pa njena vsakokratna udejanitev skozi usta posameznega govorca nekega jezika.

³Glej tudi pogovore z Austinovimi sodobniki v: B. Magee, *Modern British Philosophy*, Oxford 1986, 120–121.

distanco oz. ironijo do tradicionalne (jezikovno-filozofske) delitve sodb na resnične in neresnične:

*Konstativna izjava ima pod imenom trditve (assertion), ki je tako draga filozofom, lastnost, da je lahko resnična ali neresnična. Performativna izjava ne more biti ne eno ne drugo.*⁴

*Ni nam treba iti zelo daleč nazaj v zgodovino filozofije, da bi videli, da si filozofi bolj ali manj redno domišljajo, da je edina lastnost, edina lastnost katere koli izjave (to je: vsega, kar rečemo), da je resnična ali vsaj neresnična.*⁵

V performativih pa je Austin našel prave »smetiščne« izjave,⁶ ki ne le da niso bodisi resnične bodisi neresnične, temveč celo služijo:

»izvršitvi nekega dejanja. Formulirati takšno izjavo je izvršiti dejanje /.../ *dejanje, ki bi ga (morda) komaj lahko – vsaj s takšno natančnostjo ne – izvršili na drug način* /poudaril I. Ž. Ž./.«

Primeri performativov, ki jih Austin ponudi kot vzorčne, in ki so danes tudi že precej oguljeni, so naslednji:

(1) *To ladjo krstim za Svobodo!*

(2) *Opravičujem se.*

(3) *Želim vam dobrodoščilo!*

(4) *Svetujem vam, da to storite.*

Performativ naj bi torej, za razliko od konstativa, ki le nekaj ugotavlja oz. o nečem poroča, nekaj izvrševal – in pri tej prvi definiciji bomo vztrajali, ker se bo kmalu izkazala za nezadostno –, da bi bilo to sploh mogoče, da bi bil performativ lahko »posrečen« (happy), pa morajo biti izpolnjeni sledeči pogoji.

⁴ J. L. Austin, Performatif – Constatif, v: *La Philosophie Analytique*, Pariz 1962, 271.

⁵ J. L. Austin, Performative Utterances, v: *Philosophical Papers*, Oxford 1984, 233.

⁶ Da ne bi že takoj na začetku prišlo do zmede, nekaj terminoloških pojasnil: s *stavkom* razumemo abstraktno konstrukcijo, ki je stvar gramatike, z *izjavo* pa vsakokratno udejanitev te abstraktno konstrukcije v govoru (čeprav je pot prav nasprotna: *stavek* kot abstraktni *konstrukt*, je mogoč šele na podlagi *izjav*). *Izjava* je generično ime: *sodba* je tako vrsta izjave, katere lastnost je, da je lahko resnična ali neresnična. *Izjavljanje* je dejanje pojavitve neke *izjave*, posredno torej udejanitve abstraktno konstrukcije *stavka* v govoru. Seveda pa nikakor ni nujno, da se naše definicije pokrivajo z definicijami avtorjev, ki jih navajamo.

Pogoji performativnosti

1. Obstajati mora konvencionalni postopek, ki ima določene konvencionalne učinke, ta postopek pa vključuje uporabo določenih besed oz. zah-teva, da določene osebe v določenih okoliščinah izrečejo določene besede; v nasprotnem primeru je izjava *nična* in *brez učinka*.

2. Biti moramo iskreni. Pogoji iz prve točke so lahko izpolnjeni, pa ven-dar s svojo izjavo ne izvršimo (nameravanega oz. želenega) performativne-ga dejanja. Če na primer rečemo:

Obljubljam, da ...

pa pri tem *nimamo namena* obljube tudi držati, smo *zlorabili* formulo obljube, *neiskreno obljubili* in je naša izjava *prazna*: uporabili smo sicer pra-vo form(ul)o, vendar brez ustrezne vsebine.

3. In končno: naše ravnanje mora biti v skladu z izvršenim dejanjem. Lahko da smo iskreno obljubili, da pa se kasneje nismo vedli v skladu z obljubo. V tem primeru je naša izjava neposrečena na neki tretji način, ki ga je Austin proti koncu poimenoval s »prelomitev obveze«.

Potem ko je postavil *pogoje* uspešne performativnosti, skuša Austin naj-ti kak formalni, gramatični ali leksikalni *kriterij*, v skladu s katerim bi bilo mogoče določiti ali gre za performativno izjavo ali ne.

Ali obstajajo kriteriji performativnosti?

Zdi se, da mora biti izjava, če naj bo performativna, izrečena v 1. osebi ednine, sedanjika, pov. naklona, tvor. načina, na primer:

To ladjo *krstim* ...

ali pa (in tu gre predvsem za javne napise in opozorila) v 2. ali 3. osebi seda-njika, pov. naklona, trpnega načina:

Potniki *so naprošeni* ...

Kmalu pa se pokaže, da

»sploh ni nujno, da bi bila neka izjava zato, da bi bila performativna, izražena v eni izmed teh oblik /mišljene so oblike, ki smo jih pravkar navedli; I. Ž. Ž./: Reči: 'Zapri vrata!', je – to se vidi – prav tako lahko performativ, prav tako izvr-šitev nekega dejanja, kakor reči: 'Ukazujem vam, da zaprete vrata',«⁷

⁷ J. L. Austin, Performatif – Constatif, v: *La Philosophie Analytique*, Pariz 1962, 274.

pač odvisno od pogojev performativnosti iz 1. točke, torej od konkretnih okoliščin, od osebe in mesta izjavljanja. Na neki način bi torej lahko rekli, da *sami pogoji performativnosti blokirajo kriterije, celo možnosti formalnih kriterijev performativnosti*.

Primarni performativ, kakor Austin poimenuje obliko »*Zapri vrata!*«, je sicer res vedno mogoče prevesti v eksplicitni performativ: »*Ukazujem ti, da zapri vrata!*«, ki nam eksplicitno pove, kako hoče biti (primarni performativ) razumljen. Ker pa je primarni performativ samostojno rabljena oblika, katere značilnost je prav neeksplicitnost (tudi in predvsem pri doseganju učinka), je takšna transformacija vedno prepozna.

Formalnemu – gramatičnemu – kriteriju performativnosti na neki način torej spodleti prav zaradi pogojev performativnosti, če pa pritegnemo še prvotno definicijo, ki je Austina sploh pripeljala do distinkcije performativ/konstativ, da je namreč performativ, za razliko od konstativa, bolj *izvrševanje* kot pa *izrekanje* nečesa, je ogrožen sam teoretski dispozitiv, saj – in to so Austinove besede – *kadar kaj ugotavljamo, opisujemo, poročamo, izvršujemo dejanje, ki je dejanje prav toliko kot dejanje ukazovanja in opozarjanja*.⁸

Z drugimi besedami to pomeni: tudi konstativ je lahko performativ(en). In še več: tudi konstativ je lahko – če že ne performativ(en), pa vsaj – nekonstativen. Če nekomu, na videz konstativno, rečemo:

(6) *Lepo vreme imamo,*

s takšno izjavo pogosto sploh ne želimo izražati mnenja glede dejanskega stanja vremenske situacije, temveč, na primer, pridobiti sogovornika.

Začetna definicija performativa, da namreč služi izvršitvi dejanja, ki bi ga komaj lahko, vsekakor pa ne s takšno natančnostjo, izvršili na drug način, se torej izkaže za nezadostno: izraz »izvršiti (neko) dejanje« je vse preveč širok in ohlapen, da bi bil lahko teoretsko uporaben. Treba je torej začeti znova, predvsem pa na novo in natančneje opredeliti, kaj pomeni, da s tem, ko nekaj rečemo, tudi nekaj storimo, naredimo oz. izvršimo.

⁸ J. L. Austin, *Performative Utterances*, v: *Philosophical Papers*, Oxford 1984, 249.

Kar nekaj načinov, oz. bolje nivojev, je, ko nekaj reči, pomeni tudi nekaj narediti.

Fon, fem in rem

1. Ko nekaj rečemo, najprej in predvsem izrekamo določene glasove, kar Austin imenuje *fonetično dejanje*, ustrežno »izjavo«, ki je njegov proizvod, pa *fon*.

2. S tem, ko izvršujemo neko fonetično dejanje, nadalje izrekamo določene besede, to je glasove določene vrste, ki pripadajo in kolikor pripadajo, besedišču določenega jezika ter so v skladu z njegovo slovnico. To dejanje Austin imenuje *fatično dejanje*, izjavo, ki je njegov proizvod, pa *fem*.

3. S tem, ko izrekamo neki fem, katerega elementi niso le besede nekega jezika, izrečene v skladu s slovnico tega jezika, temveč imajo tudi *določen* smisel in referenco (torej pomen), pa izvršujemo *retično dejanje*, katerega proizvod je izjava, ki jo Austin poimenuje kot *rem*.

Reči nekaj v tem smislu, torej reči nekaj, kar ima določen smisel in referenco, obenem pomeni tudi izvršiti določeno *lokucijsko dejanje*.

Pogoj uspešne izvršitve lokucijskega dejanja je izvršitev vseh treh omenjenih poddejanj: fonetičnega, ki je pogoj fatičnega (da lahko sploh izrečemo kako besedo, ki pripada (in kolikor pripada) besedišču nekega jezika ter v skladu s slovnico tega jezika, moramo najprej izreči določene glasove), fatičnega, ki je pogoj retičnega (da lahko izrečenim besedam sploh pripišemo smisel in referenco, morajo pripadati besedišču kakega jezika in biti izrečene v skladu z njegovo slovnico), ter retičnega, ki hierarhijo teh dejanj,

ki so striktno analitična (in torej sama po sebi ne obstajajo, razločiti jih je mogoče šele z analizo), preoblikuje v lokucijsko dejanje.

Če je fonetično dejanje nujni pogoj fatičnega dejanja, pa ni tudi njegov zadostni pogoj; če namreč s tem, ko izvršujemo fonetično dejanje, pravzaprav izvršujemo že tudi fatično dejanje, pa ne velja obratno: če opici uspe izustiti skupek glasov, ki, na primer, spominjajo na slovenskemu besedišču pripadajočo besedico »da«, to zato še ni fatično dejanje, pravi Austin. Da bi se izognil tej in podobnim nevšečnostim, L. W. Forguson¹ predlaga, naj neko fonetično dejanje šteje za fatično le v primeru, če je bila govorceva *intenca* izreči besede, ki veljajo za besede nekega jezika in se ravna v skladu z njegovo slovnico. Recimo tem intencam jezikovne intence ali J-intence.

Podobno velja za razmerje med fatičnim in retičnim dejanjem: s tem ko izvršujemo fatično dejanje, pravzaprav že izvršujemo tudi neko retično dejanje, ne pa obratno: za nekom lahko na primer ponovimo kak stavek, ne da bi natanko vedeli, kakšna sta njegov smisel in reference. Tako po Austinu premi govor, na primer:

(1) *Rekel je: »Janez Stanovnik ne ve več, kako bi se obrnil,«*

izraža fatično dejanje, odvisni govor, na primer:

(2) *Rekel je, da Janez Stanovnik ne ve več, kako bi se obrnil,*

pa retično dejanje. Na videz sta si oba stavka sicer podobna, vendar pa premi govor pri prenašanju besed nekoga drugega ponavadi uporabimo takrat, kadar želimo kolikor se le da natančno prenesti povedano, pa ne vemo natanko, ali pa nismo povsem prepričani, da vemo, o čem je govor in na kaj se povedano nanaša. Najvarnejši način prenosa povedanega v takšnem primeru je prav oblika *Rekel je: ...*

Prenos povedanega v odvisnem govoru, *Rekel je, da ...*, pa je nasprotno znak, da smo si s povedanim povsem na jasnem, da torej poznamo *tako smisel kot referenco prenesene izjave* in da smo ju kot taki tudi prenesli. Naše ravnanje torej ponovno vključuje intence, intence, da povedano prenesemo s točno določenim smislom in točno določeno referenco, intence torej, ki jih premi govor ne pozna. Recimo tem intencam intence smisla in reference ali SR-intence.

Razlika med femom in remom je pravzaprav prav v stopnji določenosti: medtem ko za fem lahko rečemo, da je *določljiv* (dokler gre le za besede,

¹ L. W. Forguson, *Locutionary and Illocutionary Acts, v: Essays on J. L. Austin*, ur. I. Berlin, Oxford 1973, 162.

ki pripadajo besedišču nekega jezika, ki niso konkretizirane s specifično izjavljalno situacijo, sta njuna smisel in referenca povsem odprta, tako rekoč neskončna – zlasti še, če izrečeno vsebuje več zaimkov, predlogov, prislovov in drugih deiktičnih elementov), pa je rem že povsem *določen*: prav s tem, da smo ga uporabili v konkretni izjavljalni situaciji, z intenco določenega smisla in reference, smo mu odvzeli tisto neskončno aplikabilnost fema.

Lingvistično rečeno je fem enota *jezika*, je (še) ne-smiseln, kar pomeni le to, da njegova smisel in referenca še nista določena, da ima prav zato, ker je enota jezika, številne (potencialne) pomene, pa prav zato nobenega (aktualnega): isti fem je lahko uporabljen oz. uporablján ob različnih priložnostih (izjavljanja), z različnim smislom in referenco, in s tem tvori vsakič drug(ačen) rem. Rem je, nasprotno, enota govora, izjava s povsem določenim smislom in referenco, pa vseeno, kakor pravi Austin, »meglena ali prazna ali nejasna«. ² Kako naj to razumemo?

Preprosto tako, da nam lokucijsko dejanje, ki se dopolni s slehernim (uspešnim) retičnim dejanjem, postreže le s *pomenom* izjave, nič pa nam ne pove o njeni *moči*.

Če na primer rečemo:

(3) *Bik vas bo napadel.*

nam je bolj ali manj jasen pomen te izjave (njen referent: bik, in smisel: bikov napad), povsem nepojasnjena pa ostaja njena *ilokucijska moč*, namreč ali gre za trditev, opozorilo, grožnjo ali morda za kaj četrtega. Dejstvo, da je moč izjave mogoče bolj ali manj natančno razbrati iz »okolščin« izjavljanja (kar koli naj »okolščine« pač že pomenijo), je za našo razpravo nepomembno: zanima nas, ali, in kako, je ilokucijska moč izjave vpisana v izjavo samo.

Lokucija ali ilokucija?

Ko izvršujemo neko lokucijsko dejanje, s tem pravzaprav tudi že – kot v primeru lokucijskih poddejanj – izvršujemo neko ilokucijsko dejanje, na primer sprašujemo ali odgovarjamo (na vprašanje), informiramo, zagotavljamo ali opozarjamo, razglašamo sodbo, namero ali cilj, se dogovarjamo, apeliramo ali kritiziramo, *le da v lokuciji ta (ilokucijska) moč ni neposredno opredeljena*. Prav za to pa gre Austinu, za razločitev načinov uporabe govora oz., z drugimi besedami, za vzpostavitev razlike med pomenom in močjo (izjave), prav kakor se znotraj pomena razlikujeta smisel in referenca.

² J. L. Austin, *How to Do...*, 98.

Že takoj na začetku pa se v zvezi z opredelitvijo ilokucijske moči oz. ilokucijskega dejanja pojavi nekaj teoretsko sicer izredno plodnih nevšečnosti, ki pa se jih teorija ilokucijskih dejanj ni uspela znebiti vse do danes.

Rekli smo že, da je za Austina izvršiti lokucijsko dejanje *eo ipso* izvršiti tudi ilokucijsko dejanje – le da njegova moč ni eksplicitno markirana. Razliko ilustrira z naslednjima primeroma:³

1. *Lokucija:*

Rekel mi je: »Ustrelj jo.«

Ilokucija:

Silil me je (ali svetoval mi je ali ukazal mi je), naj jo ustrelim.

2. *Lokucija:*

Rekel mi je: »Tega ne moreš storiti.«

Ilokucija:

Ugovarjal je zoper moje ravnanje.

Vidimo, da Austin za ponazoritev razlike med lokucijo in ilokucijo uporablja isti pripomoček kot za ponazoritev razlike med fatičnim in retičnim dejanjem, namreč razlikovanje med premim in odvisnim govorom. Fatično in lokucijsko dejanje naj bi tako izražal premi, retično in ilokucijsko pa odvisni govor.

Kar v prvem trenutku preseneti, je dejstvo, da retično dejanje, ki je pravzaprav ekvivalentno lokucijskemu dejanju samemu, v konfrontaciji s fatičnim dejanjem izraža odvisni govor, lokucijsko dejanje, ki je pravzaprav (le) retično dejanje, pa v konfrontaciji z ilokucijskim dejanjem premi govor. Presenečenje še stopnjuje – in ga obenem tudi pojasni – dejstvo, da retičnega dejanja v odvisnem govoru ne moremo izraziti, *ne da bi pri tem že uporabili ilokucijski glagol*.⁴ Zelo splošnega sicer, ki je do glagolov, uporabljenih pri izražanju ilokucijskih dejanj, v razmerju rodu do vrste, pa vseeno že ilokucijskih. »Reči« brez dvoma že izraža neko splošno ilokucijsko moč, »rečemo« pa seveda lahko tudi na več bolj specifičnih načinov: lahko »ukažemo«, »zahtevamo«, »prosimo« ... »Reči« ni in ne more biti ilokucijsko nevtralen glagol, če naj se ne vrnemo v predzgodovino teorije govornih dejanj, v teorijo »izvirnega performativa«, ki se je zalomila prav na vprašalnju, ali ne pomeni »konstatirati« prav tako nekaj izvršiti kot na primer »performativno« obljubiti. Če se ob tem spomnimo še Austinove defini-

³ J. L. Austin, *How to Do ...*, 101, 102.

⁴ Na ta paradoks je prvi opozoril J. R. Searle v članku Austin on Locutionary and Illocutionary Acts, v: *Essays on J. L. Austin*, ur. I. Berlin, Oxford 1973, 147.

cije specifike ilokucijskega dejanja, da namreč *eksplicira* moč izjave, potem moramo pač ugotoviti, da retičnega dejanja ni mogoče izraziti, ne da bi s tem že izrazili tudi ilokucijsko dejanje.

Zagata je toliko večja, ker se je nuja po vzpostavitvi dispozitiva lokucija/ilokucija pojavila prav zaradi prepričanja, da lokucija lahko eksplicira le pomen izjave, ne pa tudi njene moči. Zdaj pa se je izkazalo, da sleherna izjava *že vsebuje* neko potencialno ilokucijsko moč in, kar je še huje, *da je ta moč vpisana v sam pomen*.

Kajti, kako naj, na primer, povzamemo oz. izrazimo retično dejanje:

(4) *Kaj naj storim?*

Kako drugače kot:

(5) *Vprašal je, kaj naj stori.*

Bolj nevtralna varianta:

(6) *Rekel je, kaj naj stori.*

preprosto ne more biti ustrezen prenos oz. izraz retičnega dejanja, če naj retično dejanje, za razliko od fatičnega, eksplicira smisel in referenco izjave. Prenos, ki bi (4) v odvisni govor prenesel s (6), paradoksalno, celo povzete fatičnega dejanja ne more biti, saj je fatično dejanje prav izrekanje besed, ki so in kolikor so besede nekega jezika in v skladu z njegovo gramatiko. Povzeti vprašanje (4) z izjavo (6) namreč pomeni, da govorcu ne le da nista znana smisel in referenca, temveč *ne pozna dobro niti slovnice jezika, o in v katerem govori*.

Prenos retičnega dejanja v odvisni govor torej nujno *zahteva* uporabo ilokucijskega glagola oz., natančneje, sleherno lokucijsko dejanje *je že tudi ilokucijsko dejanje*.

Podobno že leta 1963 ugotavlja tudi R. M. Hare.⁵

FRASTIKI IN TROPIKI

Recimo, da rečemo – kar je sicer priljubljen Austinov primer:

(7) *Mačka je na predpražniku.*

Izraza »mačka« in »predpražnik« v tej izjavi brez dvoma imata smisel in referenco. Beseda »na« nedvomno ima smisel, težko pa bi rekli, da ima

⁵ R. M. Hare, *Austin's Distinction between Locutionary and Illocutionary Acts*, v: R. M. Hare, *Practical Inferences*, London 1971.

kako referenco. Kaj pa beseda »je«? Prav gotovo nima reference, razen reference na sedanji čas (če to seveda lahko šteje za referenco). Kaj pa smisel? Neki pomen nedvomno ima, toda ali ima smisel v tistem ožjem pomenu, ki po Austinu izključuje ilokucijsko moč?

V pomenu besedice »je« lahko razločimo vsaj dva elementa:

1. pojem predikacije, pojem, da nekaj *je* nekaj in
2. pojem zatrjevanja, trditve, da nekaj *je* nekaj (v nasprotju s spraševanjem, ali nekaj je nekaj, ukazovanjem, naj nekaj bo nekaj, ali obljubljanjem, da nekaj bo nekaj).

Medtem ko predikacija spada med *frastike*, kakor jih imenuje Hare, torej med elemente, ki so skupni tako trditvi kakor ukazu ali obljubi – klasično logično bi *frastike* verjetno lahko opredelili kot propozicionalne elemente izjave –, pa *je* zatrjevanja oz. trditve spada med *tropike*, med tiste elemente izjave, zaradi katerih neka izjava sploh je trditev in po katerih se kot trditev loči od ukazov ali obljub. Suho slovnično se temu pravi znak glagolskega načina in, kakor pravi Hare:

»/N/ičesar ne moremo reči, ne da bi v rečeno vključili kak tropik ali znak načina. Z drugimi besedami: če kar koli rečemo mora biti to trditev ali ukaz ali vprašanje ali obljuba ali kar koli drugega, kar pripada tej klasifikaciji. Biti mora neka vrsta govornega dejanja in torej imeti neko ilokucijsko moč.«⁶

Ilokucijska moč mora biti torej vpisana že v sam pomen, težave in nevspečnosti pa se s tem še ne končajo.

PROBLEM PERFORMATIVNEGA PREFIKSA

Vemo, da Austin eksplicitno pravi, da je izvršitev slehernega lokucijskega dejanja *eo ipso* tudi izvršitev ilokucijskega dejanja. Njegova ilokucijska moč morda (še) ni eksplicirana, na primer v izjavi:

(8) *Umik!*

vendar pa jo *vedno lahko ekspliciramo*, ponavadi tako, da jo razširimo s t. i. performativnim prefiksom, na primer:

(9) »Ukazujem vam, da se umaknete!«

Po Fregeju – na katerega se Austin posredno sklicuje, ko govori o uveljavljenih teorijah pomena – je v primeru, da se odvisni stavek pojavlja za izrazi kot »ukazujem« ali »sprašujem«, referenca tega odvisnika prav

⁶N. d., 107.

predhajajoči »ukazujem« oz. »sprašujem«. V pravkar citiranem primeru to pomeni, da se ilokucijska moč izjave (8), po eksplikaciji v (9), izgubi v referenci, kar paradokсно pomeni, da *ilokucijske moči ni mogoče eksplicirati, ne da bi se pri tem spremenil tudi pomen izjave*.

Tudi sicer je trditev, da performativni prefiks *le* eksplicira ilokucijsko moč izjave, da pa sta sicer ilokucijska moč in pomen obeh oblik izjave, eksplicitne in primarne, enaki, težko obraniti. Predvsem je težko pojasniti, zakaj naj bi performativni prefiks, na primer, *Opozarjam te ...*, ne imel reference: »tebe« kot sogovorca in »mene« kot govorca, in zakaj naj bi »opozarjati« ne imelo smisla, temveč le ilokucijsko moč. Če tovrstni performativni prefiksi lahko nastopajo tudi kot samostojne (performativne) izjave, brez dopolnjujočih jih odvisnikov, na primer: »*Protestiram!*« ali »*Opravščujem se!*« ali »*Čestitam (vam)!*«, potem preprosto *morajo imeti tudi pomen in ne le ilokucijsko moč?*⁷

Če pa imajo pomen, ko jih rabimo kot samostojne izjave, ni nikakršnega razloga za domnevo, da ta pomen izgubijo, ko jim dodamo odvisnik.

Searlova hipoteza

Kakor koli se že stvari lotimo in kakor koli jo že obrnemo, zdi se, da je ilokucijska moč vedno že vpisana v pomen, lokucija pa ima vedno že neko ilokucijsko moč. Searle iz tega sklepa,⁸ da moramo retično in z njim lokucijsko dejanje preprosto črtati, in iz fonetičnega in fatičnega dejanja takoj preiti na ilokucijsko, Forgunson⁹ pa temu ugovarja iz konceptualnih razlogov; zato, ker četudi pomen povsem določa moč, pomen *ni isto* kot moč, predvsem pa zato, ker bi dosledna aplikacija Searlovega postopka pomenila *tudi zavrnitev fonetičnega in fatičnega dejanja!* Searlovo rezoniranje temelji namreč na implicitni predpostavki, da mora vse, kar je mogoče razlikovati kot tako – torej različno in razlikovano – imeti tudi neodvisno eksisten-co. In ker so po eni strani tako fonetično kot fatično in retično dejanje, po drugi strani pa tako lokucijsko kot ilokucijsko in perlokucijsko dejanje *abstrakcije*, ki jih je mogoče *le analitično* razločiti znotraj enega samega govornega dejanja, nimajo pa eksistence kot entitete *per se*, bi dosledna aplikacija Searlovega postopka pomenila nemožnost same teorije govornih dejanj.

⁷ Na ta argument je prvi opozoril L. J. Cohen v članku *Do Illocutionary Forces Exist?*, v: *Symposium on J. L. Austin*, ur. K. T. Fann, London, Henley 1969, 423–426.

⁸ J. R. Searle, *Austin on Locutionary and Illocutionary Acts*, v: *Essays on J. L. Austin*, ur. I. Berlin, Oxford 1973, 150.

⁹ L. W. Forgunson, *Locutionary and Illocutionary Acts*, v: *Essays on J. L. Austin*, ur. I. Berlin, Oxford 1973, 170.

Forgusonov ugovor nedvomno drži, prav nič manj pa ni res, da sleher na lokucija – in to bomo zdaj povedali že petič ali šestič – že ima neko določeno ilokucijsko moč, da je le-ta že del pomena. Takšno vozlišče nedvomno kaže na prelom, na epistemološki prelom v Austinovi teoriji, ki se zdi lažje »razrešljiv«, če se ga lotimo skozi opredelitev, ki pravi, da je ilokucijska moč že vsebovana v pomenu, kot pa skozi ono, ki zatrjuje, da ima sleherna lokucija že (neko) ilokucijsko moč.

REFERENCIALNO IN PREDIKATIVNO DEJANJE

Spomnimo se, da je eden od virov performativne teorije prav Austinov prezir do logične delitve stavkov na resnične in neresnične, njegovo iskanje stavkov, ki bi ne bili ne eno ne drugo, in si osvežimo spomin na eno zadnjih Austinovih opredelitev razlike med konstativom in performativom, potem ko je že v celoti razvil svojo teorijo govornih dejanj, ki je nasledila dispozitiv performativ/konstativ:

a. S konstativno izjavo abstrahiramo od ilokucijske razsežnosti govornega dejanja in se usmerjamo na lokucijsko: še več, pri tem uporabljamo poenostavljeno predstavo korespondence z dejstvi, poenostavljeno zato, *ker bistveno že vpeljuje ilokucijsko razsežnost* /poudaril I. Ž. Ž./.

b. S performativno izjavo pa skrbimo kolikor je le mogoče za ilokucijsko razsežnost izjave in abstrahiramo od dimenzije korespondence z dejstvi.¹⁰

Kaj ugotovimo? Da je Searlova kritika tako rekoč odveč, da se je Austin že sam zavedal, da bistveno lokucijskega dejanja že vpeljuje ilokucijsko razsežnost, da njegova konstrukcija lokucijskega dejanja torej zajema le tisto obče, številnim izjavam skupno, in zato – vsaj za Austina – nebstveno; smisel in referenco, pomen. Ilokucijska moč pa je prav tisto, kar *individualizira* izjave, ki imajo sicer skupen in enak pomen, smisel in referenco, ali z drugimi besedami, ki izražajo *isto propozicionalno dejanje*.

Poglejmo naslednje stavke:

(10) *Janez zapušča sobo.*

(11) *Janez, zapusti sobo!*

(12) *Ali je Janez zapustil sobo?*

Vsi trije stavki imajo isto propozicionalno vsebino:

¹⁰ J. L. Austin, *How to Do ...*, Oxford 1962, 1984, 145–146.

1. *referirajo* na isto osebo, na Janeza;

in

2. *predicirajo* njegovo zapuščanje sobe,

o tem, kakšen *način* je to zapuščanje sobe privzelo, asertiven, imperativen ali interogativen, pa se propozicionalna vsebina ne izreka, *to je stvar ilokucijske moči*.

Ilokucijskemu dejanju torej nasproti pravzaprav ne stoji lokucijsko, temveč propozicionalno dejanje,¹¹ ki samo obsega še dve, recimo jima, poddejanji: *referencialno dejanje* imenovanja oz. identificiranja nekoga ali nečesa in *predikativno dejanje* opredelitve imenovanega oz. identificiranega.

Po Searlu bi bilo govorno dejanje torej primerneje analizirati v:

a) *izjavljalno dejanje*¹² (utterance act), ki sestoji iz izrekanja fonemov, morfemov in stavkov (in ki vključuje Austinovi fonetično in fatično dejanje);

b) *propozicionalno dejanje*, ki sestoji iz referencialnega in predikativnega dejanja (in stoji na mestu Austinovega lokucijskega dejanja);

c) *ilokucijsko dejanje*, kot na primer obljubljanje, priseganje, ukazovanje, zatrjevanje ... (in ki je edini koncept, ki se je ohranil iz Austinove klasifikacije).

Če pa bi hoteli točki b in c strniti v formalizirano¹³ obliko, bi jo verjetno lahko opredelili kot:

$$F(p),$$

kjer razpon mogočih vrednosti (za) F določa razpon ilokucijskih moči, p pa je variabla, ki pokriva neskončno množico mogočih propozicij.

¹¹ Morda je za Austinovo izbiro imena »ilokucijsko dejanje« »kriva« prav njegova »alergičnost« na tradicionalno filozofsko terminologijo, morda je želel z njim zakriti tradicionalno filozofsko »vsebinsko« ali celo zanikati, da bi sploh šlo za filozofsko problematiko.

¹² Očitno je, da Searle izjavljanja ne konceptualizira, razume ga povsem instrumentalno, oz. natančneje: kot nujno zlo, kot nosilca propozicionalnega in ilokucijskega dejanja. Izjavljanje mu pomeni le *nerazločeno materialnost* pojavitve nekakšnih glasovnih entitet, ki so nujen predpogoj *oblikovne razločenosti* (propozicionalne in ilokucijske izdiferenciranosti).

¹³ V sodobnejši jezikovni pragmatiki – na primer Ducrotovi – pa izjavljanje predstavlja prav dejanje partikularizacije, dejanje, v katerem se *stavek* kot abstraktna gramatična entiteta individualizira in razloči od vseh drugih (morebitnih) udejanjenj istega *stavka*. J. R. Searle, *Speech Acts*, Cambridge 1969, 1984, 31, in J. R. Searle, Austin on Locutionary and Illocutionary Acts, v: *Essays on J. L. Austin*, ur. I. Berlin, Oxford 1973, 156.

Ilokucija: nekaj nevšečnosti

Po detajlnem opisu in analizi (vsega?) tistega, kar s tem, ko nekaj rečemo, tudi storimo, nam je uspelo govorno dejanje – razen njegove perlokucijske razsežnosti, ki smo se ji do zdaj namerno izogibali – strniti v skromno formulo. Ugotovili smo, kako je ilokucijsko dejanje strukturirano, ne vemo pa še, kako učinkuje, kako dosega svoje učinke. Ni namreč dovolj, da se neko ilokucijsko dejanje (v svoji eksplicitni varianti, s performativnim prefiksom) razglaša za, na primer, obljubo, da bi obljuba tudi zares bilo: kot obljuba mora tudi delovati, kot obljuba mora biti prepoznano s strani poslušalca oz. sogovorca, sicer ni in ne more veljati za govorno dejanje z ilokucijsko močjo obljube. Govorec mora torej *poskrbeti, da njegov sogovorec pravilno razume pomen in moč njegove izjave*, ali z Austinovimi besedami: zagotoviti mora njen »uptake«. Od tega je odvisen:

- a) *učinek* izjave (na primer, da je naš ukaz tudi razumel kot ukaz)
- in pa
- b) *odgovor* (da je v skladu z danim ukazom tudi ravnal).

Le na prvi pogled se lahko zdi, da je eksplicitni performativ univerzalna rešitev, češ, moč, eksplicirana v performativnem prefiksu oz. z njim, je tudi moč celotne izjave. Vzemimo, da se znajdemo v banki v času ropa in da nam oboroženi individuum zabrusi:

(13) *Svetujem ti, da dvigneš roke!*

Je to nasvet? Morda, vsekakor pa smo roke dvignili zato, *ker smo ga razumeli kot grožnjo*. In tisto, kar šteje, je prav poslušalčevo oz. sogovorčevo razumetje govornega dejanja. Še nerodnejši je naslednji primer, izrečen v konfliktni situaciji:

(14) *Prisegam ti, da si me boš zapomnil!*

Nedvomno gre res za prisego, toda ta njena neposredna ilokucijska moč postane pomembna šele skozi posredno: skozi dejstvo, da gre nedvomno za grožnjo. V performativnem prefiksu »eksplicirana« ilokucijska moč nam ne pove dovolj, še več, s performativnostjo svojega priseganja krepi prav ilokucijsko moč, ki s performativnim prefiksom ni eksplicirana, namreč grožnjo.

Nič bolje ni s konvencionalnostjo govornih dejanj.

Resda se zdi, da sta izvršitev in učinkovanje nekaterih govornih dejanj urejena s konvencijami, vendar gre v teh primerih za socialne, za *zunajgo-*

vorne in zunajjezikovne konvencije, ilokucijska moč govornih dejanj pa je opredeljena kot nekaj povsem *znotrajjezikovnega*: omenili smo že, da Austlin konvencionalnost ilokucijskih dejanj razume kot možnost, da sleherno ilokucijsko dejanje prevedemo v eksplicitno obliko, ki bo tako rekoč s svojo formo, torej znotrajjezikovno, izražala svojo ilokucijsko moč.

Da lahko krstimo ladjo ali odpremo sestanek, moramo biti za to določeni, biti moramo določeni kot tisti, ki naj krsti ladjo, in določeni oz. prepoznani kot vodja sestanka. Ilokucijska moč izjave v teh in takšnih primerih, ki jih uravnavajo zunajjezikovne konvencije, tako rekoč ne šteje oz. je sploh ni, saj »krstilne« ali »odpiralne« ilokucijske moči ne poznamo. Kot po pravilu tovrstne izjave tudi ne poznajo in ne rabijo razvite, eksplicitne oblike, ki naj bi (še) pojasnila njihovo ilokucijsko moč, pa tudi sicer bi težko rekli, da izjava

(15) *Odpiram sestanek*

pravzaprav pomeni:

(16) *Razglašam, da je sestanek odprt,*

saj ga moramo šele odpreti. Pa o tem več kasneje.

Nasprotno pa je za našega sogovornika zelo pomembno, da ima naša izjava *dejansko* moč »nasveta« ali »priporočila«, tega pa mu ne more zagotoviti nobena zunajjezikovna konvencija. To mu moramo dati vedeti sami, iz naše izjave mora razbrati, da je naš namen, naša intenca, da mu želimo nekaj svetovati ali priporočiti. Kako lahko to dosežemo?

Intence

V analizi strukture govornega dejanja smo se do zdaj že dvakrat srečali z intencami. Najprej so bile to Forgunsonove J-intence, ki naj zagotovijo, da glasovi, ki jih je govorec izustil, res štejejo za besede nekega (določenega) jezika in tako predstavljajo neko fatično dejanje.

Potem smo imeli opraviti s – prav tako Forgunsonovimi – SR-intencami, z intencami, ki naj z določitvijo smisla in reference omogočijo in zagotovijo prehod iz določljivosti fatičnega v določenost retičnega dejanja.

Nujni pogoj, da bi neko retično in z njim lokucijsko dejanje (Forguson namreč v tej točki ne priznava Searlove kritike Austina) imelo tudi neko (določeno) ilokucijsko moč, pa je po Forgunsonu prav govorceva intenca, da ima takšno moč: govorec izjavo izreka z intenco, da bi, na primer, opozarjal.

Očitno je, da gre za tri različne vrste intenc: medtem ko so J-intence in SR-intence tako rekoč nezavedne – ko izrekamo glasove, ki so glasovi nekega jezika, jih ne izrekamo z zavestno intenco, da bi bili to glasovi nekega določenega jezika, razen morda v primeru tujega jezika in je zato njihov status, pa tudi sam obstoj, vprašljiv¹⁴ (zdi se, da je njihova eksistenca lahko le metodološka), pa gre v primeru intenc po določeni ilokucijski moči za intence, ki *morajo biti zavestne*, če naj jih kot take (namreč kot intence po določeni ilokucijski moči) prepozna sogovorec, sogovorčevo prepoznanje pa je bistveno za uspešnost govorčevega ilokucijskega dejanja. Torej, kako zagotoviti, da bo sogovorec govorčevo intenco po (točno) določenem govornem dejanju prepoznal kot intenco po prav tem govornem dejanju, kako zagotoviti, da bo govorno dejanje, ki je bilo *intendirano* kot opozorilo, sogovorec tudi *razumel* kot opozorilo, oz. natančneje, kako zagotoviti, da bo nujni pogoj (postal) tudi zadostni pogoj.

Kot smo videli, Ferguson na to vprašanje ne odgovarja podrobno, zadovolji se s pojasnilom, da mora biti govorčeva intenca, da (naj) ima izjava določeno ilokucijsko moč, vsekakor pa ne ponudi nikakršnega mehanizma transformacije nujnih v zadostne pogoje. Pač pa je podroben mehanizem – sicer le za primer *eksplicitnega* obljubljanja, vendar to v tem trenutku ni ključno – izdelal Searle,¹⁵ in tega si bomo zdaj ogledali.

SEARLOVA INTENCA

Če naj govorec G v prisotnosti poslušalca P izreče stavek S, pravi Searle, potem je poslušalcu P iskreno in pravilno obljubil, da *p*, če in samo če je izpolnjenih sledečih devet pogojev:

1. *Zagotovljeni so normalni vhodni in izhodni pogoji*, pri čemer vhodni pogoji pokrivajo pogoje (govorčevega) razumljivega govorjenja, izhodni pogoji pa pogoje (poslušalčevega) razumevanja. Tako vhodni kot izhodni pogoji torej vključujejo stvari kot: oba, govorec in poslušalec, (po)znata jezik, o katerem in v katerem govorita; nobeden od njiju nima nikakršnih fizičnih ovir, ki bi lahko ovirale komunikacijo, nobeden od njiju ni na primer gluh ali afazičen, ipd.; ne nastopata v igri in si ne pripovedujeta šal, torej jezik uporabljata resno in ne parazitsko, kot bi rekel Austin.

¹⁴ Vprašljiv se nam ne zdi njihov nezavedni status, temveč njihov ontološki status kot tak: če obstajajo, so nedvomno lahko le nezavedne, vprašanje pa je, če sploh obstajajo.

¹⁵ J. R. Searle, *Speech Acts*, Cambridge 1969, 1984, 57–61.

2. *G* z izjavljanjem *S* izraža propozicijo, da *p*, s čimer iz celote govornega dejanja izvzamemo propozicijo *p* in se (lahko) osredotočimo na – v Searlovem primeru – posebnost obljubljanja kot vrste ilokucijskega dejanja.

3. Z izražanjem *p*, *G* o sebi predpicira neko bodoče dejanje *D*.

V primeru obljubljanja sta (vsaj) dve lastnosti, ki sta stalni in nujni in s tem elementa propozicije:

- a) neko dejanje lahko *G* predpicira le o samem sebi, in ne o kom drugem.
- b) predpicirano dejanje ne sme biti preteklo dejanje.

4. *P*-ju bi bilo ljubše, da *G* naredi *D*, kot da ne naredi *D*, in *G* verjame, da bi *P* raje videl, da (*G*) naredi *D*, kot da ne naredi *D*.

Ta pogoj je eden od izvirnih Searlovih doneskov teoriji govornih dejanj: obljuba je uspešna oz., če naj rečemo z Austinom, posrečena, če:

a) *P* želi, da *G* stori *D*,

in

b) *G* verjame, da *P* želi, da (*G*) stori *D*, v nasprotnem primeru pač ne gre (več) za obljubo, temveč za grožnjo. To smo posredno že nakazali z analizo primera *Obljubljam ti, da si me boš zapomnil*, ta Searlova hipoteza pa je bila tudi sicer empirično potrjena.¹⁶

5. *Niti za G niti za P ni očitno, da bi G tudi sicer storil D.*

Tudi to je Searlov izvirni donesek teoriji govornih dejanj in tudi tega je potrdila (že) prej omenjena empirična raziskava. Poanta petega pogoja (ki ne velja le za obljubljanje) pa je v tem, da mora biti (vsako) ilokucijsko dejanje smiselno: nesmiselno je, da obljubimo, da bomo storili to in to, ko pa je očitno, da bomo to storili v vsakem primeru, ali če, na primer, to že vsekoli počenjamo. Če v takšni situaciji, na primer, obljubimo, lahko dosežemo prav nasproten učinek, kakor bi ga obljuba morala doseči (glej pogoj 4).

Prvih pet pogojev Searle imenuje *pripravljalni pogoji*, pri čemer so pogoji 1, 2 in 5 splošni (veljajo za sleherno ilokucijsko dejanje), pogoja 3 in 4 pa posebna (veljata (le) za obljubljanje). Pogoji, ki so za (poslušalčevo) razumetje ilokucijske moči (govorčeve) izjave še posebej pomembni in zanimajo nas, pa so tile:

6. *G-jeva intenca je storiti D.*

Pogoj 6 Searle razčleni v dva podpogoja:

a) če je obljuba iskrena, potem je *G*-jeva intenca storiti *D*,

¹⁶ R. W. Gibbs, S. M. Delaney, Pragmatic Factors in Making and Understanding Promises, v: *Discourse Processes* 10, 1987, 107–126.

b) če je obljuba iskrena, potem G misli, da je sposoben, da je v njegovi moči, storiti D.

7. *G-jeva intenca je, da ga bo izjavljanje S zavezalo izvršitvi D.*

To je bistveni pogoj, ki obljubljanje loči od drugih ilokucijskih dejanj.

8. *G-jeva intenca (i-1) je v P ustvariti vednost V, da izjavljanje S šteje, kot da se je G zavezal izvršitvi D. G-jeva intenca je to vednost V ustvariti prav s prepoznavanjem i-1, to je svoje (G-jeve) intence, da v P ustvari vednost V, in da bi bila i-1 prepoznana prav zaradi P-jevega poznavanja pomena S.*

Govorčeva intenca je torej proizvesti neki ilokucijski učinek prav s tem, da poslušalec prepozna njegovo intenco proizvesti ta ilokucijski učinek, to prepoznanje pa namerava doseči prav s pomočjo dejstva, da je pomen izrečenega stavka *konvencionalno* vezan na ustvarjanje tega učinka.

Če pa je pomen nekega stavka *konvencionalno* vezan na ustvarjanje določenega ilokucijskega učinka, potem je druga intenca (intenca, da poslušalec prepozna govorčevo intenco, da želi slednji proizvesti neki ilokucijski učinek) preprosto odveč: če želi govorec proizvesti neki ilokucijski učinek, in če je pomen kakega jezikovnega izraza konvencionalno povezan z ustvarjanjem tega učinka, potem pač preprosto izreče ta izraz in proizvede željeni učinek. Če pa se mora pri zagotavljanju željenega učinka opreti na intenco, da bo sogovorec prepoznal njegovo intenco, da želi proizvesti določen učinek, to pomeni samo to, da pomen izrečenega stavka oz. jezikovnega izraza ni *konvencionalno* vezan na ustvarjanje določenega ilokucijskega učinka.

Za nameček Searle osem navedenih pogojev zapečati še z devetim, ki pravi:

9. *Semantična pravila dialekta, ki ga govorita G in P, so takšna, da je S pravilno in iskreno rabljen, če in samo če so izpolnjeni pogoji 1–8, kar z drugimi besedami pomeni, da Searle v semantiko (nekega jezika) vlačí tisto, kar je temeljno pragmatičnega: samo komunikacijo.*

Dejstvo, da gre pri Searlu za ilokucijsko dejanje obljubljanja, ki ima v teoriji govornih dejanj nekako poseben status (kakšnega, bomo pojasnili kasneje), morda malce prikriva, kaj natanko želimo reči. Vzemimo, na primer, da želimo opozoriti, in ne obljubiti.

V tem primeru je, po Searlu, naša intenca proizvesti neki ilokucijski učinek prav s tem, da poslušalec prepozna našo intenco proizvesti ta ilokucijski učinek in pa da našo intenco prepozna prav zato, ker je pomen izreče-

nega stavka konvencionalno povezan z ustvarjanjem intendiranega ilokucijskega učinka. Ko torej pravimo:

(17) *Opozarjam vas, da vas bo bik napadel,*

je naša intenca proizvesti ilokucijski učinek opozorila prav s tem, da poslušalec prepozna našo intenco proizvesti ta ilokucijski učinek, našo intenco pa naj bi poslušalec prepoznal prav zato, ker je izrečeni stavek ali jezikovni izraz konvencionalno povezan z ustvarjanjem ilokucijskega učinka, ki ga intendiramo.

Če je naša intenca določen ilokucijski učinek proizvesti *tako, da poslušalec prepozna našo intenco proizvesti ta ilokucijski učinek*, je nerodnost le v tem, da potem ne rabimo stavka ali jezikovnega izraza, katerega izrekanje bi bilo *konvencionalno* povezano z ustvarjanjem željenega ilokucijskega učinka.

Ča pa po drugi strani imamo kak jezikovni izraz, katerega izrekanje je *konvencionalno* povezano z ustvarjanjem intendiranega ilokucijskega učinka, potem je pač odveč naša intenca, da bi ta ilokucijski učinek proizvedli s poslušalčevim prepoznanjem naše intence po tem ilokucijskem učinku. Poti se izključujeta.

Vendar pa ne gre le za nerodnost, gre tudi za težavo. Izjava (17) namreč *ni* konvencionalen način izražanja opozorila oz. ilokucijske moči opozorila. Rekli bi lahko tudi le:

(18) *Bik vas bo napadel.*

le da v tem primeru ni (vsaj navidez) že vnaprej jasno, ali gre za trditev ali za opozorilo ali za kaj tretjega. Pa tudi če bi bilo! Naše opozorilo mora kot opozorilo prepoznati šele naš sogovornik, *ne glede na to, ali se naša izjava že sama razglašča za opozorilo ali ne*. Kako naj to dosežemo?

GRICE-STRAWSONOVA KOMPLEKSNA INTENCA

Searlova analiza, ali bolje konstrukcija obljubljanja, temelji na reviziji Griceove teorije pomena.¹⁷ Grice loči med naravnim pomenom (pomen_n) in ne-naravnim pomenom (pomen_{nn}); tisto, kar obe teoriji pomena loči, pa je prav odsotnost ali prisotnost intenc. Nekaj »naravno« pomeni nekaj drugega, če v »konstrukcijo« pomena niso vmešane intence, na primer:

(19) *Oblaki na nebu pomenijo, da bo deževalo.*

¹⁷ H. P. Grice, *Meaning*, v: *Philosophical Logic*, Oxford 1971.

Ali:

(20) *Rdečica na obrazu pomeni sram.*

Z ne-naravnim pomenom pa imamo opraviti, kadar nekaj storimo z *namenom*, da bi to opazil nekdo drug, in v to kategorijo nedvomno spada tudi poskus (poudarjam, poskus!) izvršitve ilokucijskega dejanja. Če bi torej hoteli z Griceom opisati poskus izvršitve ilokucijskega dejanja, bi torej rekli:

G-jeva intenca (i_1) je z izjavljanjem S v P proizvesti neki učinek U; G-jeva intenca (i_2) je nadalje, da P prepozna njegovo intenco i_1 (da je njegova intenca v P proizvesti neki učinek U); in G-jeva intenca (i_3) je, da bi prepoznanje intence i_1 delovalo kot razlog ali vsaj kot eden od razlogov za učinek U.

V vsakem primeru ne-naravnega pomena gre za poskus komunikacije (verbalne ali neverbalne), za poskus uspešne komunikacije med vsaj dvema individuoma, in vendar je mogoče, dokazuje Strawson,¹⁸ da so izpolnjeni vsi trije pogoji (da so torej realizirane vse tri intence), da pa G-ju (s pomočjo oz. preko S) kljub temu ni uspelo vzpostaviti komunikacije s P. Na primer v naslednjem primeru: G-jeva intenca je z nečim v P ustvariti prepričanje, da *p*; s tem je zadovoljeno pogoj i_1 . Na mestu, kjer ga P lahko vidi, uprizori oz. namesti prepričljiv dokaz, da *p*. Pri tem ve, da ga P opazuje pri delu, ve pa tudi, da *P ne ve, da G ve, da ga P opazuje pri delu*. G ve, da P uprizorjenega dokaza ne bo razumel kot »naraven« dokaz, da *p*, temveč kot njegovo, G-jevo intenco, da v P ustvari prepričanje, da *p*. G-jeva intenca je torej, da bi P prepoznal njegovo intenco i_1 s tem pa zadovolji pogoj i_2 . G misli, da ima P vse razloge za to, da misli, da bi G ne imel intence v P ustvariti prepričanje, da *p*, če bi tudi sam (to je G) ne verjel, da *p*. P-jevo prepoznanje G-jeve intence, da bi v njem (v P) vzbudil prepričanje, da *p*, se torej P-ju zdi zadosten razlog tudi za njegovo prepričanje, da *p*, s čimer je izpolnjen tudi pogoj i_3 . Vendar pa G-ju in P-ju ni uspelo vzpostaviti komunikacije, vsak je ostal na svoji strani.

Poskusimo to pojasniti na jezikovnem primeru, na do sedaj že večkrat uporabljeni izjavi (17):

(17) *Opozarjam vas, da vas bo bik napadel.*

i_1 : G želi P-ja opozoriti, da *p* (»Bik vas bo napadel«).

¹⁸ P. F. Strawson, *Intention and Convention in Speech Acts*, v: *Symposium on J. L. Austin*, London 1969, 386–389.

i_2 : da bi bil prepričljiv in da bi P prepričal, da je njegova intenca opozoriti ga, da p , uporabi eksplicitno obliko: *Opozarjam vas, da vas bo bik napadel.*

i_3 : G misli, da ima P s tem dovolj razlogov za to, da misli, da bi G v njem ne želel ustvariti prepričanja, da p , če bi tudi sam (G) ne bil prepričan, da p .

Prav v tem pa je problem, v tem, da *le* G misli, da ima P dovolj razlogov za to, da tudi sam (namreč P) verjame, da p . Da bi lahko govorili o uspešno vzpostavljeni komunikaciji, *morata tako misliti oba*. P se bo morda sicer zavedel, da je bila G-jeva intenca *opozoriti* P-ja, toda *dokler se G ne bo prepričal, da P ve, da je bila G-jeva intenca prav opozoriti in ne kaj drugega, ne moremo govoriti o uspešni vzpostavitvi komunikacije*, torej o tem, da ga je res uspešno opozoril. Če naj torej zagotovimo uspešno vzpostavitve komunikacije, moramo i_3 dodati še i_4 : G-jevo intenco, da P prepozna njegovo (G-jevo) intenco i_2 , potemtakem intenco, da P prepozna G-jevo intenco, da P prepozna njegovo intenco.¹⁹ Šele i_4 tako omogoča sklenitev komunikacijskega kroga.

Ta kompleksna igra intenc, ki naj zagotovi pravilno razumetje pomena in moči neke izjave, je potrebna prav zato, ker ni nekega konvencionalnega načina, da izvršimo določeno ilokucijsko dejanje. Če bi takšen konvencionalen način obstajal (na primer Searlov), bi bila naša intenca, da sogovornik prepozna našo intenco, da želimo, da prepozna našo intenco, preprosto odveč: uporabili bi konvencionalno sredstvo, ki zagotavlja izvršitev intendiranega ilokucijskega dejanja, in stvari bi se odvijale naprej po nekakšnem avtomatizmu. Na žalost (ali pa na srečo, pač odvisno, kako na te stvari gledamo) pa ni tako, rekli smo, da kompleksna igra intenc *omogoča* sklenitev komunikacijskega kroga in (s tem) uspešno izvršitev intendiranega ilokucijskega dejanja, *omogoča, ne pa tudi zagotavlja*. Z drugimi besedami bi (spet) lahko rekli, da je nujni, ne pa tudi zadostni pogoj. Zakaj?

Ilokucija in perlokucija

Ilokucijsko dejanje ni samo sebi namen, z njim želimo ponavadi doseči neki učinek. Če komu na primer rečemo:

(17) *Opozarjam vas, da vas bo bik napadel,*

¹⁹ Seveda poznamo tudi primere, kjer prepoznanje naše intence i_2 ne more delovati in tudi ne deluje kot sredstvo, s katerim naj zagotovimo pravilno razumetje pomena in moči naše izjave. Takšni primeri so na primer bahanje, žaljenje, zmerjanje, ... in sploh vsa govorna dejanja, ki ne poznajo eksplicitne ilokucijske oblike oz. jih ni mogoče izvršiti v 1. os. ed., sed., pov. nakl., tvor. načina.

storimo to zato, da bi sogovornika oz. poslušalca prepričali, da mu grozi nevarnost in naj se umakne na varno.

Lahko pa se zgodi, da naš poslušalec sicer povsem doume igro naših intenc, pa vendar ostane sredi polja, iz oči v oči z razjarjenim bikom. Zakaj, kaj je šlo narobe?

Poskušajmo ta fenomen osvetliti z vpeljavo tretje, zadnje razsežnosti govornega dejanja, perlokucije.

S tem ko izvršujemo neko lokucijsko in z njim tudi že ilokucijsko dejanje, pravzaprav izvršujemo še neko tretje dejanje, pravi Austin. S tem ko nekaj rečemo, ponavadi vplivamo na čustva, misli ali dejanja svojega sogovornika oz. poslušalca, ta vpliv pa je lahko nameren ali pa tudi ne. Takšno dejanje Austin imenuje perlokucija²⁰ in ga v grobem razdeli na dve vrsti:

a) na perlokucijo, ki se v poimenovanju dejanja (vsaj) *posredno nanaša* na njegovo lokucijsko oz. ilokucijsko razsežnost (ne pozabimo, da šele vse tri razsežnosti skupaj tvorijo govorno dejanje v celoti);

b) na perlokucijo, ki se v poimenovanju dejanja *ne nanaša* na njegovo lokucijsko oz. ilokucijsko razsežnost.

Perlokuciji ilokucije

(21) *Svetoval mi je naj jo ustrelim*

bi bili torej (lahko)

(22) a) *Prepričal me je, naj jo ustrelim*

ali

(22) b) *Pripravil me je do tega, da jo ustrelim.*

Ilokucije:

(23) *Protestiral je proti mojemu ravnanju*

pa:

(24) a) *Zadržal me je*

ali

(24) b) *Vznejevoljil me je.*

²⁰ J. L. Austin, *How to Do ...*, Oxford 1962, 1984, 101.

Bistvena razlika med ilokucijskim in perlokucijskim dejanjem je – spet po Austinu – v tem, da je prvi konvencionalen, drugi pa ne:²¹ če hočemo nekoga razjeziti, lahko to storimo na mnogo raznovrstnih, verbalnih in neverbalnih načinov, ne poznamo pa nekega ustaljenega, uveljavljenega, skratka konvencionalnega načina, da nekoga spravimo ob pamet.

Če smo formulo ilokucijskega dejanja zapisali kot $F(p)$, bi formulo celotnega govornega dejanja lahko zapisali kot:

$$F(p) \rightarrow q,$$

pri čemer nam prav operator, ki veže ilokucijskost s perlokucijskostjo, pove, da je q sicer posledica $F(p)$, ne pove pa nam nič o samem q , niti o njegovi nujnosti.²²

PERLOKUCIJA KOT RESNICA ILOKUCIJE

V prejšnjih poglavjih smo videli, da ima težave s konvencionalnostjo tudi ilokucijsko dejanje: ugotovili smo, da so konvencionalna le nekatera ilokucijska dejanja, tista, ki se opirajo na družbene konvencije, preostalim pa niti Austinova oslABLJENA definicija konvencionalnosti – da jih je namreč zmeraj mogoče eksplicirati s pomočjo performativnega prefiksa – ne pomaga dosti. Če naj zagotovijo razumetje svojega pomena in še zlasti svoje moči, se morajo opreti na že opisano kompleksno igro intenc: svojemu poslušalcu morajo dati vedeti, da je njihova intenca, da prepozna, da je njihova

²¹ Steven Davis, eden redkih avtorjev, ki se je ukvarjal s problemom perlokucijskih dejanj, trdi nasprotno: da namreč obstajajo perlokucijska dejanja, ki so konvencionalna, in sicer tista *perlokucijska dejanja, ki so namen nekaterih ilokucijskih dejanj*. Namen ilokucijskega dejanja spraševanja je ustvariti določen perlokucijski učinek, namreč dobiti (izvleči/izsiliti) določen odgovor; ali z drugimi besedami: če želimo dobiti določeno informacijo, določen odgovor, je najkonvencionalnejši način, da do njega pridemo, ta, da postavimo vprašanje. (S. Davis, *Perlocutions*, v: *Speech Act Theory and Pragmatics*, ur. J. Searle, F. Kiefer, M. Bierwisch, Dordrecht 1980.)

²² Operator \rightarrow (nekateri avtorji ga opisujejo kot trnek, mi pa smo ga bili prisiljeni sestaviti iz razpoložljivih znakov) si sposojamo iz modalne logike in koncepta »stroge implikacije«, v nasprotju s t. i. »materialno implikacijo« z operatorjem \rightarrow . Nevšečnosti materialne implikacije je v tem, da lahko neresnična proposicija implicira katero koli proposicijo ali da lahko katera koli proposicija implicira resnično proposicijo. Stroga implikacija je veliko ožja: $p \rightarrow q$ moramo tako brati: » q je mogoče deducirati iz p «, kar z drugimi besedami pomeni, da je q neposredno odvisen od p , česar materialna implikacija ne zahteva.

Ta notacija se je uveljavila tudi v teoriji konverzijskih implikatur in Ducrotovi teoriji argumentacije v jeziku, kjer zaznamuje prehod od izjave – argumenta k izjavi – sklepu. Moment, ki je v teh dveh teorijah še zlasti poudarjen, je nenujnost q glede na p : q je sicer mogoče deducirati iz p , nikakor pa ni nujno, da je iz p mogoče deducirati le q : p ima lahko za učinek/posledico tudi q' ali q'' . Na ta način rabimo operator \rightarrow tudi mi. Glej tudi C. I. Lewis, *The Structure of the System of Strict Implication*, v: *Contemporary Philosophical Logic*, ur. I. M. Copi, J. A. Gould, New York 1978.

intenca (na primer) opozoriti ga in da njegovo prepoznanje te intence (da je njihova intenca, da prepozna, da je njihova intenca, da prepozna) šteje kot vzrok ali vsaj eden od vzrokov za njegov umik na varno.

Prav razlikovanje med ilokucijo in perlokucijo nam bo pokazalo, da tudi razumetje igre intenc ni dovolj za uspešno izvršitev nekega (po možnosti celo v performativnem prefiksu imenovanega) ilokucijskega dejanja. Vzemimo, da se znajdem sredi polja, da mi nasproti prihaja bik in da mi nekdo zakliče:

(17) *Opozarjam vas, da vas bo bik napadel.*

Njegovih besed (njegovega opozorila?) ne poslušam, (slišim jih že, le vzamem jih ne resno), se ne umaknem in bik se res zakadi vame. Kasneje dogodek komentiram takole:

(25) *Opozoril me je (ilokucija), vendar me ni prepričal (perlokucija).*

Rekli smo, da se ilokucijsko dejanje, recimo opozorilo, izpolni le, če ga poslušalec oz. sogovornik kot tako, torej kot opozorilo, tudi razume. Zdi se, da je v našem primeru ta pogoj izpolnjen.

Rekli pa smo tudi, da ilokucijsko dejanje ni samo sebi namen, da je njegov smisel prav v vplivanju oz. učinkovanju na nekaj – ali na nekoga – drugega, (in to) v skladu s svojo (domnevno) ilokucijsko močjo. Ta pogoj v našem primeru ni bil izpolnjen.

Govorec priznava, da je bil *opozorjen*, a vendar je ravnal, kot da ne bi bil opozorjen. Izvršeno perlokucijsko dejanje, ki očitno spada v tisto vrsto perlokucij, ki se v poimenovanju (izvršenega) dejanja nanašajo na odnosno ilokucijsko dejanje, pravi, da govorca (domnevno) opozorilo *ni prepričalo*.

Lahko v takem primeru govorimo o izvršenem ilokucijskem dejanju opozorila? Lahko sploh govorimo o kakem ilokucijskem dejanju?

Ali še radikalneje: je sploh smiselno govoriti o ilokucijskih dejanjih?

So ilokucijska dejanja sploh mogoča?

Je, vendar le, če jih strogo razmejimo od performativov.

Benveniste, ki je sicer neodvisno od Austina in po drugi poti tudi sam odkril performativno razsežnost govora,²³ v svoji kritiki Austinove razpustitve distinkcije med performativom in konstativom v splošnejšo teorijo

²³ E. Benveniste, O subjektivnosti v govorici, v: *Problemi splošne lingvistike I*, Ljubljana 1989.

govornih dejanj,²⁴ vztraja predvsem pri nemožnosti in neupravičenosti razpustitve performativa v ilokucijo. Performativ, pravi, je povsem legitim in od ilokucije neodvisen koncept, ki ga je mogoče tudi strogo zamejiti.

1. Predvsem ni dovolj, če rečemo, da mora biti performativ, če naj bo uspešen/posrečen, izrečen v 1. osebi ednine, v povednem naklonu, tvornega načina. Neka izjava je lahko performativ samo, če je obenem tudi dejanje. Da bi bila kaka izjava lahko (tudi) dejanje, pa je ne sme izreči kdor koli, temveč samo tisti, ki mu pripada pravica, da tako izjavo lahko izreče, torej avtoriteta. Performativnost neke izjave (to, ali šteje za dejanje ali ne) je torej odvisna od izjavljalca in pogojev izjavljanja, kar z drugimi besedami povedano pomeni, da se v primeru, da je izjava izrečena s pravega mesta, lahko odrečemo tudi standard(izira)ni obliki, namreč 1. osebi ednine, povednega naklona, tvornega načina. V pravih okoliščinah je lahko performativen kateri koli glagol, zato delitev glagolov na performativne in neperformativne ni pertinentna: *performativna je lahko le izjava*, torej vsakokratna posamezna raba nekega glagola.

2. Iz tega (1. pogoja) sledi, da je performativna izjava prav zato, ker je dejanje, enkratna in neponovljiva. Vsaka (navidezna) ponovitev performativne izjave *je že novo dejanje*, ki ga izvrši tisti, ki ima za to potrebne kvalitete, ki pa za »isto« izjavo (natančneje: izjavljanje istega stavka) niso nujno enaki.

3. Iz česar ponovno sledi, da je performativna izjava, prav zato, ker sama vzpostavlja realnost, ki jo imenuje, in ker je ta realnost za vsako izjavo nova, *samonanašajoča*. Performativna izjava mora tako imenovati dejanje, ki je z njo izvršeno, kakor tudi njegovega (iz)vršilca.

Zato ne moremo reči, da gre tako v primeru izjave

(26) *Pridite!*

kot v primeru izjave

(27) *Ukazujem vam, da pridete!*

za izjavi z enako ilokucijsko močjo, le da je le-ta v drugem primeru eksplirana, v prvem pa ne. Nasprotno, v prvem primeru gre za izjavo, ki *lahko* ima ilokucijsko moč ukaza, v drugem pa (ob ustreznih okoliščinah izjavljanja) za performativ, ki imenuje tako dejanje kot njegovega izvršilca.

²⁴ E. Benveniste, Analitična filozofija in govorica, v: *Problemi splošne lingvistike I*, Ljubljana 1989.

PERFORMATIV IN ILOKUCIJA: DVA RAZLIČNA KONCEPTA

Performativ in ilokucijsko dejanje torej nista dve imeni, dve modaliteti istega koncepta, *temveč dva različna koncepta*. Performativ je tisti, ki je strogo zamejen z družbenimi, zunajjezikovnimi konvencijami, pri ilokucijskem dejanju pa so konvencionalna le njegova sredstva (jezik oz. uporaba jezika v komunikacijske namene),²⁵ njegova (ilokucijska) moč pa je v najboljšem primeru odvisna od uspešnega zapopadenja kompleksne igre intenc, v najslabšem pa ...

Suspensz treh pik(ic) je povsem na mestu, kajti povsem nemogoče je natančno odgovoriti, od česa vse je odvisna uspešna izvršitev nekega ilokucijskega dejanja in kaj je tisto, kar razveljavi oz. suspendira kompleksno igro intenc, *v vsakem primeru pa je to stvar poslušalca in ne govorca*.

Morda pa si je potrebno vprašanje zastaviti drugače: morda je instrumentarij teorije govornih dejanj nezadosten ali celo neprimeren za analizo vsakdanjega govora in komunikacije, morda se je moramo lotiti drugače, z drugačnim orodjem?

²⁵ Strawson celo poudarja (*Intentions and Conventions in Speech Acts*), da se govorna dejanja, ki temeljijo na intencah, in govorna dejanja, ki temeljijo na konvencijah, na neki način izključujejo, da vpeljava zunajjezikovnih konvencij v kompleksno igro intenc shemo tako preobremeni, da se zlomi, da v skrajni konsekvenci celo ni več mogoče ugotoviti (in zagotoviti), na koga je bila zadevna izjava sploh naslovljena. Po drugi strani, v primeru govornih dejanj, ki temeljijo na zunajjezikovnih konvencijah, pa so intence pravzaprav odveč, kajti če so zunajjezikovne konvencije dovolj močne, je povsem vseeno, ali je imel govorec pri izjavljanju sploh kako intenco ali pa mu je izjava ušla po nesreči.

Kooperacijski princip, aksiom pertinentnosti in veselja verovanj

Sodobna lingvistična pragmatika nam je do danes ponudila kar nekaj pripomočkov za analizo vsakdanjega običajnega/navadnega govora, poleg teorije govornih dejanj je verjetno najbolj znana in najbolj uporabljana med njimi prav Griceova teorija konverzacijskih maksim in konverzacijskih implikatur.¹

Marina Sbisà² celo trdi, da je Griceov *kooperacijski princip*, temeljni postulat omenjene teorije, (splošno) sprejet oz. uveljavljen način, ki se ga mora govorec poslušati, če naj ga ima poslušalec za vrednega zaupanja (trustworthy), potemtakem tudi, če naj uspešno izvrši intendirano ilokucijsko dejanje, katerega razumetje je, kakor smo ugotovili, vedno stvar poslušalca.³

Ogledali si bomo torej:

1. Ali je zaupanje v kredibilnost in verodostojnost govorca res tudi nujen pogoj za uspešno izvršitev ilokucijskih dejanj, ali vsaj: kaj (vse) zaupanje v govorcevo kredibilnost predpostavlja?

S tem pa tudi:

2. Ali je koncept »zaupanja vrednega govorca« res in sploh pertinenten za analizo konverzacije, ali vsaj: kakšna je njegova ekstenzija?

¹ H. P. Grice, Logic and Conversation, v: *Syntax and Semantics* 3, New York 1975, 41–58.

² M. Sbisà, Some Remarks on Belief, Confidence and Cooperation, v: *On Believing (Epistemological and Semiotic Approaches)*, ur. H. Parret, Berlin-New York 1983, 302–315.

³ Sistematično problematizacijo tega stališča najdemo v delu J. Blommaerta, *Discourse: A Critical Introduction*, Cambridge 2005.

Kar takoj že povejmo, da se bo pokazalo, da *kooperacijski princip* in podrejene mu maksime ne zadostujejo, vse dokler ne vpeljemo t. i. »vesolja verovanj«; ko pa smo enkrat vpeljali vesolje verovanj, postane *kooperacijski princip* s svojimi maksimami odveč in ga lahko nadomestimo z enim samim aksiomom pertinentnosti.

Preden pa se lotimo definicij omenjenih novih konceptov (aksiom pertinentnosti, vesolje verovanj), si oglejmo aplikacijo *kooperacijskega principa* na, za začetek, fiktivnem primeru.

Konverzacijske maksime

Dve prijateljici, recimo jima A in B, se sprehajata po ulici.⁴ Na drugi strani ulice A zagleda svojega bivšega moža in z glasom, polnim grenkobe, reče:

(1) *Tako je neiskren.*

B pa ji odgovori:

(2) *Verjamem ti.*

Kaj B verjame? Da je bivši mož njene prijateljice A neiskren? Kaj pa o tem sploh (lahko) ve? Konec koncev je bila A tista, ki je bila z njim poročena celih dvajset let, B pa je le ena od njenih prijateljic. Vse, kar bi B z izjavo (2) lahko rekla je, da ona, B, verjame, da A verjame (da ima vse razloge, da verjame), da je njen bivši mož neiskren.

Vendar pa verovanje A ni niti zadosten niti nujen razlog, da bi verjela tudi B. Morda njen namen sploh ni bil v tem, da prepriča B o neiskrenosti svojega bivšega moža. Pa pustimo labirinte namena ob strani in poskušajmo ta konverzacijski drobec umestiti glede na Griceov *kooperacijski princip* in glede na maksime, ki so mu podrejene.

Kooperacijski princip, kot vemo, zahteva:

Naj bo vaš konverzacijski prispevek takšen, da bo po namenu ali smeri pogovora, v katerega ste vpleteni, ustrezal stopnji pogovora, na kateri se nahajate.

Četudi je *kooperacijski princip* zelo splošen, pa je vseeno težko reči kar koli o »smeri pogovora«, v katerega sta »vpleteni« A in B. A-jina ločitev in njeni odnosi z bivšim možem so morda še vedno zelo občutljiva zadeva, in B morda ne želi drezati v to še vedno nezaceljeno rano. Težko je torej

⁴ Isti primer smo si bili za ilustracijo neke druge Griceove teorije že izposodili v članku Muscule of Love, *Problemi-Razprave 9-11* (Razpol 1), Ljubljana 1985, 140-144.

reči, ali je njen konverzacijski prispevek tako informativen kot to zahteva ta situacija in namen pogovora. A je morda od B želela njeno intimno mnenje o svojem bivšem možu, B pa je slabo ocenila situacijo in ji postregla le s sočutjem. Njuni želji se tako nista srečali, B pa je s tem prekršila prvo maksimo kategorije kvantitete:

Naj bo vaš konverzacijski prispevek tako informativen, kot je potrebno.

Po drugi strani pa je prav lahko prekršila tudi drugo maksimo kategorije kvantitete, namreč:

Naj vaš konverzacijski prispevek ne bo bolj informativen, kot je potrebno.

Morda je bilo situaciji primerno le *tih* sočutje, v tem primeru pa je B že rekla preveč ...

Kar zadeva kategorijo kvalitete, oz. njeno supermaksimo:

Naj bo vaš konverzacijski prispevek resničen,

mislim, da je zelo težko reči, da je neko verovanje resnično in neko drugo ne. Verujem oz. verjamem lahko, kar pač želim, kar mi omogoča, nalaga ali zapoveduje situacija in to iz razlogov, ki nimajo prav nič opraviti s pojmi resničnosti.

Težko je torej reči, ali je B prekršila obe maksimi kategorije kvalitete:

1. *Ne govorite tistega, za kar mislite, da ni resnično.*

In:

2. *Ne govorite tistega, za kar nimate ustreznih dokazov.*

Povsem mogoče je, da B ne ve ničesar o iskrenosti bivšega moža svoje prijateljice in potemtakem ne more reči, ali je stavek, vsebovan v njeni izjavi, resničen ali ne. Misli le, da ima A nedvomno zadostne razloge za to, da verjame, da je njen bivši mož neiskren.

Na neki način bi torej lahko rekli, da je B s tem prekršila drugo maksimo kategorije kvalitete, saj je pristala na nekaj, za kar nima zadostnih dokazov.

Po drugi strani pa bi B z bivšim možem svoje prijateljice A lahko imela (ljubezensko) razmerje – le zakaj ne? – in lahko bi se prepričala (nič ni nemogoče, še zlasti ne v podobni situaciji), da je v resnici veliko iskrenejši, kot to misli njegova bivša žena in njena dobra prijateljica. V tem primeru imamo dve možnosti:

1. Če je njen konverzacijski prispevek pomenil:

(3) *Verjamem ti, da je neiskren,*

ali celo, v »trdi« različici:

(4) *Tudi jaz verjamem, da je neiskren,*

je s tem prekršila prvo maksimo kategorije kvalitete, saj je trdila nekaj, za kar je vedela, da ni resnično.

2. Če pa je njen prispevek, nasprotno, pomenil:

(5) *Verjamem, da verjameš, da je neiskren,*

je B s tem prekršila drugo maksimo kategorije kvalitete, saj je trdila nekaj, za kar ni imela zadostnih dokazov.

Je bila vsaj relevantna, kot to zahteva kategorija odnosa? Ne nujno, vsekakor pa je težko reči. V odnosu do propozicije, vsebovane v izjavi A – propozicije v vsej svoji abstraktnosti in nedoločenosti –, bi še nekako lahko rekli, da je bila B relevantna (pač v kolikor lahko predpostavimo, da je bila njena izjava prav replika na A-jino lamentiranje). Če pa vzamemo v obzir izjavljanje – kontekst izjavljanja – se je res težko nedvoumno odločiti.

S stališča A, bi B ne utegnila biti relevantna, in to iz dveh (različnih) razlogov:

1. Če obdržimo hipotezo, da je A od B želela njeno intimno mnenje o iskrenosti svojega bivšega moža, B ni bila relevantna, ker se je omejila le na kratko izjavo sočutja, s tem pa je obenem prekršila tudi prvo maksimo kvantitete.

2. Toda celo ta kratka izjava sočutja bi v podobni situaciji že lahko bila preveč: izjava *Verjamem ti*, bi utegnila pomeniti, da B ve nekaj, kar bi lahko vedela le A. B-jin *Verjamem ti*, bi tako utegnil biti v nasprotju z drugo maksimo kategorije kvantitete, saj lahko implicira nekaj takega kot: *Tudi jaz o tem vem to in ono* (pač tisto, kar bi zaradi svojega zakonskega staža utegnila vedeti le A).

B pa bi, nasprotno, lahko sklepala povsem drugače, namreč: »Kdor molči, nekaj skriva« (še zlasti če upoštevamo »hipotezo«, da je imela B z bivšim možem svoje prijateljice A razmerje), in bi *zato* (pač v skladu z drugo maksimo kvantitete) izbrala le situaciji primerno vljudnostno izjavo, s čimer pa bi istočasno kršila prvi maksimo kategorije kvalitete.⁵

⁵ B bi seveda lahko sklepala tudi v skladu z ljudskim reklom »Kdor molči, ta soglaša«, kar bi situacijo, še zlasti pa analizo, neskončno zapletlo. Ker pa naš namen ni popolna klasifikacija pogovornih možnosti, temveč le ilustracija nemožnosti popolne pogovorne klasifikacije, bomo to možnost, ki sicer nikakor ni nezanimiva, v tem besedilu zanemarili.

Potemtakem nam ostane še kategorija načina:

Bodite jasni!

ki prav tako ostaja neizpolnjena. B je prekršila še zlasti prvo in drugo maksimo te kategorije, namreč:

Izogibajte se nejasnemu izražanju!

in

Izogibajte se dvoumnosti!

Nikakor ni namreč že vnaprej jasno, kaj konverzacijski prispevek B pomeni, kako ga je treba brati: kot (3), kot (4), ali kot (5).

Paradoks je v tem, da je eden od razlogov – morda celo glavni razlog – za kršitev prvih dveh maksim kategorije načina prav tretja maksima kategorije načina, namreč:

Bodite kratki!

Če bi B ne bila tako suha in skopa, bi se kršitvi prvih dveh maksim lahko izognila. Vendar pa po drugi strani že vemo, da – upoštevajoč nekatere hipoteze – prav verbalna skupnost oz. kratkost, rešuje, odloga ali prikriva nekatere probleme.

Konverzacijske implikature

Sicer pa kršitev posameznih maksim na račun drugih (maksim) za Gricea ne predstavlja nikakršnega problema. Če je kaka maksima kršena, pravi Grice, lahko to pojasnimo:

a) bodisi s predpostavko, da bi sicer prišla v nasprotje s kako drugo maksimo;

b) bodisi s predpostavko, da je bila kršena le na ravni povedanega, ne pa tudi na ravni *impliciranega* (kar je pogosto pravzaprav le posledica in eksplikacija možnosti a).

Na primer (Griceov primer):

(6) A in B se pogovarjata o skupnem prijatelju C.

A: *Kje živi C?*

B: *Nekje na jugu Francije.*

Po Griceu B-jev odgovor ni dovolj informativen, da bi zadovoljivo odgovoril na A-jevo vprašanje, s čimer je prekršil prvo maksimo kvantitete. To kršitev lahko pojasnimo le, če predpostavimo, da bi v nasprotnem pri-

meru – v primeru, da bi skušal biti natančnejši – prekršil drugo maksimo kvalitete (Ne govorite tistega, za kar nimate ustreznih dokazov).

B je s svojim odgovorom tako *impliciral*, da ne ve, v katerem mestu živi C. Ko pravimo »impliciral«, ne govorimo o logični implikaciji, temveč o *konverzacijski implikaturi*, ki jo lahko pojasnimo v nekako treh korakih:

Nekdo, ki je s tem, ko je rekel *p*, impliciral *q*, je *konverzacijsko impliciral q*, če:

1) lahko predpostavimo, da je upošteval konverzacijske maksime ali vsaj *kooperacijski princip*;

2) lahko predpostavimo, da se zaveda oz. misli, da je *q* potreben zato, da bi bilo njegovo rekanje (izjavljanje), da *p*, v skladu s predpostavko 1;

3) govorec misli (in pričakuje, da poslušalec misli, da (govorec) misli), da je v poslušalčevih močeh, da intuitivno razume, da je potrebna predpostavka 2.

Idealno (poslušalčevo) sklepanje bi torej potekalo takole:

a) rekel je, da *p*;

b) nikakršnega razloga ni za predpostavko, da ne upošteva konverzacijskih maksim in *kooperacijskega principa*;

c) ne rekel bi, da *p*, če ne (bi mislil, da) *q*;

č) ve, da lahko vidim, da je potrebna predpostavka, da *q*;

d) ničesar ni storil, da bi me prepričal v nasprotno (da ne *q*);

e) potemtakem je njegova intenca, da bi (jaz) mislil, da *q*;

f) torej je impliciral, da *q*.

Grice večkrat poudari, da gre v primeru konverzacijske implikature za intuitivno sklepanje in da je tisto, kar *konverzacijsko* implikaturu loči od *konvencionalne*, prav intuicija na mestu argumenta. Poslušalec oz. sogovornik se mora pri svojem (intuitivnem) sklepanju opreti ne le na konvencionalni pomen uporabljenih besed in na *kooperacijski princip* in konverzacijske maksime, temveč, po Griceu, tudi na:

– jezikovni *in nejezikovni* kontekst izjave;

– druga dejstva, ki so *v ozadju komunikacije*;

– dejstvo (ki je tudi za Gricea le *predpostavljeno* dejstvo), da so vsi (za sklepanje) potrebni elementi, ki spadajo pod navedeni točki, dostopni obema govorcema in da oba vesta (oz. *predpostavljata, da vesta*), da so dostopni obema.

Vprašljiva je že sama strogost in kompleksnost (številčnost) postavitve konverzijskih maksim, ki naj bi bile skupne tako govorcu kot njegovemu sogovorniku in s tem vsem potencialnim govorcem in sogovornicem (vprašljivost, ki smo jo skušali problematizirati na primeru prijateljic A in B), konverzijska implikatura, ki naj bi bila mogoča le v primeru, da so tako govorcu kot sogovorniku znani vsi za sklepanje potrebni elementi (torej tudi tisti, ki spadajo v *zunajjezikovni* kontekst in celo v *ozadje komunikacije*), pa s tem nasprotuje sami sebi in je kot taka teoretsko nemogoča.

Zakaj pravimo, da nasprotuje sami sebi? Zato, ker se je potreba po njej pokazala prav zato, *ker dvema sogovornicema niso in v enaki meri tudi nikoli ne morejo biti dostopna vsa za sklepanje potrebna dejstva*. Če bi bilo drugače, potem A-ju ne bi bilo treba reči *p*, s tem pravzaprav misliti *q*, in še predpostavljati, da bo sogovornik doumel, da je za razumetje *p* pravzaprav potrebna predpostavka, da *q*; če bi bilo drugače, bi preprosto rekel *q*. Konverzijska implikatura pa je, nasprotno, potrebna prav zato, ker oba sogovornika *nikoli* ne razpolagata z vsemi (za sklepanje potrebnimi) podatki, pa tudi če bi razpolagala z njimi, jih *ne bi nujno enako vrednotila*. In kar je še pomembnejše, sogovornika ne vesta, da oba razpolagata z vsemi podatki, *tudi kadar dejansko razpolagata z vsemi podatki*, ali z drugimi besedami: govorcu ne ve (nujno), koliko ve njegov sogovornik, in obratno.

Komunikacija ni le v tem, da želi govorcu nekaj izvedeti od sogovornika, govorcu pa mu to pove; tudi sogovornik bo pri svojem odgovoru pretehtal, koliko bi govorcu že utegnil vedeti, koliko *mora* vedeti in koliko *lahko* ve. V skladu s tem mu bo nekatere stvari *povedal*, nekatere pa mu bo le *dal vedeti*, v tem je smisel konverzijske implikature.

V tej luči tudi primer A in B, ki potujeta po Evropi in iščeta C, lahko dobi drugačno interpretacijo: recimo, da spremenimo oz. dopolnimo kontekst (A in B *že dva meseca* potujeta po Evropi, B je že rahlo utrujen) in da B ve (in A ve, da B ve), v katerem mestu stanuje C. S svojim odgovorom B tako ni impliciral: *Ne vem, v katerem mestu stanuje C*, temveč: *Ne želim ga (ne ljubi se mi ga) obiskati*, pri čemer ni prekršil prve maksime kvantitete, saj je bil njegov odgovor primeren situaciji (bil je utrujen, ni več želel potovati), prvo maksimo kvalitete pa je prekršil le na ravni povedanega in ji z implikaturjo takoj priznal veljavo (saj je mogoča le iz razkoraka med B-jevo »izjavno« vednostjo in »resnično« vednostjo).

Če naj poskušamo po tem odgovoriti na na začetku zastavljeno vprašanje, ali je zaupanje v kredibilnost in verodostojnost govorca tudi nujen pogoj za uspešno izvršitev ilokucijskih dejanj, moramo najprej ugotoviti, da

se Griceova teorija konverzacijskih maksim in konverzacijskih implikatur s problemom ilokucijskih dejanj neposredno sploh ne ukvarja. Celotna konstrukcija mreže konverzacijskih maksim je sicer usmerjena v generalizacijo in standardizacijo pogojev (uspešne) komunikacije, s tem pa (vsaj posredno) tudi v *konvencionalizacijo rabe* ilokucijskih sredstev.

Po drugi strani pa je konverzacijska implikatura očitno bolj stvar perlokucije kot ilokucije, s čimer mislimo predvsem to, da je razvozlanje ilokucijske moči eksplicitno prepuščeno poslušalcu. Grice namreč eksplicitno poudarja, da implikatura ni del pomena izjave in da je ne sproži tisto, kar rečemo, temveč (*iz*)rekanje *tistega, kar rečemo*, torej način, kako smo nekaj rekli. Iz poudarjanja (kontekstualnih) pogojev, ki naj omogočijo razumevanje konverzacijske implikature, je torej razvidno, da Grice (vsaj posredno) izključuje možnost, da bi bilo izjavljanje *že vpisano* v izjavo samo, naloga, ki naj bi jo (tudi v primeru igre kompleksnih intenc) opravljal performativni prefiks. Če pa izjavljanje ne more biti vpisano v samo izjavo, če na primer izjavi *Opozarjam vas, da ...* podeljuje moč opozorila šele izjavljanje oz. specifičen kontekst izjavljanja, ne glede na zatrjevanje subjekta izjave, da opozarja, potem postane tudi vprašanje kredibilnosti in verodostojnosti govorca pri izvrševanju ilokucijskih dejanj nepertinentno.

Aksiom pertinentnosti

Griceov *kooperacijski princip* torej razreši prav toliko problemov, kolikor jih na novo sproži. Kaj storiti?

Leta 1978 sta Dan Sperber in Deirdre Wilson predlagala, da vse Griceove konverzacijske maksime nadomestimo z enim samim *aksiomom pertinentnosti*, ki določa:

*Glede na svoje zmožnosti je govorec podal kar najpertinentnejšo izjavo.*⁶

Ali lahko takšen aksiom predstavlja izboljšavo glede na Griceov *kooperacijski princip*? Vsekakor. Oglejmo si, zakaj.

Sperber in Wilson pertinentnost neke izjave opredelujeta takole: neka izjava je toliko bolj pertinentna, kolikor z manjšim številom informacij omogoča poslušalcu, da kar najbolj obogati ali spremeni svoja spoznanja in pojmovanja. Z drugimi besedami: pertinentnost neke izjave je v neposrednem sorazmerju s številom pragmatičnih konsekvenc, ki jih ima za poslušalca, in v obratnem sorazmerju z bogastvom informacij, ki jih vsebuje. To

⁶ D. Sperber, D. Wilson, *Remarques sur l'interprétation des énoncés selon Paul Grice*, v: *Communications 30: La Conversation*, Pariz 1979, 80–93. V celoti je teorija razvita v njegovem delu *Relevance: Communication and Cognition*, Cambridge (Massachusetts) 1986.

pomeni: od dveh izjav, ki imata enako bogato vsebino, je bolj pertinentna tista, ki napeljuje k več pragmatičnim konsekvencam. Od dveh izjav, ki napeljujeta k enakemu številu pragmatičnih konsekvenc, je bolj pertinentna tista, katere vsebina je manj bogata. Dva poslušalca, katerih spoznanja in pojmovanja so različna, iz iste izjave ne bosta potegnili enakih konsekvenc, niti ji priznala enake pertinentnosti.

Na malce abstraktnější in bolj formaliziran način bi torej lahko rekli, da je neki stavek p toliko pertinentnejši glede na množico stavkov M , kolikor povezava stavka p in množice stavkov M omogoča izračun večjega števila novih pragmatičnih konsekvenc. Od dveh stavkov p in q , ki napeljujeta k enakemu številu novih pragmatičnih konsekvenc glede na množico stavkov M , pa je pertinentnejši tisti, ki vsebuje manj informacij.

Za ponazoritev tokrat ne bomo potrebovali kakega fiktivnega primera; kar najnatančnejšo potrditev in ilustracijo te teorije (namreč teorije aksioma pertinentnosti) nam je namreč sredi junija 1988 ponudila takratna politična situacija v Sloveniji. S »politično situacijo« seveda mislimo na aretacijo Janeza Janše, Ivana Borštnerja in Davida Tasića ter na, za slovensko in jugoslovansko politično vodstvo, nepredvidene dogodke, ki so ji sledili. Poglejmo, kako si z minimalističnim konceptualnim aparatom aksioma pertinentnosti lahko pomagamo pri dešifriranju nekaterih dvoumnih (političnih) izjav, ki jih je povrgla tedanja politična klima.

Za začetek torej potrebujemo množico spoznanj in pojmovanj M , izraženih v obliki stavkov. Če poskušamo kar največ podatkov ubesediti v kar najmanjšem številu stavkov, dobimo nekako sedem trditev (upoštevajoč seveda stanje z začetka junija 1988):

1. Janez Janša, Ivan Borštner in David Tasić so bili v začetku junija aretirani v sumljivih okoliščinah.
2. Takoj so bili predani vojaškim oblastem in premeščeni v vojaški zapor.
3. Ustanovljen je bil Odbor za zaščito njihovih pravic, ki uživa široko podporo javnosti.
4. Odbor za priprte zahteva ukinitvev pripora, obrambo s prostosti in civilne zagovornike.
5. Organizirana demokratična javnost od vojaških oblasti zahteva dodatnih pojasnil o vzrokih za pripor in o ravnanju s priprtimi.
6. Primer treh priprtih postane osrednji medijski dogodek, zahtevam Odbora pa se priključi tudi celotno slovensko politično vodstvo.

7. Pojavijo se zahteve po omejitvi pristojnosti vojaških sodišč in spremembi kazenske zakonodaje sploh.

V okoliščinah, ki jih opredeljujejo zgornje trditve, na seji RK SZDL Slovenije, 14. VI. 1988, nastopi namestnik poveljnika ljubljanskega armadnega območja, generalmajor Ivo Tominc, in izreče sledečo, le navidez dvoumno, izjavo, ki jo bomo opredelili kot iskano izjavo *p*:

(7) *Takšne provokacije lahko pripeljejo do nepredvidenih posledic.*⁷

Tominc ne pojasni niti tega, za kakšne provokacije gre, niti tega, kakšne bi utegnile biti »nepredvidene posledice« (saj bi drugače, kakopak, ne bile več nepredvidene), v obstoječo mrežo informacij ne prispeva tako rekoč nobene nove informacije, toda *prav ta prazna forma je tista, ki* – potencialno – *omogoča največ novih pragmatičnih konsekvenc*. Če bi Tominc opredelil »provokacije«, še zlasti pa »nepredvidene posledice«, bi bila izbira možnih pragmatičnih konsekvenc neprimerno bolj omejena. To pa ne bi bila več grožnja – za kar je Tominčevo izjavo prepoznal tudi predsednik predsedstva Janez Stanovnik –, kajti kot grožnja, paradoksalno, nastopa prav izjava, ki je toliko pertinentnejša, kolikor s kar najmanjšo informativnostjo omogoča poslušalcu, da »kar najbolj obogati ali spremeni svoja spoznanja in pojmovanja«. Pravim paradoksalno, kajti ponavadi je grožnja nekaj zelo konkretnega, grožnja z nečim zelo konkretnim; v »našem« primeiru pa imamo opraviti le z mestom, in to s *praznim* mestom.

Vendar pa kljub temu ne bi mogli reči, da namestnik poveljnika ljubljanskega armadnega območja ni maksimalno pertinentnosti, da ni – glede na okoliščine – podal kar najpertinentnejše izjave: praznina in množica načinov, ki jo lahko zapolnijo oz. s katerimi jo lahko zapolnimo, so namreč veliko bolj grozeči kot že zapolnjena, že pozitivirana praznina. Ali z drugimi besedami: manko informacije je lahko veliko informativnejši od (konkretne) informacije same.

Vrnimo se spet k aksiomu pertinentnosti. Kar je pri vpeljavi aksioma pertinentnosti torej novo in bistveno, je vpeljava nekakšnega *vesolja verovanj* (množice stavkov *M*, ki so govorcju že znani), ki omogoča, da ima lahko sintagma »glede na svoje zmožnosti« večji ali manjši doseg in da pričakovani nivo pertinentnosti lahko variira, pač odvisno od tega, ali imamo opraviti s pogovorom pijancev ali s srečanjem znanstvenikov.

⁷ Delo (15. VI. 1988).

Dana izjava bo imela tako najpogosteje več semantičnoreferencialnih interpretacij, poslušalec pa se bo odločil za tisto, ki je najbolj združljiva s hipotezo govorca, ki je skušal maksimirati pertinenco.

Če naj z »vesoljem verovanj« še naprej operiramo, pa ga moramo najprej natančneje opredeliti. Robert Martin,⁸ ki ga je tudi sicer prvi vpeljal, ga v prvem približku definira kot *množico proposicij, ki jih ima govorec v trenutku, ko se (o nečem) izreka, za resnične (oz. neresnične), ali jih želi kot takšne uveljaviti.*

Kaj to pomeni? Recimo, da Janez Janša išče človeka, ki ga je zasliševal v noči od 31. V. na 1. VI. 1988. Recimo tudi, da jaz vem, da je ta človek Miran Frumen. Ali lahko v tem primeru upravičeno rečem:

(8) *Janez išče Mirana Frumna.*

Nikakor ne, saj mi nič ne zagotavlja, da je proposicija:

(9) *Janezov zasliševalec je bil Miran Frumen,*

ki je resnična v mojem vesolju verovanj, resnična tudi v Janezovem (danes vemo, da do sojenja na vojaškem sodišču v Ljubljani tudi res ni bila). Definitno deskripcijo »Janezov zasliševalec« lahko torej beremo le atributivno, ne pa tudi referencialno, toda s tem se že prehitavamo.

Vesolja verovanj ponujajo tudi zanimivo osvetlitev problema predpostavke. Za predpostavke velja, da ostanejo enake, nespremenjene, tudi če postavko zanikamo, postavimo v vprašalno obliko ali jo vpletemo v odvisni stavek. Na primer:

(10) *Janez je nehal z gladovno stavko.*

(11) *Janez ni nehal z gladovno stavko.*

(12) *Frumen trdi, da je Janez nehal z gladovno stavko.*

Vse tri izjave predpostavljajo (izjavo)

(13) *Janez je gladovno stavkal,*

ki mora biti resnična, če naj bodo vse tri postavke sploh smiselne. *p* torej predpostavlja *q*, če in samo če je *q* resničen, ne glede na resničnost oz. neresničnost *p*, z drugimi besedami: *q* je resničen v vseh možnih svetovih.⁹

⁸ R. Martin, *Language et croyance*, Bruselj 1987, 9–39.

⁹ S konceptom »možnih svetov« se bomo podrobneje pozabavali malce kasneje.

Zdaj pa si oglejmo naslednji primer:

(14) *Stanovnik očita Bavčarju, da je prekršil njen dogovor.*

Ta predpostavlja:

(15) *Bavčar in Stanovnik sta sklenila dogovor.*

Vendar pa lahko brez zadrege rečemo:

(16) *Stanovnik očita Bavčarju, da je prekršil njen dogovor. Vendar pa sploh ni bil Bavčar tisti, ki ga je prekršil.*

To dejstvo lahko pojasnimo le s preskokom iz enega vesolja verovanj v drugega: propozicija *Bavčar je prekršil najin (njun) dogovor*, je resnična (le) v Stanovnikovem vesolju verovanj, ne pa tudi v mojem. Mojemu vesolju verovanj nekako celo uhaja, saj po eni strani pri dogovoru nisem sodeloval in se lahko opiram le na Stanovnikove besede, po drugi strani pa – prav zato! – ne vem, kaj Stanovnik s »prekršiti« misli. Propoziciji *Bavčar je prekršil najin (njun) dogovor*, kakor tudi njeni predpostavki, tako ne morem pripisati ne resničnostne ne neresničnostne vrednosti in v mojem vesolju verovanj ostaja *nedoločljiva*.

Vesolja verovanj: nekaj definicij

Kaj pa to sploh pomeni, kdaj je neka propozicija v nekem vesolju verovanj nedoločljiva?

1. Če je *nerazumljiva*.

Propozicija

(17) *Prolepsa je retorična figura,*

je nerazumljiva za nekoga, ki bodisi ne ve, kaj je prolepsa, bodisi ne ve, kaj je retorična figura. Ker torej ne ve (in ne more vedeti), kakšno resničnostno vrednost naj ji pripiše, je v njegovem vesolju verovanj nedoločljiva, oz. natančneje: ni del njegovega vesolja verovanj, iz njega je izvržena.

2. Če je *nesmiselna*.

Vzemimo, da p predpostavlja q , q pa je neresničen v vseh možnih svetovih: v tem primeru bo p nedoločljiv, ker je nesmiseln. Vendar pa: kaj sploh pomeni »biti neresničen v vseh možnih svetovih« in kaj možni svetovi sploh so?

MOŽNI SVETОВI

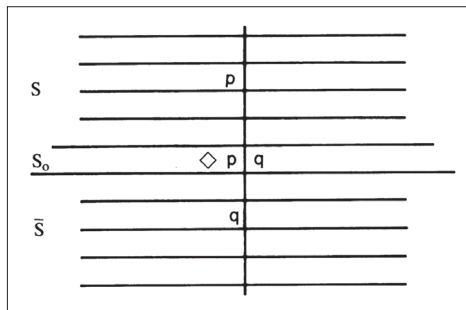
Kot bi rekel Kripke, možni svetovi niso neke daljne dežele, ki jih odkrivamo skozi teleskop, možni svetovi so stvar dogovora. Dani so z deskriptivnimi pogoji, ki jim jih pripišemo, in nikoli ne nastopajo kot alternativa danemu, obstoječemu svetu *v celoti*. Možni svetovi so vedno *delni*, nanašajo se le na del, na rezino sveta, *o kateri je govora*. Ločiti moramo dve vrsti možnih svetov:

– *potencialne svetove* (s), ki ne vsebujejo nobene propozicije, ki bi bila v nasprotju s svetom, ki ga govorec priznava kot svet, ki (resnično) je; potencialni svetovi kot resnično oz. neresnično predstavljajo tisto, kar se v svetu, ki (resnično) je, zdi možno resnično oz. možno neresnično. Tako, na primer, propozicija *Možno je, da si je Bavčar zapiske delal za osebno uporabo*, napotuje na neki svet, v katerem propozicija *Bavčar si je zapiske delal le za osebno uporabo* velja za resnično;

– *protidejstvene svetove* (\bar{s}), ki vsebuje vsaj eno propozicijo, ki je v nasprotju s propozicijami sveta, ki (resnično) je; v protidejstvenem svetu je tako resnična vsaj ena propozicija, ki je neresnična. Iz *Če bi bil Bavčar svojih zapiskov ne dal Čeliku*¹⁰ ... lahko razberemo, da je Bavčar zapiske dal Čeliku, napotuje pa na neki protidejstveni svet, v katerem propozicija *Bavčar svojih zapiskov ni dal Čeliku* velja za resnično.

Za *Če bi bil Bavčar svojih zapiskov ne dal Čeliku* ... lahko nadalje rečemo, da napotuje na neki *naključno protidejstven* svet, na svet nečesa, kar ni resnično, pa bi lahko bilo resnično, v nasprotju z *bistveno protidejstvenim* svetom, ki napotuje na svet nečesa, kar ni resnično in ne bi moglo biti resnično, ker gre le za plod moje domišljije (na primer, *Če bi bili ljudje plazilci* ...). Shematično bi razmerja med (možnimi) svetovi lahko prikazali takole:

shema 1

¹⁰ Pavle Čelik je bil v tistih časih načelnik policije.

pri čemer črte nad horizontalno ločnico predstavljajo različne potencialne svetove, svet tistega, kar je ($\Diamond p = \text{»}p \text{ je mogoče«}$), je umeščen kar najbližje nad horizontalno ločnico, pod njo pa so razvrščeni protidejstveni svetovi. Vertikalna ločnica ločuje resnično (ki se vpisuje na levo stran) in neresnično (ki se vpisuje na desno stran), kar z drugimi besedami pomeni, da so možni *svetovi monološki* in da iz vrednosti p na levi (resničnostni) strani, lahko izračunamo njeno vrednost na desni (neresničnostni) strani.

Rekli smo, da če p predpostavlja q , q pa je neresničen v vseh možnih svetovih, potem bo p v nekem vesolju verovanj nedoločljiv, ker je nerazumljiv ali nesmiseln, na primer:

(18) *Flegmonalni karies zdravimo z antibiotiki.*

Ta propozicija bo v nekaterih vesoljih verovanj (v tistih, ki ne poznajo pomena samostalnika »karies« in pridevnika »flegmonalni«) nedoločljiva zato, ker je nerazumljiva, v nekaterih drugih vesoljih verovanj (v tistih, ki jim je pomen samostalnika »karies« in prilastka »flegmonalni« še predobro znan), pa bo nedoločljiva zato, ker je nesmiselna, ker predpostavlja, da je karies lahko flegmonalen, kar je neresnično v vseh možnih svetovih.¹¹

3. Neka propozicija p pa je lahko v nekem vesolju verovanj nedoločljiva tudi zato, ker je *nezdružljiva*. Nezdružljiva s čim?

Denimo, da v nekem vesolju verovanj *vg* (vesolje govorca) velja p (*Stanovnik se veliko ukvarja s svojim vrtom*), kar predpostavlja q (*Stanovnik ima vrt*). Denimo nadalje, da se v pogovoru izkaže, da q (v svetu tistega, kar (resnično) je) ni resničen (*Saj Stanovnik nima vrta!*), ali pa da je v resničnost

¹¹ To je verjetno tudi priložnost, da poudarimo, da gre prav Kripkeju (*Naming and Necessity*, Oxford 1980) zaslug za vpeljavo distinkcije med nujnimi aposteriornimi in kontingentnimi apriornimi sodbami, distinkcije, ki je naravnost revolucionarna, saj je tako rekoč *locus communis* tradicionalne filozofije, da so apriorne sodbe lahko le nujne, in aposteriorne le kontingentne. Vzemimo na primer trditvev: *Toplota je tisto, kar v nas povzroča tak in tak občutek*. Opraviti imamo z imenom (»toplota«), ki je po Kripkeju rigiden designator, kar pomeni, da označuje isti predmet oz. isti pojav v vseh možnih svetovih, in z definitno deskripcij (»tisto, kar v nas povzroča tak in tak občutek«), ki je (v tem primeru) nerigiden oz. akcidentalen designator in ki le fiksira referenco. Da toplota v nas (tj. v ljudeh) povzroča »tak in tak občutek«, je popolnoma naključno dejstvo, v nekem drugem (možnem) svetu bi bil naš živčni sistem lahko zgrajen popolnoma drugače, na primer tako, da bi kot toploto občutili zvočno valovanje. Prav tako kontingentno je tudi to, da ta planet sploh naseljujejo ljudje. *A priori* torej ne moremo vedeti, kakšen fizikalni pojav je pojav, ki v nas povzroča »tak in tak občutek«. Ko pa smo enkrat odkrili, da je toplota molekularno gibanje, smo odkrili identifikacijo, ki nam daje *bistveno lastnost tega pojava*. Odkrili smo pojav, ki bo v *vseh možnih svetovih* molekularno gibanje, ki ne more biti nič drugega kot molekularno gibanje, kajti, kakor pravi Kripke, »to je tisto, kar ta pojav je.« Opraviti imamo torej z lastnostjo, ki je aposteriorna, a nujna, in s tem resnična v vseh možnih svetovih.

q izražen le dvom (*Ali Stanovnik sploh ima vrt?*). V tem primeru postane p nedoločljiv zato, ker je *nezdružljiv* s predpostavko, da Stanovnik nima vrta.

Definicijo vesolj verovanj bi torej lahko dopolnili takole:

1. *Če govorec neki propoziciji lahko pripiše resničnostno (ali neresničnostno) vrednost, potem ta propozicija pripada njegovemu vesolju verovanj in je v njem določljiva.*

In:

2. *Vesolje verovanj nekega govorca bomo v danem trenutku govora imenovali uporabo vseh propozicij, določljivih v okviru celote resničnostnih vrednosti.*

Ko Martin govori o »celoti resničnostnih vrednosti«, pri tem ne misli le na 0 (neresnično) in 1 (resnično), temveč tudi na vse vmesne vrednosti (od 0 do 1). Znotraj vesolj verovanj ni nobena propozicija absolutno resnična ali absolutno neresnična, *stopnja resničnosti* neke propozicije v danem vesolju verovanj je odvisna od *pogojev resničnosti* za dano vesolje, torej predvsem od stopnje vednosti v danem trenutku.

V skladu s tem tudi meja med določljivostjo in nedoločljivostjo ni neprehodna: neka propozicija je v nekem danem vesolju verovanj lahko (le) delno določljiva, pač odvisno od tega, v kolikšni meri je v dano vesolje verovanj umestljiva, torej razumljiva in analizabilna. Trditev:

(19) *Difenpiralin je antihistaminik*

je v nekem vesolju verovanj lahko le delno določljiva, pač toliko, kolikor govorec ve (ali po analogiji morda predpostavlja), da je difenpiralin zdravilo, antihistaminiki skupina zdravil, ne ve pa, na primer, *kakšna* skupina zdravil so antihistaminiki in *kako* deluje difenpiralin.

To pa odpira že drug problem, problem *konsistentnosti* vesolj verovanj, namreč: ali se govorec zaveda vseh (logičnih) posledic dane propozicije in ali je celota teh (logičnih) posledic neprotislovna? Povsem mogoče je namreč, da nekdo, ki sprejema p , ne bo nikoli pomislil na to, da bi iz p izpeljal q (četudi je njegova (logična) posledica), bo pa q priznal, če ga bo na to kdo opozoril; in pogovor pogosto sestoji prav iz tega, da sogovorca opozorimo na posledice tistega, kar je bil rekel.

Povsem neplavzibilno je torej predpostaviti, da govorec vedno pozna (ali jih celo »izračuna«) vse (logične) posledice dane propozicije in da je celota teh (logičnih) posledic neprotislovna: tudi zato, ker se naša vednost, naša verovanja in prepričanja v času neprestano spreminjajo.

AUSTIN IN VESOLJA VEROVANJ

Morda bi se komu utegnilo zdeti, da smo se s tem že povsem odmaknili od austinovske problematike, a vendar ni tako. Austin, na primer, pravi tudi tole:

»Recimo, če soočimo »Francija je šesterokotna« z dejstvi, v tem primeru, domnevam, s Francijo, je to resnično ali neresnično? No, če hočete, nekoliko; seveda mi je jasno, kaj mislite, ko rečete, da je resnično za nekatere namene in cilje. Za kakšnega vrhovnega generala je morda dovolj dobro, ne pa za geografa.

Preudarite konstativ »Lord Raglan je zmagal v bitki za Almo«, pri čemer se boste spomnili, da je bila Alma bitka vojakov, ..., in da ukazi lorda Raglana sploh niso dosegali nekaterih podrejenih. Je torej lord Raglan zmagal v bitki za Almo ali ne?

Recimo, da X reče »Vsi labodi so beli«, preden odkrijejo Avstralijo. Če nato v Avstraliji odkrijete črnega laboda, je s tem X postavljen na laž? Je njegova trditev zdaj neresnična?¹²

Sklep, ki ga Austin povleče iz navedenih primerov, je, da je *referenca odvisna od vednosti v času izrekanja* in da primernost nekega govornega dejanja, na primer trditve ali opozorila, ni odvisna le od dejstev, temveč tudi od *našega poznavanja dejstev* in pa od konteksta, v katerem komunikacija poteka.

Zato so vesolja verovanj lahko le delno in omejeno konsistentna, kar z drugimi besedami pomeni, da imamo opraviti z dvema ravnema:

- bolj ekstenzivno, na kateri je kriterij pripadnosti neke propozicije vesolju verovanj le njena določljivost, *možnost, da* – če je potrebno – *navedemo pogoje njene resničnosti*; recimo takšnemu vesolju virtualno vesolje verovanj;
- manj ekstenzivno, na kateri je kriterij pripadnosti neke propozicije vesolju verovanj njena resničnost, *dejstvo, da ji govorec zavestno pripisuje resničnostno vrednost*; gre torej za nekakšno podvesolje virtualnega vesolja verovanj, recimo mu *aktualno vesolje verovanj*.

Našo definicijo vesolj verovanj lahko potemtakem sklenemo takole:

Vesolje verovanj nekega govorca bomo v danem trenutku imenovali:

- *množico vseh zanj določljivih propozicij* (virtualno vesolje);

¹²J. L. Austin, *How to Do ...*, 143–144.

– množico vseh, v okviru celote resničnostnih vrednosti, določljivih proposicij, ki jih govorec pripušča v polje zavesti (aktualno vesolje).

Virtualno vesolje je tako mesto določljivosti, aktualno vesolje pa mesto določljivosti in konsistentnosti.

Če se zdaj vrnemo k aksiomu pertinentnosti Sperberja in Wilsonove in ga pridružimo Martinovim vesoljem verovanj, ki so z njim ne le kompatibilna, temveč celo komplementarna, potem lahko o kredibilnosti in verodostojnosti (trustworthiness) nekega govorca govorimo *le v razmerju do njegovega lastnega vesolja verovanj*, in še to le do tiste rezine virtualnega vesolja verovanj, ki v danem trenutku predstavlja njegovo *aktualno* vesolje verovanj.

Že samo dejstvo, da se z nekom (sploh) spuščamo v pogovor, mora biti zadosten dokaz našega zaupanja v sogovornika in našega pristanka na njegovo vesolje verovanj, *kakršno koli že je*. To seveda ne pomeni, da se moramo z njim (vedno) strinjati. *Pristati* na nekoga vesolje verovanj pomeni prav pristati na razcep med t. i. »objektivno realnostjo« in individualno, recimo ji »mentalno«, realnostjo na drugi strani. Če se sogovorčeve izjave ne »pokrivajo« z našimi ali s tistim, kar ponavadi imenujemo »objektivna realnost«, to še ne pomeni nujno, da ni vreden zaupanja. Po najboljših močeh je poskušal maksimirati (konverzacijsko) pertinenco, kar pa v danih okoliščinah lahko pomeni tudi, da ne želi sodelovati v izmenjavi informacij, ki jih od njega zahteva ali pričakuje govorec, da se ne želi pogovarjati, ali pa da se – v skrajnem primeru – preprosto *ne more pogovarjati, zaradi referencialne (ali ideološke) diskrepance med vesoljem verovanj, ki sta pogovorno v stiku*.

Aksiom pertinentnosti tako ne ostaja nujno znotraj okvira, ki ga definira Griceov *kooperacijski princip*. Seveda je neka (minimalna) stopnja kooperacije zmeraj nujna, *toda to je le cena, ki jo mora govorec (oz. sogovorec) plačati za svoj temeljno egoistični projekt*. Aksiom pertinentnosti potemtakem sicer predpostavlja neko (minimalno) stopnjo kooperativnosti, vendar kooperativnost, ki je prav pristanek na različna vesolja verovanj in s tem – spet v skrajni konsekvenci – na hipotetično nemožnost kooperacije. To pa pomeni, da se moramo tudi analize izjav lotiti drugače in zavrnilti nekatere redukcionistične teorije, ki izjavam pripisujejo vrednost proposicij, abstraktnih jezikovnih entitet, ki se v izjavah sploh šele realizirajo.

PARENTETIČNI GLAGOLI

Tako je J. O. Urmson¹³ leta 1952 opozoril na podkategorijo glagolov, ki v prvi osebi ednine, sedanjika, pov. naklona, tvor. načina kažejo zanimivo asimetrijo, podobno performativnim glagolom. Imenoval jih je *parentetični glagoli* in jih opredelil, kot da:

- le *opozarjajo* na pragmatično vrednost propozicije, ki jo vpeljujejo;
- je informacija, ki jo posredujejo, glede na vsebino propozicije *le marginalna*;
- jih *lahko izpustimo/opustimo*, ne da bi s tem okrnili vsebino propozicije, ki jo vpeljujejo;

Zdaj pa si kot proti-primer, v skladu s pravkar vpeljanima aksiomom pertinentnosti in vesoljem verovanj, oglejmo naslednjo izjavo:

(20) *Stavim, da bo Debela Berta dobila dirko.*

Izjavljalec te izjave ne *trdi(m)*, da bo Debela Berta dobila dirko – rezultat, do katerega bi prišli, če bi opustili uvodni »Stavim ...« – temveč pravi, da »*stavi*, da bo Debela Berta dobila dirko. Uvodnega »Stavim ...« torej ni mogoče opustiti, saj (20) ni parafraza zatrjevanja:

(21) *Debela Berta bo dobila dirko.*

Natanko isto – v morda še radikalnejši obliki – velja za:

(22) *Oprostite, ker sem vas polil s kavo.*

Z njo sogovorniku ne pojasnjujemo, da smo ga polili s kavo – po vsej verjetnosti je to začutil že sam –, temveč se mu za to neprijetno nerodnost *opravičujemo*. Uvodnega »Oprostite ...« torej ne moremo obravnavati kot marginalnega ali ga celo izpustiti.

Seveda ne, bi se lahko glasil morebitni ugovor, ko pa gre tako v (20) kot v (22) za performativ. Naj bo, kaj pa tale primer:

(23) *Mislím, da je Janez Stanovnik nesposoben.*

Ali je *Mislím*, ..., ki propozicijo vpeljuje (in ki po tradicionalnih merilih ni performativ), res marginalen glede na vsebino vpeljane propozicije? Mislím, da ne, kajti nisem bil *zatrđil*:

¹³ J. O. Urmson, *Parentetical Verbs*, v: *Philosophy and Ordinary Language*, ur. C. E. Caton, Urbana 1963, 220–240.

(24) *Janez Stanovnik je nesposoben,*

temveč sem izjavil le, da jaz mislim, da je tako, izjavo sem torej *omejil le nase*. Ali lahko potemtakem *Mislim, da ...* res opustimo, ne da bi bila vsebina propozicije okrnjena? Brez dvoma, toda v našem primeru *gre za izjavo, in ne več za propozicijo*. Ko pravim: *Mislim, da p*, ne trdim, da *p*, temveč le, da jaz mislim, da *p*. *Mislim* potemtakem bistveno modificira *izjavno vrednost* propozicije, ki jo vpeljuje.¹⁴ Občutno namreč omeji polje veljavnosti propozicije, vsebovane v izjavi: *Mislim, da ...*, kar z drugimi besedami pomeni, da onkraj črte, ki sem jo povlekel z *Mislim, da ...*, nisem (več) odgovoren za veljavnost *prepozicije*, vsebovane oz. zajete v moji *izjavi*.

Če rečem (24), svojo izjavo izpostavljam strinjanju in nestrinjanju drugih oz. pretresu njenih resničnostnih pogojev. Če pa, nasprotno, rečem (23), sem s tem razmejil področja in nase vzel, kar pač lahko oz. moram vzeti nase, *česar ne morem ne vzeti nase*, namreč svoje lastno veselje verovanj. Z *Mislim, da ...* se spremeni in zamenja tabela resničnostnih vrednosti, postane inkoherentna, celo relativno aplikabilna (>resnica« se giblje nekje med 0 in 1).

Prav na tej hipotezi, na hipotezi, da določeni jezikovni izrazi – v našem primeru kombinacija subjekt-predikat – kažejo na avtonomna veselja verovanj, v katerih pogoji resničnosti niso nujno identični s pogoji resničnosti v t. i. »materialnem svetu«, prav na tej hipotezi temelji teorija »mentalnih prostorov« Gillesa Fauconniera,¹⁵ nekakšen mikromodel za analizo vesolj verovanj, ki se je bomo lotili preko ovinka reference.

¹⁴ Na tem mestu bi bilo treba razjasniti neko terminološko zmedo, na katero zelo lepo opozori Hare (*Practical Inferences*). *Propozicija* ni ekvivalentna s *trditvijo*, kot bi bilo mogoče sklepati iz zgornjega besedila, *propozicija* je abstraktna struktura, *ki ni izjavljiva!* Takoj ko jo izjavimo, že ni več propozicija, temveč bodisi trditev, bodisi vprašanje, bodisi ukaz ... Propozicija je le zanačajšnja konstrukcija skupnega vsem tem izjavnim vrednostim, kar z drugimi besedami pomeni, da izključuje prav same izjavne vrednosti (trdilno, vprašalno, ukazovalno ...).

¹⁵ G. Fauconnier, *Espaces Mentaux*, Pariz 1984.

Od mentalnih prostorov do performativnega prefiksa

Omenili smo že, da definitne deskripcije lahko rabimo na dva načina: atributivno in referencialno. Govorec uporablja definitno deskripcijo atributivno, ko nekaj oz. nekoga opredeljuje kot »takega in takega«, referencialno pa takrat, ko z njo izbere ali omogoča svojim sogovornikom, da izberejo, identificirajo neko konkretno osebo ali stvar, in o njej nekaj povedo ali zatrde.

V atributivni rabi je torej uporaba definitne deskripcije bistvena – govorec je želel neko entiteto opredeliti prav kot »tako in tako« –, v referencialni pa tako rekoč akcidentalna, le eno od možnih sredstev oziroma orodij, s katerim lahko pokažemo na neki drobec realnosti in ga (tako) zamejimo.

Problem definitnih deskripcij

Za ilustracijo si oglejmo naslednji stavek:

(1) *Urškin morilec je nor.*

Denimo, da najdemo Urškino truplo strahotno iznakaženo in zgroženi nad surovostjo zločina dahnemo (1). V tem primeru smo definitno deskripcijo rabili atributivno: ne vemo (še), kdo je zagrešil zločin – morda nas to tudi ne zanima –, dejanje, ki je pripeljalo do prizora, ki se nam daje v gledanje, pač ocenimo kot dejanje, ki je lahko le dejanje neuravnovešene osebe (kar koli že ta sintagma klinično pomeni).

Nekaj dni kasneje zvemo, da je bil za Urškin umor obtožen Metod Trobec.¹ Če glede na brutalnost umora in glede na Trobčevo nenavadno vedenje na procesu *zdaj* rečemo (1), smo sicer opredelili oz. opisali Urški-nega morilca – individua, ki je Urško razrezal na kose –, obenem pa smo pokazali tudi na točno določenega človeka, na Metoda Trobca. Izjavo (1) bi namreč zdaj lahko parafrazirali z

(2) *Metod Trobec je nor,*

česar v primeru atributivne rabe definitne deskripcije ne moremo storiti.

Vemo, da je po Russellu izjava, katere referent umanjka, neresnična, po Strawsonu, njegovem kritiku, pa niti resnična niti neresnična. Vendar pa, pravi Donnellan, kritik obeh, *to velja le za atributivno, nikakor pa ne za referencialno rabo*. Težava oz. pomanjkljivost obeh omenjenih teorij je v tem, da Russell ignorira referencialno rabo definitnih deskripcij, Strawson pa med atributivno in referencialno rabo ne loči.

Predpostavimo, pravi Donnellan, da se nam zdi, da v daljavi vidimo človeka, ki se sprehaja, in (se) vprašamo:

(3) *Je mož s sprehajalno palico profesor zgodovine?*

V tem primeru bi morali ločiti med štirimi možnostmi, pravi Donnellan:

»(a) Mož s sprehajalno palico obstaja; v tem primeru smo referirali na osebo in o njej zastavili vprašanje, na katerega lahko vprašani, če ima informacijo, odgovori. (b) Mož ne nosi sprehajalne palice, temveč dežnik. Še vedno smo na nekoga referirali in zastavili vprašanje, na katerega je mogoče odgovoriti, čeprav lahko nagovorjeni, v primeru, če vidi, da gre za dežnik in ne za sprehajalno palico, popravi naš očitno napačni vtis. (c) Ne gre za človeka, temveč za skalo, ki je videti kot človek; mislimo, da smo tudi v tem primeru na nekaj referirali – na stvar, ki je skala, mi pa smo jo zamenjali za človeka. Toda v tem primeru ni jasno, če lahko naše vprašanje prejme pravi odgovor. To pa ne zato, ker bi nam ne uspelo referirati, temveč zato, ker glede na pravo naravo tistega, na kar smo referirali, naše vprašanje ni ustrezno ... (č) Končno je tu primer, ko na mestu, na katerem bi moral biti mož s sprehajalno palico, ni ničesar; in mor-da imamo tu opraviti s pravim spodletom referiranja, čeprav smo deskripcijo rabili v referencialne namene.«²

¹ Dejstvo, da je Metod Trobec pekel, in ne rezal, je za našo analizo nepomembno.

² K. Donnellan, Reference and Definite Descriptions, v: *Philosophical Review* 75, 1966, 295–296.

Navedeni primer kaže, da lahko za govorca, ki definitivno deskripcijo uporablja referencialno, rečemo, da je rekel nekaj o nečem. Pri poročilu oz. opisu tistega, o čemer je nekaj rekel, pa *nismo omejeni na deskripcijo, ki jo je uporabil, uporabimo lahko katero koli definitivno deskripcijo ali ime, ki zameji isti drobec realnosti*, kar bi z drugimi besedami pomenilo, da so definitivne deskripcije, ki referirajo na isti drobec realnosti, medsebojno zamenljive.

Prav to pa je teza, ki jo želimo problematizirati. Denimo, da se znajdemo na zabavi in da nam nekdo, recimo A, potoži:

(4) *Tisti tepec z rdečo kravato me je polil s pijačo.*

»Tepec z rdeče kravato«, ki je A polil s pijačo, je obenem (povsem naključno) tudi »predsednik odbora za zaščito človekovih pravic«. Ali lahko, pač v skladu s tezo o medsebojni zamenljivosti definitivnih deskripcij, ki referirajo na isti drobec realnosti, (4) prevedemo v:

(5) *Predsednik odbora za zaščito človekovih pravic me je polil s pijačo,*

ali, še radikalneje, povzamemo z:

(6) *Predsednika odbora za zaščito človekovih pravic ima za tepca?*

Uporabili smo drugačno deskripcijo kot A in pokazali na isto osebo, toda:

1. Ali se bo A strinjal z našo parafrazo njegovih besed? Oziroma natančneje:

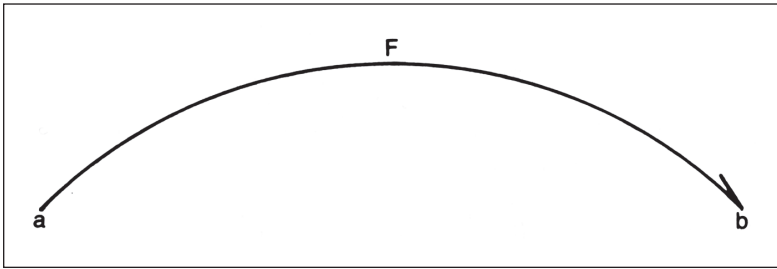
2. Ali ostaja referent – glede na to, da smo uporabili drugačno definitivno deskripcijo – (res še vedno) isti?

Mentalni prostori

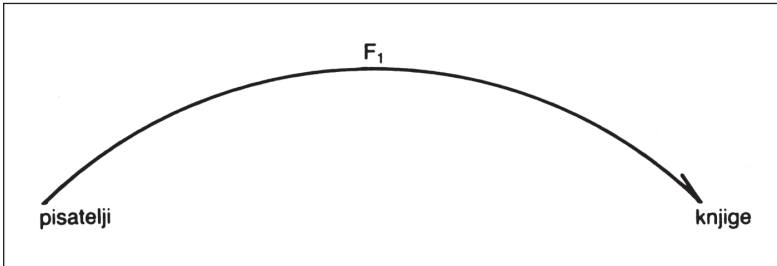
Fauconnier svojo teorijo mentalnih prostorov uvaja s sledečim *pravilom identifikacije*:³

Če sta dva objekta (v najširšem smislu) a in b povezana z neko pragmatično funkcijo F, tako da $b = F(a)$, lahko opis objekta a, Oa, pomaga identificirati njegovega ustreznika b.

³ G. Fauconnier, *Espaces Mentaux*, Pariz 1984, 16.

shema II

Vzemimo, da imamo neko pragmatično funkcijo F_I , ki povezuje pisatelje z njihovimi knjigami:

shema III

Če velja $a = \text{»Platon«}$ in $b = F_1(a) = \text{»knjige, ki jih je napisal Platon«}$, nam pravkar vpeljani *princip identifikacije* omogoča, da (7) interpretiramo kot (8):

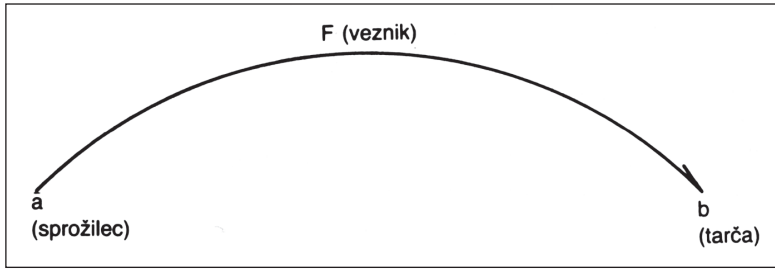
(7) *Platon je na zgornji polici.*

(8) *Knjige, ki jih je napisal Platon, so na zgornji polici.*

V (7) opis (O_a) neke osebe (v našem primeru gre za lastno ime »Platon«, prav tako ustrezne pa bi bile definitne deskripcije, npr. »Sokratov prijatelj« ali »avtor *Dialogov*«), identificira objekt b – v našem primeru kopicico knjig – če pa bi uporabili drugačne pragmatične funkcije, na primer »oseba \rightarrow upodobitev«, »oseba \rightarrow dokument(i)«, »oseba \rightarrow ime«, bi (7) lahko interpretirali tudi tako, kot da je »na zgornji polici« Platonov portret ali kip, dokument o njem, ali, na primer, plošča z njegovim imenom.

Imamo torej tri člene pragmatične funkcije: sprožilec (a), tarčo (b) in (pragmatični) veznik (F):

shema IV

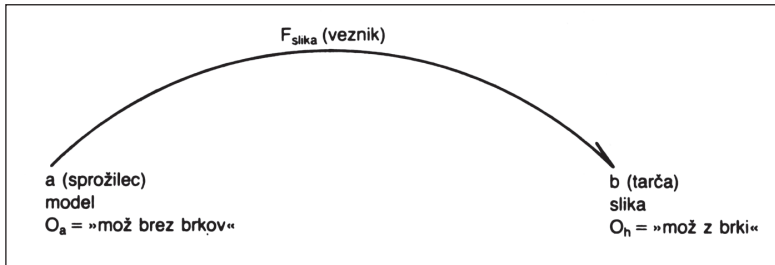

in lahko poskušamo analizirati naslednjo izjavo:

(9) *Na Stojkovi⁴ fotografiji* ima mož brez brkov brke.

Adverbialna skupina *na Stojkovi fotografiji* nam dá vedeti, da imamo opraviti s pragmatično funkcijo »model → slika«. Model *a* (mož brez brkov) sproži veznik »slika«, *F*, tarča *b* pa je »upodobitev« tega moža na sliki, tako da ima brke. Na ta način dobimo:

shema V

V tem primeru je izjava torej interpretirana tako, da ima *b*, mož na fotografiji, brke. Vendar pa *princip identifikacije* omogoča, da opis tarče, *mož z brki*, identificira kar tarčo samo – brez »posredovanja« sprožilca *a*, ki pripada »materialnemu« svetu – kar da na videz protislovno branje, po katerem *b* (istočasno) ima in nima brkov.

Pravim »na videz protislovno«, kajti področja, ki jih povezujejo pragmatični vezniki (kakor tudi pragmatični vezniki sami), niso omejena; na nekem najsplošnejšem nivoju bi lahko rekli, da povezujejo objekte (v najširšem smislu) in reprezentacije teh objektov, tako »materialne« kot tudi »mentalne« (če naj tvegamo to distinkcijo). Kar pomeni, da je naše »na

⁴ Tone Stojko je skrivoma posnel aretacijo Janeza Janšne na Mikro Adi. Ta dogodek si izposoja večina primerov v nadaljevanju.

videz protislovno branje« paralelno z možnostjo dvojne reference pri fenomenih transparentnosti in netransparentnosti, vezanih na glagole propozicionalne naravnosti (kar je pravzaprav le predilokucijski naziv za ilokucijskost). Poglejmo si naslednje primere:

(10) *V Stojkovem spominu* ima mož brez brkov brke.

(11) *Stojko misli*, da ima mož brez brkov brke.

(12) *Stojko si želi*, da bi imel mož brez brkov brke.

Vse navedene primere lahko beremo neprotislovno (na primer (11)): Frumen (mož, o katerem je govor) nima (več) brkov, Stojko pa misli, da ima brke, in (navidez) protislovno (Stojko misli, da Frumen ima in nima brkov).⁵

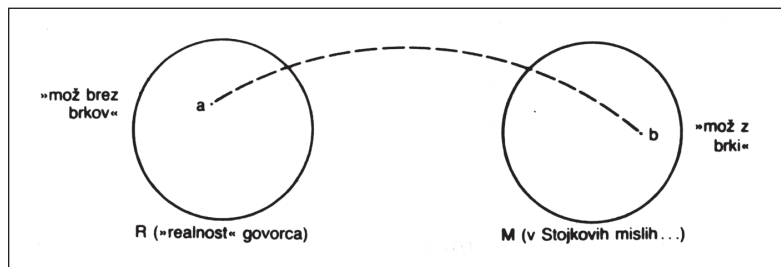
Pojasnimo malce to »navidezno protislovno«.

Frumen, realno, materialno bitje, ima svojega ustreznika, ki je njegova reprezentacija, to je reprezentacija njega samega, bodisi na Stojkovi fotografiji bodisi v Stojkovem spominu, v njegovih mislih itn. Opraviti imamo torej z nekakšnim veznikom »svet → duh«,⁶ in z uporabo principa identifikacije dobimo dva možna opisa:

1. opis sprožilca *a* (»resničnega Frumna«), identificira tarčo *b* (Frumna fotografije, spominov, misli ...) – v tem primeru ima brke *b* in ne *a*;
2. neposreden oz. neposredovan opis *b*, ki identificira *b* – v tem primeru se zdi, da *b* brke ima in jih nima.

Poskušajmo si primer skicirati:

shema VI

⁵ Fauconnier posebej poudarja, da je »možnost dveh 'interpretacij' /.../ le posledica obdelave diskurza in ni vezana na nikakršno dvoumnost jezikovne forme« (*Espaces Mentaux*, 46–47).

⁶ Naj na tem mestu poudarimo, da spiritualistične metafore uporabljamo izključno zato, da bi se izognili psihiatričnim.

Ad 1) »Mož brez brkov« je lastnost sprožilca *a*, ki pripada »realnosti« govorca, *ne pa tudi (nujno) Stojkovim verovanjem*, zato ima njegov ustreznik *b* (v Stojkovih mislih) lahko povsem drugačne, celo nasprotno lastnosti in lahko nanj referira s povsem drugimi, tudi nasprotnimi definitnimi deskripcijami (na primer »mož z brki«);

Ad 2) Če pa opis *b* neposredno identificira *b*, ki ima v Stojkovih mislih lahko povsem drugačne lastnosti kot ustreznik *a* v »realnosti« govorca (lahko pa je tudi povsem brez ustreznika v R), in ker so nam Stojkova verovanja in prepričanja dana *le preko ovinka govorčeve »realnosti«*, v kateri velja, da je (Stojkov) *b* pravzaprav le reprezentacija (govorčevega) *a*, je videz protislovnosti tako rekoč nujen.

Posebej velja poudariti, da vezniki ne povezujejo dveh objektov, ki sta del »realnega«, »materialnega« sveta; nekako »spontano« se zdi, da v slednjega spadajo le sprožilci, tarče pa da so tiste, ki so stvar misli, prepričanj, želja in hotenj. Brez težav pa si lahko zamislimo tudi naslednjo situacijo; najdemo se v ateljeju nekega slikarja, na stojalu vidimo portret deklice z rjavimi očmi, slikar pa nam reče:

(13) *Deklica z rjavimi očmi* ima v resnici modre oči.

V tem primeru ne gremo od »realnosti« k sliki – kot na primer v primerih 10–12 –, temveč od slike k realnosti: sprožilec je slika oz. upodobitev na sliki, tarča pa »realnost« oz. delček »realnosti«, namreč »resnična« deklica. Smer veznika je obrnjena: namesto z odnosom »svet → slika«, imamo opraviti z odnosom »slika → svet«, smer pa – kot v številnih drugih primerih – določa adverbialna skupina (»Na Stojkovi fotografiji ...«, »v resnici«).

MENTALNI PROSTORI KOT AKTUALIZACIJA VESOLJ VEROVANJ

Do zdaj smo za reprezentacijam nasprotno pole uporabljali termine »realnost«, »realni/resnični objekt« (čeprav smo jih skušali omiliti z navednicami), toda že interpretacija primerov 10–12 nam je pokazala, da tudi na teh polih pravzaprav ne gre za nič drugega in za nič več kot za govorčeve predstave, »mentalne« reprezentacije o svetu. V primerih 10–12 se govorec prav lahko moti o naravi entitet, »realnih« entitet, o katerih govori, kot se lahko moti tudi o Stojkovih prepričanjih in verovanjih, lahko pa ima o njih (o »realnih« entitetah) na voljo drugačne (bolj obširne ali bolj skope) podatke kot Stojko, tako da je uporaba glagola »motiti se« povsem neustrezna: gre pač za dve različni vesolji verovanj.

Vezniki torej ne povezujejo »realnih« objektov in njihovih reprezentacij, temveč le reprezentacije same. »Realnost« ni nič več kot »mentalna« reprezentacija in vezniki torej nujno povezujejo mentalne reprezentacije (v okviru nekega vesolja verovanj) z drugimi mentalnimi reprezentacijami (v okviru nekega drugega vesolja verovanj). Če torej rečemo: Stojko misli, da ..., tu ne gre za Stojkova absolutna prepričanja, za njegova prepričanja »na sebi«, temveč vedno (le?) za njegova prepričanja, kot jih percipira, razume in posreduje konkreten govorec, na primer jaz sam. Gre torej za mentalno reprezentacijo mentalne reprezentacije, ki ima tudi »svojo« sintaktično obliko, namreč podredje:

(15) *Stojko misli, da ...*

Navedenim trditvam bi seveda lahko ugovarjali, češ da so slike in fotografije še kako »realne« stvari. Seveda so, toda njihove reprezentacije so nujno mentalne, in prav zato, ker so mentalne reprezentacije vedno interpretacije nečesa v realnem, potrebujemo za adekvatno analizo več kot en (pragmatični) veznik. Za analizo fotografije, na primer, vsaj tri:

1. veznik, ki povezuje model z upodobitvijo na fotografiji;
2. veznik, ki povezuje upodobitev na fotografiji z upodobitvijo, kakor je razumljena;
3. veznik, ki povezuje model z upodobitvijo, kakor je razumljena, *vse seveda v mentalni realnosti (oz. vesolju verovanj) govorca.*

Seveda bi se mentalnih reprezentacij lahko lotili drugače, vendar nas v danem okviru zanimajo predvsem *načini in možnosti govora o realnosti, prepričanjih, željah in upodobitvah*. Gre nam le za nastavke, ki jih ponuja diskurz sam (ne glede na »realne« ekvivalente oz. ustreznike), za nastavke, ki (lahko) omogočajo različne interpretacije (kljub mogoči »realni« istosti, ki pa ni in ne želi biti naš predmet), torej za interpretacije, ki so izključno *posledica in rezultat obdelave diskurza* samega.

Recimo, da tovrstni diskurzivni nastavki omogočajo konstrukcijo »mentalnih prostorov«, konstrukcij, ki nimajo nič skupnega z jezikovnimi strukturami (kakršne, na primer, postulira generativna gramatika), četudi je njihova konstrukcija znotraj diskurza vezana na posamezne jezikovne skupine.

Prav tako moramo poudariti, da mentalni prostori niso identični z vesolji verovanj. Na koncu prejšnjega poglavja smo rekli, da so mentalni prostori izvrstno orodje za nekakšno mikroanalizo vesolj verovanj, vendar pa ne »pokrivajo« celotnega (virtualnega) vesolja verovanj, temveč le vsakič

znova, pač glede na diskurzivne nastavke, ki jih omogočajo, *aktualizirajo in izpostavljajo* njihove posamezne dele (aktualna vesolja verovanj).⁷

NEKAJ OPREDELITEV

Oglejmo si, kakšne so njihove značilnosti:

– »Mentalne prostore« predstavljajo *a*) strukturirane in spremenljive množice z elementi *a, b, c, ... , b*) odnosi, ki jih ti elementi zadovoljujejo ($R_1ab, R_2a, R_3cbd, \dots$), in ki so *c*) takšne, da jim je (namreč strukturiranim in spremenljivim množicam) mogoče dodati novih elementov ali med že obstoječimi elementi vzpostaviti nove odnose;

– Izrazi kot » $Ra_1a_2 \dots a_n$ velja v mentalnem prostoru M «, pomenijo, da so *a*) a_1, a_2, \dots, a_n elementi M in da *b*) zadovoljujejo odnos R ;

– Med mentalnimi prostori velja zakon inkluzije (vsebovanosti), z uveljavljeno notacijo \sqsubset . Vendar pa v nasprotju z inkluzijo v teoriji množic, v teoriji mentalnih prostorov ta zakon – in to je zelo pomembno – *ne implicira inkluzije elementov*. Če na primer velja $a \in M$ in $M \sqsubset N$, iz tega ne sledi $a \in N$. Mentalni prostori so načeloma med seboj povsem različni. Še več: predpostaviti moramo, da *nimajo nobenega skupnega elementa*.

Ker gre za brez dvoma najpomembnejši zakon, zadevajoč mentalne prostore oz. vesolja verovanj, si oglejmo, zakaj.

Denimo, da je *a* (= Tone) element M (»Miha misli, da ...«). Prostor M je vsebovan v prostoru N (»Luka verjame, da ...«), torej »Luka verjame, da Miha misli, da ...«

In kaj Luka verjame, da Miha misli? Luka, na primer, verjame, da Miha misli, da:

- je Zemlja velika plošča;
- vsaki revoluciji sledi kontrarevolucija;
- je Brane star kozel;
- ...

»Tone« (element M) se v Lukovih »verjetjih« morda sploh ne pojavlja. Morda Luka sploh ne ve, da Miha pozna Toneta, morda Luka sam ne pozna nobenega Toneta, *morda pa ima »Tone« (element M) v N povsem drugačne lastnosti kot v M in v N sploh ni Tone!* Prav s tem problemom se bomo v nadaljevanju največ ukvarjali.

⁷ Še enkrat: mentalni prostori niso nekakšna psihologična nebuloza, temveč *diskurzivne entitete*, katerih konstrukcijo (kakor tudi dekonstrukcijo) omogočajo šele (in izključno) diskurzivni nastavki.

Če naj se še za trenutek vrnemo k značilnostim oz. opredelitvam mentalnih prostorov:

– *Uvajalce* (U) bomo imenovali izraze, ki vzpostavljajo nove mentalne prostore. Kot smo že videli, vlogo uvajalcev ponavadi igrajo adverbi in adverbialne skupine (»Na Stojkovi fotografiji ...«), skupine »subjekt–predikat« (»Stojko misli ...«), pa tudi logični vezniki.

– Uvajalci uvajajo propozicije, ki ponavadi vzpostavljajo *odnose* med elementi mentalnih prostorov.⁸

Uvajalec, ki uvaja neki mentalni prostor M' , ta prostor vedno uvaja *znotraj* nekega prostora M , ki ga Fauconnier imenuje *sorodni prostor*, ali pa *znotraj* R , ki predstavlja »realnost« govorca. To vsebovanost nakazuje bodisi sintaktična vpetost uvajalca (za) M' v M , kot v primeru

(19) Janez misli, *da ima Frumen* na Stojkovi sliki *brke*.

$$\begin{array}{ccc} U_M & \supset & U_{M'} \\ \text{prostor } M & & \text{prostor } M' \end{array}$$

bodisi lahko nanjo sklepamo pragmatično, izhajajoč iz konteksta:

⁸ Kako pa posamezne elemente v mentalne prostore sploh uvedemo?

V francoščini, jeziku, v katerem je teorija mentalnih prostorov nastala, je ta problem formalno lažje rešljiv kot v slovenščini. Vzemimo stavek: »Dans le dessin de Luc, *une sorcière chevauche une licorne*.« (Na Lukovi sliki (neka) čarovnica jezdi (nekega) samoroga.)

Adverbialna skupina »*dans le dessin de Luc*« vpeljuje prostor M , nominalna skupina »*une sorcière*« pa v M vpeljuje element w , z lastnostjo *sorcière*, tako da (velja) *sorcière* (w). Nominalna skupina »*une licorne*« v M vpeljuje nov element v , z lastnostjo *licorne*, tako da (velja) *licorne* (v), glagolska oblika pa nakazuje, da je med obema elementoma vzpostavljen neki odnos, tako da (velja): *chevauche* (w, v).

Fauconnier ob tem vpelje dve pravili, zadevajoči nedoločni in določni člen.

Nedoločni člen un:

Nominalna skupina (NS) un N (*pri čemer je N obče ime, S pa lastnost, ki jo N denotira*) v neki prostor vpeljuje nov element w , tako da v tem prostoru velja $N(w)$.

Določni člen *le* (*la, les, ...*)

Nominalna skupina le N opozarja na neki element a , že vpeljan v prostor M , tako da v tem prostoru velja $N(a)$.

Nedoločni členi naj bi v mentalne prostore torej vpeljevali nove elemente, določni pa opozarjali na že vpeljane, vendar sta pravili v slovenščini neuporabni. Opraviti imamo pač s t. i. naravnimi jeziki, vsi naravni jeziki pa ne premorejo razkošja določnih in nedoločnih členov. V slovenščini bi si sicer morda lahko pomagali z *nek(a)*, kot zamenjavo za nedoločni člen, in »čisto« nominalno skupino (brez predhajajočega nedoločnega zaimka), kot zamenjavo za določni člen, vendar je takšen dispozitiv vse preveč negotov, da bi mu lahko podelili in priznali občo veljavnost.

(20) 1. *Frumen ni deloval po Domadenikovih⁹ navodilih*

(vzpostavlja neki odnos »delovati po navodilih« med Frumnom in Domadenikom v $R = \text{»realnost«}$ govorca).

2. *Janez misli, da je Frumen deloval po Domadenikovih navodilih.*

U_m

vzpostavlja odnos med Frumnom⁹ in Domadenikom⁹, ki sta v M ustreznika (tarči) Frumna in Domadenika iz R .

Ker za M sorodni prostor ni eksplicitno določen (s posebnim uvajalcem), lahko iz tega sklepamo, da je njegov sorodni prostor $R (= \text{»realnost«}$ govorca) in da torej velja: $M \sqsubset R$.

Malce kompleksnejši je naslednji primer:

(21) 1. *V tej drami je Othello ljubosumen.*

U_M

vzpostavlja neko Othellovo lastnost v M

2. *Misli, da mu je Desdemona nezvesta.*

$U_{M'}$

lastnost Desdemone v M'

V (21) sorodni prostor za M' ni eksplicitno določen, kar nagiba interpretacijo (21) v korist M kot sorodnega prostora za M' , *vendar izključno iz kontekstualnih razlogov*: povprečno izobražen človek pač ve, da v Sheakespearjevem *Othellu* Othello Desdemono sumi nezvestobe. Verjetneje je torej, da (21)2 velja v drami, ne pa v »realnosti« (govorca), čeprav kot sorodni prostor (za) M' lahko izberemo tudi R : z uporabo pragmatične funkcije »igralci \rightarrow vloge« lahko (21)2 interpretiramo (tudi) tako, kot da Othello (= igralec, ki igra Othella) misli, da mu je Desdemona (= igralka, ki igra Desdemono) nezvesta. Za sorodni prostor M' v tem primeru lahko izberemo R .

SPECIFIČNO/NESPECIFIČNO TRANSPARENTO/NETRANSPARENTNO

Takšna izbira, oz. natančneje možnost izbire, je interpretativno (in s tem referencialno) lahko odločilna. Na primer:

⁹ Milan Domadenik je bil v tistih časih načelnik UNZ Ljubljana-mesto.

(22) 1. V *tem filmu* je Clint Eastwood izdajalec.

$$U_M$$

2. Toda *on misli*, da je junak.

$$U_{M'}$$

Na izbiro imamo dve možni in (obe) verjetni interpretaciji (22):

1) M je sorodni prostor (za) M' . V tem primeru oseba v filmu (ki jo igra Clint Eastwood) misli, da ni izdajalec, temveč junak.

2) R je sorodni prostor (za) M' . V tem primeru je Clint Eastwood *kot igralec* tisti, ki misli, da je v konkretni vlogi junak in ne izdajalec.

Omenili smo že,¹⁰ da je prostor M , z veznikom F lahko pragmatično povezan s prostorom M' , in da ima element a v M , lahko ustreznika a' v M' , tako da velja $a' = F(a)$. a je sprožilec in a' tarča, ki jo v skladu s Pravilom identifikacije identificira neka nominalna skupina NS .

Seveda pa takšna eksplicitna vpeljava ni nujna. Namesto eksplicitne vpeljave tarče v M' , se sistem vpeljave (novih) elementov lahko zadovolji s svobodno aplikacijo Pravila identifikacije na sprožilne elemente v M' , ob implicitnem navodilu: če naj apliciramo *pravilo identifikacije* moramo predpostaviti, da obstaja tarča za njegovo aplikacijo. Ali natančneje, v obliki pravila:

(23) *Princip identifikacije med prostori*

Če sta prostora M in M' povezana zveznikom F , in nominalna skupina NS vpeljuje ali opozarja na neki element x v M , potem velja:

- *če ima x v M ustreznika x' ($x' = F(x)$), lahko NS identificira x' ;*
- *če x nima ugotovljenega ustreznika v M' , lahko NS vzpostavi in identificira v M' nov element x , tako da $x' = F(x)$.*

Ta *princip identifikacije* med prostori pride najbolj do izraza pri dveh interpretativno in referencialno verjetno najpomembnejših dispozitivih:

- 1) specifično/nеспецифично
- 2) transparentno/netransparentno.

Ad 1) Vzemimo stavek:

(24) *Janez Pavel II. upa, da bo nekdanji boksar posvojil nesrečne otroke.*

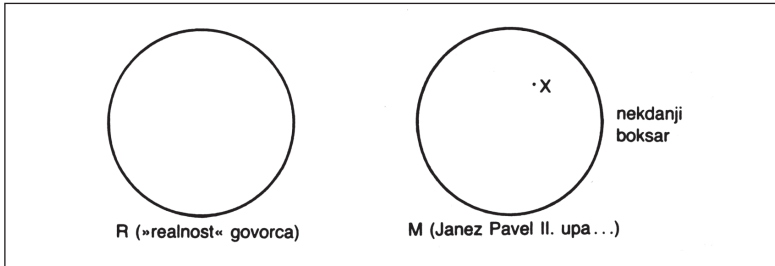
¹⁰ Glej interpretacijo primerov 10–12.

Uvajalec *Janez Pavel II.* *upa* znotraj *R* uvaja prostor *M*, veznik *F* pa povezuje »realnost« in »želje«.

Če je (novi) element *nekdanji boksar* uveden neposredno v *M*, potem nima (nujno) ustreznika v *R*, ali pa imamo opraviti z boksarjem, ki v *R* ni (nujno) boksar: *nekdanji boksar* je morda le lastnost, ki jo pozna Janez Pavel II., ne pa tudi govorec (morda je celo govora o »fizično«, »materialno« isti osebi, le da ima v *R*, na primer, lastnost *prodajalec cvetja*, v *M* pa *nekdanji boksar*).

To je *nespecifična* interpretacija, ki bi jo shematično lahko predstavili takole:

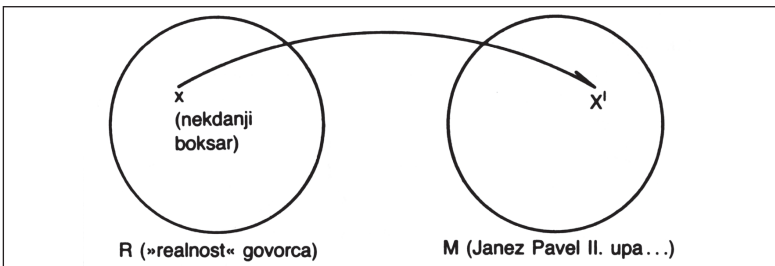
shema VII

Če pa je element *nekdanji boksar* uveden v *R*, potem ima ustreznika v *M*, in opraviti imamo z »resničnim« boksarjem. Seveda pa ni nujno, da je *nekdanji boksar* tudi lastnost tarče v *M*, morda Janez Pavel II. govorčevega *nekdanjega boksarja* pozna le kot *vdanega misijonarja*.

To je *specifična* interpretacija:

shema VIII

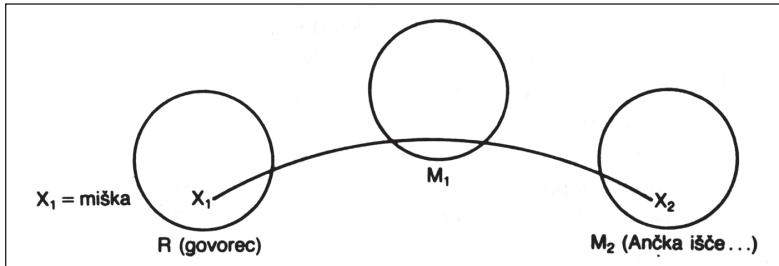

V igri je seveda lahko tudi več prostorov. Recimo, da:

(25) *Ančka išče miško.*

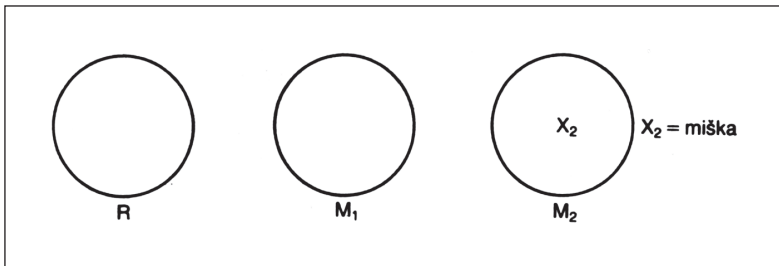
Miška, ki jo išče Ančka, je lahko konkretna, udomačena miška, ki si jo je Ančka pred meseci kupila za razvedrilo (specifična interpretacija):

shema IX

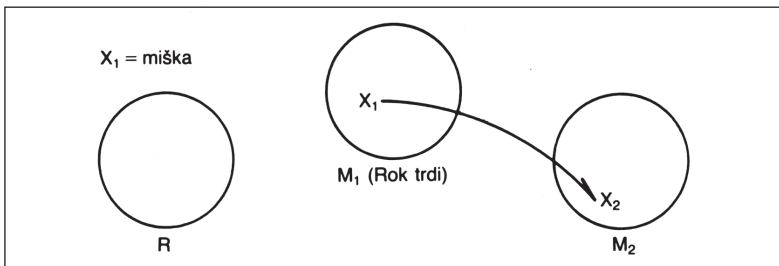
Lahko je le neka miška, pač katera koli miška (ki jo je Ančka, na primer, opazila v kotu sobe), ali miška »kar tako« (nespecifična interpretacija):

shema X

Lahko pa gre za miško, za katero Ančkin sin trdi, da od časa do časa prečka sobo:

shema XI

»Tretja« miška ima tako le diskurzivno – *pa zato nič manj realno!* – eksistenco.¹¹

Ad 2) Dispozitiv specifično/nеспецифично se ponavadi pokriva z dispozitivom transparentno/netransparentno:

a) Janez Pavel II. iz primera (24) morda ne ve, da je oseba, za katero upa, da bo posvojila siromašne otroke, nekdanji boksar; »nekdanji boksar« je morda le lastnost sprožilca v R , zanj ve morda le govorec (ki je tudi izjavljalec (24)); v tem primeru je interpretacija specifična in (referencialno) transparentna;

b) Janez Pavel II. ve, da je oseba, za katero upa, da bo posvojila siromašne otroke, nekdanji boksar; »nekdanji boksar« je lastnost tarče v M (Janez Pavel II. upa, da ...) in morda sploh nima ustreznika v R , ali pa ima ustreznik v R drugačne lastnosti; v tem primeru je interpretacija nespecifična in (referencialno) netransparentna.

Ali če naj razliko ponazorimo na zgovornejšem primeru: denimo, da je Stojkov sosed Frumen, da pa Stojko tega ne ve. Imamo torej prostor R (= »realnost« govorca), od njega odvisni oz. v njem vzpostavljeni prostor M (»Stojko misli, da ...) in pa element prostora R , a (= Frumen + Stojkov sosed), ki pa se v prostoru M razcepi na dva medsebojno neodvisna elementa a'_1 (Frumen) in a'_2 (Stojkov sosed):

¹¹ Fauconnier v podporo trditvi, da ontološka realnost in »materialna« eksistenca za vprašanje konstrukcije in analize diskurzivnih formacij nista posebej pomembni, navaja naslednji, sposojeni primer (G. Ioup, Specificity and the Interpretation of Quantifiers, v: *Linguistics and Philosophy* 1, 1977, 233–245): Sledeči stavek je specifičnostno dvoumen, tudi če referent (nedoločnega člena) ontološko ne obstaja, stavek pa je lahko resničen v obeh branjih:

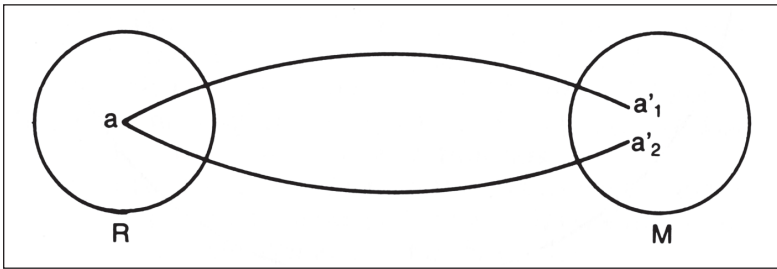
Alberta verjame, da je zmaj pojedel njene petunije.

Ne glede na to, ali zmaj obstajajo ali ne, Alberta *lahko verjame, da obstajajo* /poudaril I. Ž. Ž./, in stavek je dvoumen prav z ozirom na Albertino prepričanje, ki lahko zadeva nekega določenega ali katerega nedoločnega zmaja. Specifično branje bi lahko parafrazirali z:

»Obstoji določen zmaj, za katerega Alberta verjame, da je pojedel njene petunije«, *kar je lahko res(nično) tudi brez ontološke realnosti zmajev* /poudaril I. Ž. Ž./; mislila bi lahko, na primer, na Puffa, čarobnega zmaja.

Zdi se, da so dvoumnosti, ki zadevajo specifičnost, neodvisne od implikacij ontološke eksistence ...«

shema XII

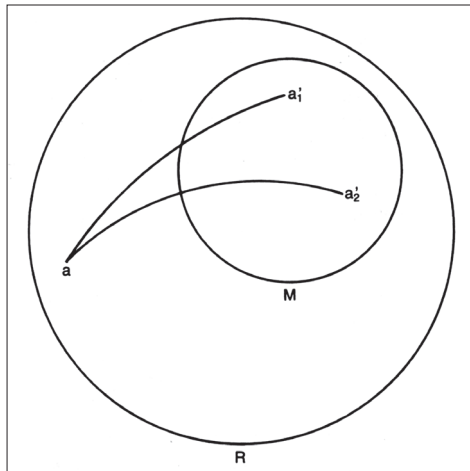
Naslednji izjavi sta tako mogoči *le iz prostora R*:

(26) *Stojko misli, da je Frumen preveč hrupen.*

(27) *Stojko ve, da je njegov sosed uslužbenec SDV,*

nikakor pa ne iz prostora M , saj »Frumen« in »moj sosed« za Stojka nimata istega referenta: »objektivno« in morda celo v govorčevi »realnosti« imata deskripciji »Frumen« in »Stojkov sosed« različen smisel, a istega referenta za Stojka, torej v prostoru M , pa tudi različna referenta, zato ne bo pristal na enačbo »Frumen« = »moj sosed«. Shematično bi bilo to verjetno ustrežnejše kot z dvema ločenima in z vezniki povezanimi prostoroma predstaviti s prostoroma, katerih večji (večji glede na potencialno »realnost«, ki jo pokriva) vsebuje manjšega:

shema XIII

Iz takšne predstavitve je namreč »referencialni« razcep, ki nastopi s prehodom iz enega prostora (oz. vesolja verovanj) v drugega, očitnejši in nazornejši.

LASTNA IMENA KOT DEFINITNE DESKRIPCIJE

Seveda bi nam kdo lahko očital, da smo pomešali (lastna) imena in definitne deskripcije, ker smo (lastna) imena (»Frumen«) postavili na isto raven kot definitne deskripcije (Stojkov sosedi), ki da referirajo povsem drugače kot (lastna) imena. Vendar pa ne gre za malomarnost iz udobnosti, temveč za namerno odločitev, ki jo lahko tudi (empirično) utemeljimo.

V filmu *Lev na cesti*, Raoula Walsha (1952), James Cagney kot krošnar v neki podeželski šoli povzroči precejšnjo zmedo, potem pa med njim in mlado učiteljico (Barbara Hale) steče sledeči dialog:

(28) Ona: *Krošnar ste?*

On: *Hank Martin sem. Včasih tudi krošnarim.*

Izbrani odlomek je izvrstna ponazoritev t. i. teorije toge reference, kakršno zastopa Saul Kripke in po kateri ime, lastno ime, ni in ne more biti okrajšava za snop definitnih deskripcij. Ime *Sokrat* tako ni in ne more biti okrajšava ali povzetek definitnih deskripcij *največji grški filozof pred Platonom, glavna oseba Platonovih dialogov, grški filozof, ki je storil smrt s trobeliko*, itn. Ime najprej in predvsem označuje *neko konkretno osebo*, in to enosmiselno, definitna deskripcija lahko pomaga le zamejiti njeno referenco.

Ime je tako nujni designator (enak v vseh možnih svetovih), definitna deskripcija pa le naključni, ali z drugimi besedami: ni mogoče, da bi Hank Martin ne bil Hank Martin, povsem mogoče pa je, da bi bil kaj drugega kot krošnar – in nadaljevanje filma to tudi dokaže.

Povsem drugačna, skoraj nasprotna – in za naše namere zanimivejša – pa je teza nekega drugega filma, *Človek, ki je ubil Libertyja Valancea*, Johna Forda (1962).

V majhno mesto nekje na jugu Združenih držav se na pogreb svojega prijatelja Toma Doniphona (John Wayne) vrne senator Ransom Stoddard (James Stewart), ki je tu začel svojo kariero. Sicer se je bil izšolal za pravnik, a slavo si je pridobil kot *človek, ki je ubil Libertyja Valancea*, zloglasnega roparja in revolverša.

Zakaj je tu? Kdo je Tom Doniphon? To sta vprašanji, ki begata urednika lokalnega časopisa, kajti *ime* mu ne pove ničesar, od senatorja zahteva

deskripcijo, zgodbo. In zgodba je jezikovno in filozofsko poučna: Tom Doniphon, mrlič, ki ga nihče (več) ne pozna, in ne slavni senator, je bil človek, ki je ubil Libertyja Valancea.

V tem trenutku (vednosti) zanimanje družbene smetane malega južnjaškega mesteca za slavnega senatorja popolnoma uplahne. Brez lokalno obarvane deskripcije *človek, ki je ubil Libertyja Valancea*, dejstva, zaradi katerega je pravzaprav postal slaven, ki so ga peljala preko Kongresa pa vse tja do Senata (kjer ga, nasprotno, zastopa prav ime), ne veljajo nič. *Človek, ki je ubil Libertyja Valancea*, je tista točka prešitja, ki jih za prebivalce malega južnjaškega mesteca sploh drži skupaj, ki poveže in podeli smisel vsem ostalim, dejstva zajemajočim definitnim deskripcijam, je če naj za trenutek preskočimo v neko drugo konceptualno polje – dobesedno označevalce, ki zastopa subjekt za vse druge označevalce – z imenom vred.

Kje, na kateri strani je torej resnica? Poskušajmo filmski razkorak preseči s športom.

Segli bomo nekaj let nazaj,¹² na svetovno prvenstvo v alpskem smučanju v Crans Montani. Precejšnji medijski šok je tedaj povzročilo dejstvo, da je bil *najboljši smučar vseh časov* in *legenda alpskega smučanja*, Ingemar Stenmark, šele sedmi, na prvo mesto pa se je uvrstil do tedaj malo znani Frank Wörndl. In to je tudi izjava, ki nas zanima:

(29) *Wörndl je bil pred Stenmarkom.*

Zakaj se nam ta izjava sploh lahko zdi zanimiva in zakaj se nam zdi z njo vredno postreči nekomu, ki smučarske tekme ni gledal, ga pa smučanje zanima?

Če bi jo lahko interpretirali kripkejevsko, namreč *ta in ta konkretna oseba je bila pred to in to konkretno osebo*, potem bi lahko imeni Wörndl in Stenmark zamenjali z imeni katerih koli dveh drugačnih smučarjev in vrednost izjave se ne bi smela spremeniti. Vendar pa v našem primeru ni tako: izjavi kot *Beck je bil pred Shawom* ali *Halvarsson je bil pred Rothom*, se ljubitelju smučanja lahko zdita relevantni le iz patriotskih ali familiarnih razlogov.

Izjava (29) je zanimiva in vredna sporočanja le, če ime Wörndl interpretiramo kot *tisti, ki še nikoli ni dobil tekme za svetovni pokal* ali *tisti, ki se nahaja na 39. mestu jakostne lestvice*, ime Stenmark pa kot *tisti, ki ima že preko 90 zmag v tekmah za svetovni pokal* ali *tisti, ki je šestkrat zaporedoma zmagal v slalomski razvrstitvi svetovnega pokala* ali ..., skratka, izjava je

¹² Za današnja bralko in bralca pravzaprav kar precej, več kot dvajset.

zanimiva in vredna sporočanja le, če imeni interpretiramo kot okrajšavi za *snop definitivnih deskripcij!*

Z drugimi besedami: morda res ni mogoče, da bi, na primer, Ransom Stoddardt ne bil Ransom Stoddardt – čeprav bi se, kot poudarja Kripke, lahko imenoval drugače, gre pač za označitev *konkretne osebe* v vseh možnih svetovih –, *je pa popolnoma nepomembno*. Tisto, kar ga reprezentira v *družbeni, simbolni vezi*, je prav definitna deskripcija *človek, ki je ubil Libertyja Valancea*. (Ransom Stoddardt = človek, ki je ubil Libertyja Valancea), pa čeprav je *ta posel* (dejansko) *opravil nekdo drug*.

S tem pa se spet vračamo na primer (4) z začetka poglavja in sklenemo lahko, da politični možak ne bo pristal na tisto parafrazo svojih besed, ki pravi:

(6) *Predsednika odbora za zaščito človekovih pravic ima za tepca.*

Cepec je zanj (v njegovem vesolju verovanj) le človek, ki ga je polil s pijačo. *Predsednik odbora za zaščito človekovih pravic* in *človek, ki me je polil s pijačo*, sta »realno«, »materialno«, ali kar je še podobnih pomagal, res ena in ista oseba, *toda ne v vesolju verovanj politega možaka*. *Cepec, ki me je polil s pijačo*, je cepec, le če/ker me je polil s pijačo, ne pa v vlogi *predsednika odbora za zaščito človekovih pravic*.

In prav to rešitev želimo v nadaljevanju poudariti: analizo definitivnih deskripcij v terminih vlog in njihovih vrednosti.

DEFINITNE DESKRIPTIJE KOT VLOGE IN (NJIHOVE) VREDNOSTI

Oglejmo si naslednje primere:

(30) *Tvoje stanovanje je vedno večje.*

(31) *Listje tega drevesa je vsako leto bolj zeleno.*

(32) *Tu je hrana vedno boljšča.*

Vsak od treh navedenih stavkov dovoljuje, v grobem, (vsaj) dve interpretaciji:

1. Nominalna skupina napotuje *le na en element*, kar pomeni, da imamo opraviti s stanovanjem, ki se nenehoma širi in je vsak trenutek večje (30); z drevesom, ki jeseni svojih listov ne izgubi in ki so vsako leto celo bolj

zeleni (31); z obrokom hrane, ki ostaja na določenem mestu in je vsakič (ko ga vidimo) bolj razpadel (32).

2. Nominalna skupina napotuje *na več različnih elementov* (pač odvisno od pragmatičnih parametrov: kraja, časa ...), kar pomeni, da je tvoje stanovanje, vsakič ko ga zamenjaš (oz. vsakič, ko se preseliš), večje (30); da so listi našega drevesa vsako leto bolj zeleni od listov, ki so odpadli prejšnjo jesen (31): da nam v lokalu, v katerem obedujemo, vsakič postrežejo s slabšo hrano (33).

Rekli bomo, da imamo v prvem primeru opraviti le z *vlogo* (»tvoje stanovanje«, »listi tega drevesa«, »hrana ... tu«), v drugem primeru pa z *vrednostmi* teh vlog (»tvoje stanovanje po selitvi 14. VII. 1988«, »listi tega drevesa spomladi 1989«, »večerja (v nekem konkretnem lokalu) 21. VI. 1989«).

Če *L* opredelimo kot predcicirano lastnost (na primer *vedno večje*), *v* kot vlogo definitne deskripcije (na primer *tvoje stanovanje*), *m* pa kot kontekstualne parametre (kraj, prostor, čas ...), potem bi lastnost vloge lahko formalizirano predstavili z

$$L(v),$$

vrednost lastnosti vloge pa z:

$$L(v(m)).$$

Le na videz se lahko zdi, da se tako še vedno nismo znebili referenta, tište konkretne, materialne točke, ki (da) je neizbrisljiv in neiztrgljiv del realnosti (identičen v vseh možnih svetovih): obstajati mora vendar nosilec vloge! Toda če vloge umestimo v mentalne prostore, smo se znebili te popkovne točke, ki »povezuje« govor(ico) in »realnost«: *neka vloga bo ime-la v različnih mentalnih prostorih pač različne vrednosti*, saj smo videli, da:

1) referenca variira od enega mentalnega prostora do drugega (glej pri-mere (6), (26), (27), (29)) in

2) (kar je najpogosteje tudi vzrok za 1) da iz $a \in M$ in $M \in N$, še ne sledi $a \in N$.¹³

¹³ Recimo, da ne želimo zamuditi priložnosti, da tudi sami počastimo dvestoletnico francoske revolucije, in si zamislimo naslednji primer: denimo, da smo v Franciji, ki je danes republika in ima (svojega) predsednika. Georges je zagrižen rojalist in je prepričan, da je legitimni šef države kralj (v zdajšnjih razmerah torej pariški grof). Pozna sicer aktualni predsedniški sistem, vendar predsednik republike zanj ni tudi šef države. Ker torej pozna aktualni predsedniški sistem in ve, da se predsednik republike menja vsakih sedem let, bi kak republikanec zanj lahko rekel:

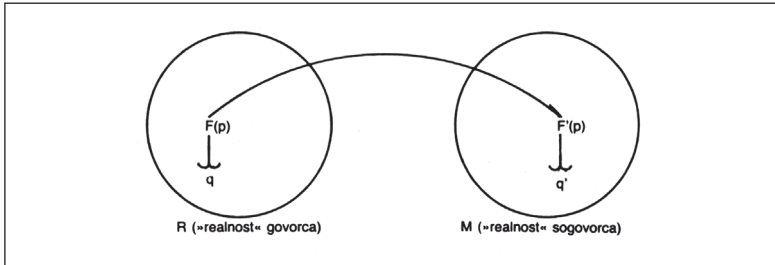
(33) *Georges misli, da se šef države menja vsakih trideset let.*

Kolikor pa je Georges rojalist in misli, da dobi Francija novega kralja nekako vsakih trideset let, bi zanj prav tako lahko rekli:

(34) *Georges misli, da se šef države menja vsakih trideset let.*

Tako bi tudi našo formulo govornega dejanja lahko dokončno dopolnili v:

shema XIV

kar pomeni, da je razumljiva ilokucijska moč (F') (lahko) drugačna od intendirane (F), doseženi perlokucijski učinek (q') pa drugačen od predvidenega (q).

Ko smo v začetku poglavja vpeljali mentalne prostore, smo poskušali hipotezo o »(možni) nevsebovanosti elementov vsebovanega prostora« pojasniti s fiktivnim primerom, v preteklem letu pa nas je konkretna družbena stvarnost oskrbela s primerom, ki ima neprimerno večjo »socialno-empirično« kredibilnost. Seveda gre ponovno za proces proti »četverici« in za »dialog«, ki ga je med predsedstvom SR Slovenije in Odborom za za-

Kar je v obeh primerih odločilno, je, da definitni deskripciji ne napotujeta na posameznika, temveč na vlogi. Če imamo R (= »realnost« govorca) in M (= Georges misli), potem imamo opraviti s šestimi vlogami:

R	M
f = šef države	in ustreznik f'
g = predsednik	in ustreznik g'
k = kralj	in ustreznik k'

V R velja $f = g$,

v M $f' = k'$, medtem ko k v R sploh nima vrednosti.

Če imamo vrednosti:

P = se menja vsakih sedem let,

Q = se menja vsakih trideset let,

ki dajo:

$P(g')$ velja v M za (33)

in

$Q(f')$ velja v M za (34),

lahko iz ekvivalence $f' = k'$, ki velja v M , izpeljemo $Q(k')$ velja v M , iz česar pa ne sledi – in to je tisto, kar je pomembno –, da sta f' in k' identični vlogi. To bi nas pripeljalo do naslednje interpretacije izjave (34):

(35) *Georges misli, da se kralj menja vsakih sedem let.*

ki pa jo onemogočajo prav pragmatični parametri (na primer Georgesovo poznavanje aktualnega francoskega političnega sistema).

ščito človekovih pravic izzval njegov zaključek. Oglejmo si najprej, kakšno je bilo neposredno ozadje tega »dialoga«.

Konec julija 1988 je Odbor za varstvo človekovih pravic od predsedstva SR Slovenije zahteval, naj preveri, ali je vsebina vojaškega dokumenta, zaradi katerega je bil sprožen postopek pred vojaškim sodiščem v Ljubljani, zakonita in ustavna.

Za odgovor je predsedstvo SR Slovenije potrebovalo dober mesec, v njem pa sporoča, da *predsedstvo SR Slovenije ni odgovorno za zagotavljanje in tudi ne za ocenjevanje ustavnosti in zakonitosti omenjenega dokumenta, ki je akt vojaškega poveljevanja*.¹⁴

Odbor za zaščito človekovih pravic z odgovorom seveda ni bil zadovoljen. Predsedstvo je opozoril na 205. člen ustave SFRJ, po katerem so za ustavnost in zakonitost dolžni skrbeti vsi državni organi, in v podkrepitev navedel še 299. člen ustave SRS, 301. člen ustave SRS in 239. člen ustave SFRJ, 378. člen ustave SRS, še zlasti pa 377. člen ustave SRS in 244. člen ustave SFRJ (njihova »pozitivna« vsebina je za namene tega besedila postranskega pomena).¹⁵

Ker po mnenju Odbora predsedstvo SR Slovenije ni uporabilo svojih ustavnih pravic, je Odbor predlagal skupščini SR Slovenije, da v okviru svojih pristojnosti samo obravnava vprašanje ustavnosti in zakonitosti spornega vojaškega dokumenta in od predsedstva SR Slovenije zahteva njegovo stališče o tem vprašanju, svojim članom pa predlagal, naj v svojih delovnih in drugih organizacijah takoj zahtevajo sestanke delegacij za delegiranje delegatov v skupščine in zahtevajo uradno vložitev teh dveh zahtev predsednikom posameznih zborov skupščine SR Slovenije.

Predsedstvo SR Slovenije je sporočilo Odbora preučilo in »odločno zavrnilo pristop in ocene, ki se nanašajo na delo predsedstva SR Slovenije«. ¹⁶ Odbor da v svojem sporočilu napačno interpretira odgovor, s katerim je predsedstvo zavrnilo njegovo zahtevo, da takoj preveri ustavnost in zakonitost vojaškega dokumenta. Predsedstvo da se ni proglasilo za nepristojno vsebinsko odgovoriti na to vprašanje, ampak je le ugotovilo, da ni neposredno odgovorno za zagotavljanje in ocenjevanje ustavnosti in zakonitosti omenjenega dokumenta. Predsedstvo je prepričano, da celovita politična ocena okoliščin, v katerih je potekal proces, ni mogoča brez vsebinske in pravne analize tega dokumenta in pristojnosti za njegovo izdajo in bo svo-

¹⁴ Delo (2. IX.–6. IX. 1988).

¹⁵ N. m.

¹⁶ Delo (3. IX. 1988).

ja stališča in ocene, ki bodo vsebovale vse pomembne okoliščine, vzroke in posledice družbenih razmer, v katerih je tekel proces, še naprej sporočalo delegatom skupščine SR Slovenije in slovenski javnosti.

Potem pa sledi zaključni odstavek, ki je za nas – za naš prikaz in eksplikacijo – ključen. Takole pravi predsedstvo SR Slovenije:

Sedanje, ne le gospodarske, ampak splošne družbenopolitične razmere v Sloveniji in Jugoslaviji so skrajno zapletene in zaostrene, zaradi česar mora vsakdo, ki se aktivno vključuje v javno politično življenje, prevzemati odgovornost za svoje delovanje. *Odbor s svojimi najnovejšimi zabelevami sili predsedstvo SR Slovenije in skupščino SR Slovenije v konflikt, ki ne bi koristil uveljavljanju interesov SR Slovenije in urejanju mednacionalnih odnosov ter razvoju socializma v vsej Jugoslaviji, ne more pa koristiti niti interesom obtoženih* /poudaril I. Ž. Ž./.¹⁷

Odbor v svojem odgovoru¹⁸ seveda pozdravlja odločitev predsedstva SR Slovenije, da bo skupščini – pa čeprav naknadno – sporočilo svojo oceno spornega dokumenta, upravičeno pa se čudi – in tu mu moramo s svojim teoretskim interesom pritegniti tudi mi –, kako more zavzemanje za spoštovanje ustavnosti in zakonitosti škodovati interesom SR Slovenije in obtoženih.¹⁹ Odbor tudi povsem upravičeno – in reči moramo, da teoretsko legitimno – sklepa, da je predsedstvo SR Slovenije s takšno formulacijo posredno, hote ali nehote, v bistvu že povedalo najmanj to, da z ustavnostjo in zakonitostjo dokumenta najbrž ni vse v redu. *Če bi bilo, namreč ne bi bilo razloga za konflikt* /poudaril I. Ž. Ž./.²⁰

Sklepanje Odbora je sklepanje v najboljši maniri gricevske konverzijske implikature. Zakaj?

Predsedstvo SR Slovenije je (eksplicitno) izjavilo, da *p* (»Odbor sili predsedstvo SR Slovenije v konflikt, ki ne bi koristil uveljavljanju interesov SR Slovenije.«), in nam dalo s tem (implicitno) vedeti, da *q* (»Dokument je protiustaven in protizakonit.«). Znotraj gricevskega univerzuma, kot vemo, velja, da je *X*, ki je s tem, ko je izjavil *p*, impliciral *q*, implikacijo *q* *namenoma* vnesel v pogovor, če je zadovoljeno naslednjim pogojem:

1. Najprej in predvsem ne sme biti dvoma, da upošteva konverzijske maksime ali vsaj *kooperacijski princip*.

¹⁷ N. m.

¹⁸ *Delo* (6. IX. 1988).

¹⁹ N. m.

²⁰ N. m.

2. Nadalje ne sme biti dvoma, da X ve ali misli, da je q nujen zato, da bi samo dejstvo, da trdi p , ne bilo v nasprotju s predpostavko 1.

3. Govorec misli (in pričakuje), da sogovornik misli, da on, govorec, res tako misli, da je sogovornik torej sposoben izpeljati sklep, da je pogoj 2 povsem nujen.²¹

Sklepanje Odbora je torej eksemplarično:

a) Predsedstvo SR Slovenije je izjavilo, da p (»Odbor sili predsedstvo SR Slovenije v konflikt, ki ne bi koristil uveljavljanju interesov SR Slovenije«).

b) Nobenega razloga ni, da bi predpostavljali, da predsedstvo ne ravna v skladu s konverzacijskimi pravili oz. v skladu s *kooperacijskim principom* (»Naj bo vaš konverzacijski prispevek takšen, da bo po namenu ali smeri pogovora, v katerega ste vpleteni, ustrezal stopnji pogovora, na kateri se nahajate.«).

c) Potemtakem ne bi moglo ravnati, kakor ravna, (namreč, da trdi p), če ne bi želelo implicirati, da q (»Dokument je protiušten in protizakonit.«).

č) Predsedstvo ve, da vemo, da p implicira q .

d) Predsedstvo ni storilo ničesar, da bi nas odvrnilo od implikacije q .

e) Predsedstvo torej želi, da mislimo, da q .

Potemtakem: predsedstvo je impliciralo, da q (da je sporni dokument protiušten in protizakonit).

To pa še ni vse!

Iz opisanega oz. rekonstruiranega postopka sklepanja je razvidno, da je pri svojem ravnanju predsedstvo SR Slovenije imelo (vsaj eno) informacijo več (torej (vsaj) element več v svojem vesolju verovanj) kot Odbor za varstvo človekovih pravic. Nikakor ni namreč jasno, in predsedstvo SRS tega v svojem sporočilu nikjer eksplicitno ne pove, zakaj naj bi zavzemanje za spoštovanje ustavnosti in zakonitosti škodovalo interesom SR Slovenije in celo obtožencem samim. Predsedstvo SRS je do tako absurdnega sklepa lahko prišlo le, če je pri svojem sklepanju posedovalo dodatne informacije, informacije, ki so bile Odboru nedostopne. Seveda pa potem lahko o »absurdnem sklepu« predsedstva govorimo le iz prostora oz. vesolja verovanj, ki ni vesolje verovanj predsedstva SRS: *člani predsedstva SRS so pač imeli na voljo tisti dodatni element, tisto informacijo, ki njihovemu sklepu (za njih) odvzema karakter absurdnosti, absurden je lahko le za nekoga, ki ne deli nji-*

²¹ Glej str. 69–70, pa tudi, H. P. Grice, *Logic and Conversation*, v: *Syntax and Semantics* 3, 49–50.

hovega veselja verovanj. Vse, kar je v danih okoliščinah predsedstvo lahko naredilo,²² je bila *izpostavitev meje* med veselji verovanj: govorilo in sklepano je tako, *kot da bi bile premise na obeh straneh enake*, in računalo na absurdne učinek. Zato Odbor lahko povsem legitimno reče, da je predsedstvo SR Slovenije s svojo izjavo *dalo vedeti* (dalo vedeti, ne pa tudi eksplicitno povedalo), da z dokumentom ni vse v redu.

Z drugimi besedami in bolj natančno: prav zato, ker veselje verovanj predsedstva SR Slovenije poseduje (vsaj) en element (informacijo) več, se Odbor mora in lahko poslužiti le gricevskega sklepanja po pragmatični implikaturi, *kar pa pomeni, da o vzroku lahko sodi le po njegovih učinkih*.

VESOLJA VEROVANJ IN EKSPLICITNI PERFORMATIVI

To nas znova vrača na problem govornih dejanj in ilokucijske moči. Ugotovili smo, da je ilokucijska moč izjave oz. njeno razumetje (v nekih danih okoliščinah) vedno stvar poslušalca oz. sogovorca, ne glede na morebitni performativni prefiks, ki naj bi jo (neodvisno od poslušalca) »ekspliciral« in s tem izjavljanje že vpisoval v izjavo oz. sleherno izjavljanje zvaljal na samo izjavo.

Vesolja verovanj in mentalni prostori pa nam kažejo, da bi se problema interpretacije »eksplicitnih performativov« in performativnega prefiksa lahko lotili tudi drugače: da namreč pri performativnem prefiksu morda ne gre (toliko) za eksplikacijo ilokucijske moči, s katero želi govorec delovati na poslušalca – ilokucijske moči, ki naj jo poslušalec sprejme kot ilokucijsko moč dane izjave – kot za *kazalec strukturiranosti (in omejenosti) mentalnega prostora (in z njim veselja verovanj), iz katerega prihaja*.

Parentetični glagoli lahko v tem primeru, prav zaradi svoje neortodoksne (para)performativnosti, služijo kot interpretacijska paradigma: *Mislím, da ...* in podobni uvajalci mentalnih prostorov oz. veselj verovanj morda res nakazujejo in opozarjajo (le?) na pragmatično vrednost v izjavi vsebovane propozicije. Toda, ali je v primeru, ko *Mislím, da ...* pomeni ločitev vzroka in/od posledice (učinka), celo skritje vzroka pred posledico (učinkom), ali je v tem primeru opozorilo na pragmatično vrednost izjave res marginalno in ga lahko brez škode opustimo?

Če naj iz povedanega potegnemo vse konsekvence, potem moramo na vprašanje seveda odgovoriti nikalno, in še več: če izhajamo iz predpostavke mentalnih prostorov oz. veselj verovanj moramo predpostaviti, da imajo (vsaj virtualno) takšne kazalce strukturiranosti mentalnih prostorov vse

²² Naša interpretacija je politično *bona fide* seveda iz povsem metodoloških razlogov.

izjave, tudi tiste, ki v svoji površinski strukturi tega ne kažejo, kar z drugimi besedami povedano pomeni, da so mentalni prostori oz. vesolja verovanj verjetno najmočnejši argument za (že malce pozabljeno) »performativno hipotezo« generativne semantike.

Kaj to pomeni?

Na nekaj, čemur bi iz današnje perspektive lahko rekli tudi poskus analize performativnih prefiksov, naletimo že v *Logiki Port-Royala*,¹ ki je nastajala v letih 1660–1680 in ki performativne prefikse obravnava kot nekakšne kvazikomentarje, katerih naloga je eksplikacija modalnosti izjave, ki jo (namreč kvazikomentarji) uvajajo.

Logika Port-Royala

Avtorja *Logike Port-Royala*, Arnauld in Nicole, razlikujeta med »obliko« in »materijo« izjave; materija izjave je njena »predstavna vsebina«, ki jo je mogoče analizirati v subjekt in predikat. Tako izjava

(1) *Zemlja je okrogla*

»predstavlja« okroglost (predikat) Zemlje (subjekt).

V določenih primerih je predikat *zatrjen* kot subjektu ustrezen: v takšnem primeru ima izjava afirmativno obliko, kar pomeni, da stanje, na katero referira, predstavlja kot dejansko stanje.

Izjava je lahko »kompleksna glede na subjekt«, če subjekt te izjave ovija vrinjeni stavek. Tako v izjavi

(2) *Napoleon, ki je bil velik general, je znal igrati šah*

¹ A. Arnauld, P. Nicole, *La Logique ou l'Art de Penser*, Paris (1683) 1970, zlasti II. del.

subjekt, »Napoleon, ki je bil velik general«, ovija vrinjeni stavek, »ki je bil velik general«, katerega resničnost pa ni zatrjena, temveč bolj vzeta za (že) dokazano.

Izjava je lahko tudi »kompleksna glede na predikat«.

Tako je izjava

(3) *Brutus je ubil človeka, ki je bil tiran*

kompleksna glede na predikat, kolikor predikat dopolnjuje oz. dodatno pojasnjuje z odvisnikom (vrinjenim stavkom), »ki je bil tiran«, in ki človeku, ki ga je bil Brutus ubil, pripisuje značaj tirana.

»Kompleksnost glede na subjekt« in »kompleksnost glede na predikat« sta t. i. »materialni kompleksnosti«, Arnauld in Nicole pa poznata tudi »oblikovno kompleksnost«. Vzemimo, da namesto

(4) *Zemlja je okrogla,*

rečem:

(5) *Trdim, da je Zemlja okrogla.*

Po Arnauldu in Nicolu se izjava (5) nanaša na okroglost Zemlje, pripisovanje okroglosti Zemlji je njena »predstavna vsebina«, to pa je obenem vsebina, ki jo predstavlja tudi le drugi, odvisni del izjave, namreč *Zemlja je okrogla* (sicer samostojna izjava (4)).

Ta drugi, odvisni del izjave, je sam popolna izjava, kolikor ima poleg »vsebine« tudi »obliko«, v tem primeru obliko trditve, za katero poskrbi kopula »je«.

Toda tudi izjava (5) je trdilna izjava, med njo in izjavo (4) potemtakem ni razlike ne v vsebini ne v obliki, govorimo seveda o vsebini in obliki, kakor ju definira *Logika Port-Royala*. Kakšen je torej na sploh status izjav tipa: *Trdim, da ...?*

Logika Port-Royala odgovarjata, da gre za posebno vrsto vrinjenega stavka, ki ni ne del subjekta ne del predikata. *Trdim, da ...*, naj bi le poudarjal trdilno obliko izjave, ki jo vpeljuje. Z drugimi besedami: če izjavi (5) od vzamemo uvodni *Trdim, da ...*, ničesar ne izgubimo, sklep, do katerega je, kot smo že videli, skoraj 300 let kasneje prišel tudi J. O. Urmsom pri obravnavi parentetičnih glagolov.

Parentetični glagoli naj bi bili *transparentni*, kar pomeni, da njihovo umanjkanje na mestu glavnega stavka ne spremeni bistveno izjave, ki jo uvajajo. Na primer, *Mislim ...*, v:

(6) *Mislim, da se bo vreme spremenilo,*

je transparenten glede na odvisnik, saj je ta zatrjen, kot da bi bil izjavljen samostojno, in ne podrejeno *Mislim ...*

Lyonsova hipoteza

Zdi se torej, da je podredje tako v (5) kot v (6) *le navidezno*. *Trdim ...* in *Mislim ...* sta le navidezno glavna stavka, dejansko pa igrata to vlogo na videz podrejena stavka *Zemlja je okrogla* in *Vreme se bo spremenilo*.

Takšno rešitev za transparentne performativne prefikse predlaga na primer Lyons,² uporabljajoč koncepta generativno-transformacijske (tvorbene-pretvorbene) slovnice: površinsko in globinsko strukturo.

Neki performativni prefiks je transparenten, torej umankljiv, če in samo če eksplicitni performativ, katerega »uvodni« del ta prefiks predstavlja, kot del *že vsebuje* primarni performativ.

Eksplicitni performativ torej dobimo, če primarnemu performativu prefiksiramo nekakšen kvazikomentar, ki eksplicira njegovo izjavljalno moč. Takšen prefiks pa nikakor ni glavni stavek, nasprotno. Vzemimo izjavo

(7) *Trdim, da sem nedolžen.*

Če privzamemo Lyonsovo hipotezo, je glavni stavek *Nedolžen sem, Trdim* pa le pragmatični operator, brez katerega lahko primarni performativ prav tako dobro shaja.

Za podredje naj bi šlo le v *površinski strukturi*, v *globinski strukturi* pa bi bila stavka jukstaponirana: *da* površinske strukture, na primer *da* v izjavi (6), bi bil tako le nekakšen ekspletivni *da*, nekakšno mašilo oz. sintaktični tampon, njuna odvisnost oz. podrejenost v površinski strukturi pa posledica aplikacije transformacijskega pravila na v globinski strukturi jukstaponirana stavka.

Rossova hipoteza

Mnogo radikalnejša v svoji predpostavki je teorija »performativne hipoteze«. Če Lyonsova hipoteza performativni prefiks »degradira« na ra-

²J. Lyons, *Semantics*, Cambridge 1977, 782.

ven pragmatičnega operatorja, ki je v globinski strukturi »dejanskemu« glavnemu stavku v najboljšem primeru lahko le jukstaponiran, pa performativna hipoteza *performativni prefiks predpostavi slehernemu stavku S, in to v stavku, ki je S v globinski strukturi nadrejen*.

Postavke performativne hipoteze bi v najmočnejši različici lahko formulirali takole:

Globinska struktura stavkov S:³

- a) ima stavek, ki vsebuje *performativni* glagol;
- b) subjekt tega stavka je *jaz*, posredni objekt pa *ti/vi*;
- c) ta stavek je *najvišji* stavek globinske strukture;
- č) ta stavek je *opustljiv* (deletable), če glagol to dovoljuje, tovrstna transformacija pa ohranja pomen (je meaning-preserving);
- d) glagol v tem stavku je *edini* glagol v stavku S, ki je performativen;
- e) glagol predstavlja *ilokucijsko moč stavka S*;
- f) *ilokucijska moč je semantična*.

To z drugimi besedami pomeni, da je površinska struktura *derivat* (enega samega) *opustljivega* (in opuščene) *markerja ilokucijske moči v najvišjem stavku S globinske strukture, in da je opustljivi marker semantičen* (in ne na primer sintaktičen ali pragmatičen).

Kaj za nas (za teorijo govornih dejanj in vesolj verovanj) to pomeni in zakaj se nam teorija performativne hipoteze (zlasti točke a, b in c) sploh zdi zanimiva?

Osnovna tvorbeno-pretvorbena predstavitev stavka (iz zgodnjega tvorbeno-pretvorbene pristopa) je za angleščino sledeča:⁴

(I) $S \rightarrow SZ$ (*sam. zveza*) + GZ (*glag. zveza*)

(II) $SZ \rightarrow \text{Člen} + \text{Sam}$

(III) $\text{Člen} \rightarrow \textit{the}, \dots$

(IV) $\text{Sam} \rightarrow \textit{man, ball}, \dots$

(V) $\text{Glag} \rightarrow \textit{hit, took}, \dots$

kar da v razčlenjeni obliki:

$SZ + GZ$

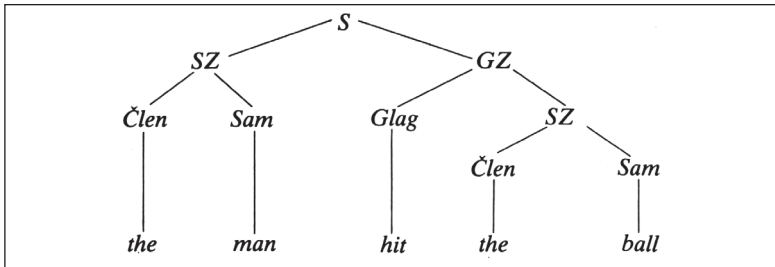
$\text{Člen} + \text{Sam} + GZ$

³ G. Gazdar, On Performative Sentences, v: *Semantikos* 3/1 (1976), 37–62.

⁴ Opiramo se na: N. Chomsky, *Syntactic Structures*, Haag 1957, pri slovenjenju terminologije pa še zlasti na M. Bolta, *Tvorbeno-pretvorbena skladnja N. Chomskega*, Maribor 1987.

Člen + Sam + Glag + SZ
the + *Sam* + *Glag* + SZ
the + *man* + *Glag* + SZ
the + *man* + *hit* + SZ
the + *man* + *hit* + Člen + Sam
the + *man* + *hit* + *the* + Sam
the + *man* + *hit* + *the* + *ball*,

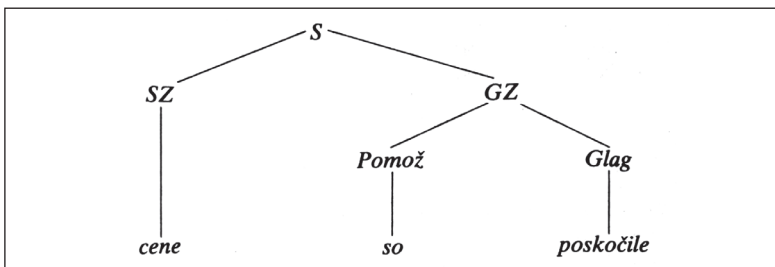
v »drevesni« različici pa:

J. R. Ross,⁵ eden prvih in najbolj vplivnih zagovornikov performativne hipoteze, pa trdi, da takšna analiza ne zadostuje in da moramo vse stavke analizirati kot *implicitno performativne*, torej kot takšne, katerih globinska (semantična) struktura eksplicitno vsebuje performativni glagol. Tako globinske strukture stavka

(8) *Cene so poskočile*

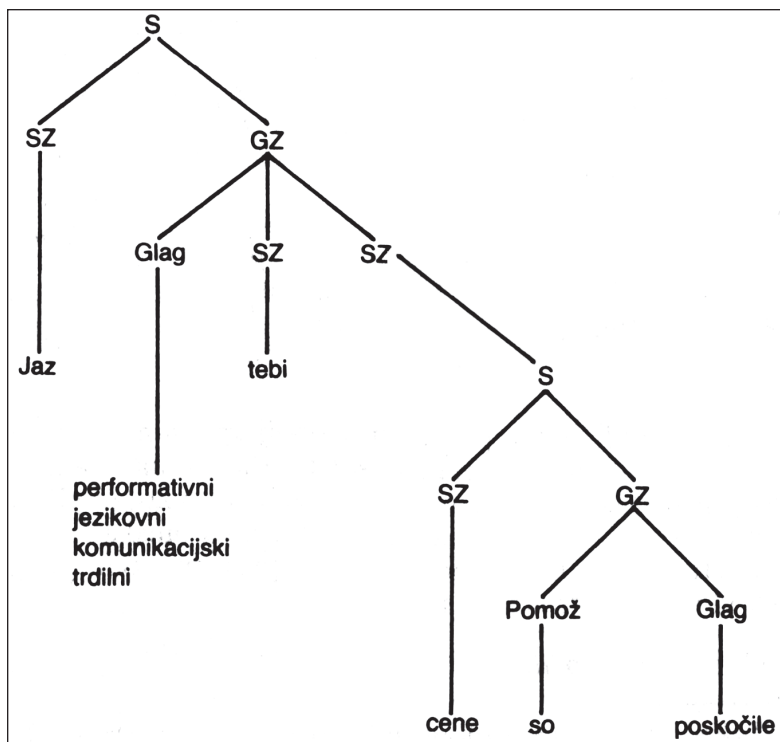
po Rossu ne moremo predstaviti s:

⁵ J. R. Ross, On declarative sentences, v: *Readings in English Transformational Grammar*, ur. R. A. Jacobs in P. S. Rosenbaum, Massachusetts 1970, 222–273.

temveč s:

shema XV

Kar pomeni, da je sleherni stavek (pre)tvorjen iz globinske strukture, v kateri je tisti del, ki v površinski strukturi nastopa kot samostojni, neodvisni in prosti stavek, le odvisnik, v (globinsko) nadrejenem stavku pa:

- a) subjekt referira na govorca (izjavljalca stavka);
- b) posredni objekt referira na sogovorca (oz. poslušalca);
- c) uporabljeni glagol je performativni glagol jezikovne komunikacije;
- č) je trdilen,

kar da nekaj takega kot:

da so cene poskočile.

(8') *(Jaz ti pravim),*

cene so poskočile.

Dejstvo, da je bila večina od navedenih zahtev (razen zahteve a), kar ni nepomembno) zaradi nezadostnega »dokaznega« materiala že opuščena, ali vsaj preformulirana v šibkejšo različico, nas ne bo motilo, nasprotno, prepričani smo, da drugače niti ni moglo biti, saj je bil dovršen del dokazov za to *semantično* teorijo *sintaktičnih*.⁶

Dva dokaza

Eden najprepričljivejših dokazov upravičenosti performativne hipoteze (ki pa smo ga izbrskali iz negenerativistične literature) je verjetno razlikovanje med zunanjo in notranjo negacijo.⁷

Vzemimo (eksplicitni) performativ

(9) *Obljubljam, da ti bom plačal pred koncem leta.*

Notranja negacija zgornjega performativa bi se tako glasila:

(10) *Obljubljam, da ti ne bom plačal pred koncem leta,*

zunanja pa:

(11) *Ne obljubljam ti, da ti bom plačal pred koncem leta.*

Zdaj pa poskušajmo na oba načina zanikati Austinov priljubljeni konstativ

(12) *Mačka je na predpražniku.*

Z notranjo negacijo o seveda ni težav:

(13) *Mačke ni na predpražniku.*

Kakšna pa bi utegnila biti zunanja negacija tega konstativa? Hare uspe najti le eno, namreč:

(14) *Ne pravim/ne trdim, da je mačka na predpražniku,*

torej zanikanje tistega dela stavka, *ki se v površinski strukturi sploh ne pojavlja!*

Drugi, v generativistični literaturi zelo priljubljen (a še zdaleč ne tako prepričljiv) način dokazovanja obstoja abstraktnega performativa v globinski strukturi je postopek, ki ga pri pojasnjevanju razlike med lokucijo, ilo-

⁶ Glej zlasti J. M. Sadock, *Toward a Linguistic Theory of Speech Acts*, New York 1974.

⁷ R. M. Hare, *Meaning and Speech Acts*, v: *Practical Inferences*, London and Basing-stoke 1971, 82–83.

kucijo in perlokucijo uporabljata tudi Austin, namreč poročanje v odvisnem govoru. Če želimo, na primer, poročati o neki izjavi, ki je »padla« v razgovoru med A in B, lahko to namreč storimo le tako, da to izjavo prefiksiramo z nekim splošnim (abstraktnim?) glagolom tipa: *Rekel je ..., Trdil je ...* ipd.

Performativna hipoteza kot interpretacijska hipoteza

To so, kot smo že omenili, sintaktični argumenti v prid točke (a). Za teorijo vesolj verovanj pa je veliko bolj zanimiva točka (b), namreč struktura tega najvišjega stavka globinske strukture: če vsak najvišji stavek globinske strukture vsebuje subjekt, ki referira na govorca, in posredni objekt, ki referira na sogovorca, potem te lastnosti – pač v skladu s standardno pretvorbena metodologijo – ni potrebno zapisovati v globinsko strukturo *vsakega* stavka, temveč jo lahko opredelimo kot občo slovnično zahtevo/ omejitvev.⁸ Če zagovorniki performativne hipoteze subjekt, ki zaznamuje govorca, in indirektni objekt, ki zaznamuje sogovorca, kljub temu vpisujejo v sleherni globinsko strukturo, jih morajo pri tem potemtakem voditi drugačni, ne sintaktični vzgibi.

Pri jaz in ti⁹ ter uporabi performativnega glagola jezikovne komunikacije v globinski strukturi slehernega stavka je pač smiselno vztrajati le ob predpostavki vesolj verovanj, v katerih se vednost in z njo povezane resničnostne vrednosti (torej »aktualno« vesolje verovanj) neprestano spreminjajo. Vsakič znova poudarjati, da sem jaz tisti, ki tebi nekaj pripovedujem, pač mora pomeniti:

a) da se zavedam, da se moja resnica (lahko) razlikuje od neke »obče«, splošno sprejete resnice in da na to pristajam (da imam za to razlikovanje razloge, ki so moji razlogi);

b) da se zavedam in pristajam na to, da se moja verovanja in prepričanja (lahko) razlikujejo od tvojih in da to v svojem »konverzacijskem pripevku«, kot bi rekel Grice, tudi upoštevam.

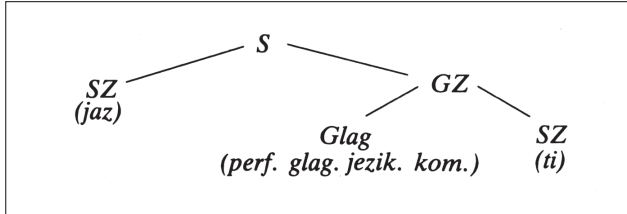
Pomembnost in lepota hipoteze o najvišjem stavku, katerega elementi zaznamujejo govorca, sogovorca in glagol jezikovne komunikacije, je tudi v tem, da ga teorija performativne hipoteze postavlja v abstraktno globinsko strukturo, kar ne pomeni le, da gre za *semantični* in

⁸ G. Gazdar, On Performative Sentences, v: *Semantikos* 3/1 (1976), 42.

⁹ S simplističnostjo predpostavke, po kateri *jaz* vedno referira na govorca, *ti* pa na sogovorca, se bomo podrobneje pozabavali v zadnjem poglavju. Zaenkrat nas zanima le plodnost nastavkov, ki jih ponuja teorija performativne hipoteze, in možnost njihove uporabe v drugačnem konceptualnem polju.

ne morda (le) za *pragmatični* postulat, *temveč da gre predvsem za interpretacijski* postulat. Kaj to pomeni?

Empirično dejstvo je, da strukture najvišjega stavka:

v površinski strukturi (če naj pristanemo na delitev generativne gramatike) ne zasledimo ali vsaj zelo redko. Njegova postulacija torej ni stvar empirične nujnosti, ki je (namreč empirična nujnost) tudi v najboljšem primeru lahko le posplošitev nekega prevladujočega pojava. Če takšno strukturo postuliramo na abstraktnem nivoju globinske strukture to preprosto pomeni, *da šele z njeno pomočjo lahko smiselno interpretiramo stavke (in izjave) površinske strukture, stavke (in izjave) običajnega, navadnega, vsakdanjega govora.*

To pa daje nov in drugačen pomen tudi vlogi performativnega prefiksa kot kazalca ilokucijske moči izjave. V prejšnjih poglavjih smo mu odrekli tako rekoč sleherni možnost, da bi kot uvajalec t. i. eksplicitnih performativov lahko povedal kar koli odločilnega o njihovi ilokucijski moči. Performativ in ilokucijsko dejanje, smo rekli, nista dve modaliteti istega koncepta, temveč dva različna koncepta. Performativ je tisti, ki je zamejen z družbenimi, zunajjezikovnimi konvencijami, ki tudi zagotavljajo njegovo uspešnost, pri ilokucijskem dejanju pa so konvencionalna le sredstva, njegova ilokucijska moč pa je v najboljšem primeru odvisna od poslušalčevega oz. sogovorčevega zapopadenja kompleksne igre intenc, s pomočjo katere mu skušamo »dati vedeti« za kakšno ilokucijsko moč gre, v najslabšem primeru pa od sogovornikove »napačne« ocene situacije, v kateri smo izjavo izrekli.

Lekcija performativnega prefiksa kot elementa globinske strukture nam lahko pomaga to distinkcijo še zaostri. Oglejmo si izjavo, ki bi jo v skladu s tradicionalnimi definicijami performativa morali opredeliti kot performativ:

(15) *Obljubljam, da se bom pridno učil.*

Če jo natanko pretresemo, namreč ni več povsem jasno, ali sploh gre za performativ. Razumemo jo namreč lahko na dva načina:

a) kot izjavo, ki istočasno izvrši tudi dejanje, ki ga imenuje (torej kot performativ);

b) kot izjavo, ki (na primer kot odgovor na vprašanje »Kaj delaš?«) le opisuje dejanje, ki ga izvršuje oz. ga že dalj časa poskuša (očitno neuspešno) izvršiti (torej kot konstativ).

Če nič drugega, nas lekcija *performativnega prefiksa kot interpretacijskega postulata* uči, da moramo, preden se odločimo, ali gre za performativ ali za ilokucijsko dejanje – in če gre za ilokucijsko dejanje, za kakšno ilokucijsko dejanje gre – *rekonstruirati izjavljalne pogoje* dane izjave.

Ta lekcija je za slovenščino toliko nujnejša, ker ima glagol »obljubiti« (pa tudi številni drugi) v slovenščini dve različici:

(16) *Obljubim* (dovršno)

in

(17) *Obljubljam* (nedovršno).

Če naj ju interpretiramo strogo v paradigmi dovršno/ nedovršno, potem moramo reči, da tisti, ki je uporabil obliko *Obljubljam*, pač (še) ni obljubil – tako kot tisti, ki »teče«, še ni pritekel (na cilj), tisti, ki »jé« pa še ni pojedel –, toliko manj, ker je imel na razpolago tudi dovršno obliko, *Obljubim*.

Zakaj je nujno vsakič znova *rekonstruirati izjavljalne pogoje*, si bomo torej natančneje ogledali prav na »slovenskem primeru«.

KAKO OBLJUBITI

»Slovenski« performativ in p. Stanislav Škrabec¹

Na Slovenskem – pa naj se to sliši še tako paradoksalno – se osnove performativne teorije izoblikujejo veliko prej kot na Angleškem, in nekako bolj »čisto«, znotraj jezikoslovnega polja samega.

»Bomkanje« in »bombardiranje«

Konec 19. stoletja, natančneje leta 1887, pater Stanislav Škrabec,² na platnicah svojega sicer povsem verskega časopisa *Cvetje z vertov sv. Frančiška*,³

¹ To poglavje je v močno prvi predelani in razširjeni obliki izšlo kot monografija *Čas in dejanja v jeziku*, Ljubljana 2004.

² Nanj je v tej zvezi prvi opozoril Bernard Nežmah, v razpravi P. Stanislav Škrabec – slovenski Austin, ki je izšel v zborniku *Problemi-Razprave* 279–280, Ljubljana 1987, 64–67.

³ *Cvetje z vertov sv. Frančiška* so bili »mesečni list za verno slovensko ljudstvo, zlasti za ude tretjega reda sv. Frančiška«, ki je v redakciji p. Evstahija Ozimka, mašnika frančiškanskega reda v Kostanjevici, pričel izhajati l. 1880 v Gorici. S 5. zvezkom V. letnika je l. 1884 urednikovanje tudi nominalno (dejanski urednik je bil že poprej) prevzel p. Stanislav Škrabec, ki je kot vnet jezikoslovec, že v času urednikovanja p. Evstahija Ozimka, na platnicah *Cvetja* objavljal svoje jezikoslovne pomenke. Stanislav Škrabec (1884–1918) stopi v frančiškanski red l. 1863, frančiškani so tudi tisti, ki ga v letih 1870–1873 pošljejo na graško univerzo študirat klasično in slovansko jezikoslovje (že v teh letih (1870) nastane njegova slovita razprava »O glasu in naglasu našega knjižnega jezika v izreki in pisavi«), leta 1876 pa opravi tudi profesorski izpit. Z objavami svojih spisov ima nenehoma težave, tako v *Kresu* in *Soči* kot kasneje tudi pri *Slovenski Matici* in v Jagičevem *Archiv für Slavische Philologie*: spise mu bodisi zavračajo, ali pa jih sprejmejo, pa kasneje (v glavnem zato, da se ne bi zamerili imenitnejšim ljudem, kot je bil Škrabec) ne objavijo. Vzrok za takšno ravnanje je verjetno iskati v Škrabčevem odločnem in nekompromisnem načinu pisanja, ki ni okleval, tudi če se je bilo treba – seveda strokovno – spopasti s slavnimi možmi tedanje časa. Tako rekoč edino mesto, na katerem je lahko objavljal svoje zapise, so bile tako platnice *Cvetja*, ki ga je sam uredil, in takšno obliko (versko navznoter, jezikoslovno navzven) je *Cvetje z vertov sv. Frančiška* ohranilo vse do zadnjega zvezka XXXII. tečaja l. 1915, ko se je Škrabec zaradi topovskega obstreljevanja Gorice preselil iz Kostanjevice v Ljubljano.

objavi krajši »slovnikiški pomenek« z naslovom *Prinesek k nauku o časih v naši slovenščini*.⁴ Povod zanj je pismo nekega »spoštovanega duhovnega očeta«, ki Škrabca naproša, naj vendar tudi on pove svoje mnenje o »bom-bardiranju«, tj. o rabi besedice bom za opisovanje prihodnjega časa, razvadi, ki jo imamo danes za navado, v tistih časih, pa je v nekaterih izobraženskih krogih veljala za znak slabega okusa in pomanjkljivega jezikovnega znanja: prihodnjik da se vendar tvori s sedanjikom dovršnega glagola.

Škrabec na pismo takole odgovarja: Glagoli so v slovenščini:

- a) perfektivni, rešiti;
- b) imperfektivni, reševati.

Imperfektivni glagoli imajo tri čase:

- praesens, rešujem;
- imperfectum, reševal sem;
- futurum, reševal bom;

perfektivni pa štiri:

- perfectum, rešil sem;
- plusquamperfectum, rešil sem bil;
- futurum exactum, rešil bom;
- aorist, rešim.

»Iz tega zglada je menim da zadosti očitno,« pravi Škrabec, »da 'rešim' ne pomenja sedanjega časa in torej ni praesens (razen po obliki); 'rešim' naznanja le doveršenost djanja, je torej aorist v pravem pomenu te besede, tj. neomejen čas /poudaril I. Ž. Ž./.«⁵

Prav zato, ker je neomejen čas, pa ga lahko rabimo tudi za dejanje, ki je že dovršeno, ali za dejanje, ki se šele bo dovršilo – če je pomen dovolj jasen iz konteksta. V nasprotnem primeru moramo uporabiti določno obliko, v prvem primeru sem rešil, v drugem bom rešil, ta dva časa pa, poudarja Škrabec, pozna že stara slovenščina:

⁴ Poleg problemov knjižne slovenščine, za katero mu je podlaga dolnjščina (mimogrede, rojen je blizu Ribnice) in jezik protestantskih piscev 16. stoletja, je veliko pisal tudi o stenografiji in še zlasti o esperantu (sestavil je celo svoj »univerzalni« jezik, ki ga je poimenoval *aulalija*).

Uredniki *Biografskega leksikona* menijo, da je bil Škrabec nedvomno največji slovenski jezikoslovec 19. in (poleg F. Ramovša) 20. stoletja, današnji slavisti pa njihovega mnenja brez dvoma ne bi delili. *Cvetje z vertov sv. Frančiška* (odslej *Cvetje ...*), VII. tečaj, 2. zvezek, Gorica 1887.

⁵ N. m.

»Ako pravijo slovnice, da je praesens doveršnih glagolov stari slovenščini služil za *futurum*, je to nenatančno; služiti je mogel le za zaznamovanje v prihodnosti doveršenega dejanja in to je *fut. exactum*, bodisi da stoji v glavnem stavku, kaker v gerščini, ali pa v odvisnem, kaker v latinščini. In tako more služiti tudi nam. Naj se torej ne pravi, da je sedanjik doveršnih glagolov *pravi futurum*, *ker nimajo doveršni glagoli niti pravega sedanjika, niti pravega futura, temuč, kaker sem rekel, aorist in fut. exactum* /poudaril I. Ž.Ž./, in poslednji sme stati povsod, kjer ga logika zahteva, prvi pa ga sme nadomeščati zastran spremembe in okrajšanja, kjer razumljivosti ne škodi.«⁶

Škrabčev sklep je torej jasen: pravega futura ne moremo nadomestiti s pravim sedanjikom (še zlasti ne za opisovanje dejanja, ki se bo v prihodnosti vršilo, ne vemo pa (še), če se bo tudi dovršilo: v tem primeru je opisna oblika z »bom« nujna), če pa stara slovenščina kdaj pa kdaj to vseeno počne, bi utegnila biti takšna raba germanizem.

POLEMKA MED BEŽKOM IN PINTARJEM

Nekaj let kasneje je v šolskem izveščju novomeške gimnazije za leto 1888/89 Viktor Bežek objavil razpravo *Jezik v Mat. Ravnikarja* »Sgodbah svetiga pisma sa mlade ljudi«, kjer obravnava slovenščino, kakršno je pisal Matevž Ravnikar, ta »steber slovenskega slovstva«. V X. letniku *Ljubljanskega zvonu* (1890) Luka Pintar⁷ v štirih nadaljevanjih objavi recenzijo te razprave, kjer je ena od osrednjih tem prav razlika med perfektivnimi in imperfektivnimi glagoli.

S perfektivnimi glagoli, pravi Pintar, izrazimo le goli faktum, le golo dejanje, z imperfektivnimi pa njegovo trajanje. Zato ne pristaja na delitev na pravi sedanjik, ki da zaznamuje dejanje, ki se v sedanjosti vrši ali traja, in na neomejeni ali »vsakočasni« sedanjik, ki zaznamuje le nastop dejanja ali dejanje, ki lahko nastopi (oz. je že nastopilo) kadar koli, v katerem koli času:

»Pravi sedanjik je namreč tisti, ki zaznamuje to, kar je v resnici sedanje, ne pa, kar je zaradi živjše predočitve samo v sedanjost prestavljeno. V resnici sedanje pa, mislim, da je ne samo to, kar se v sedanjosti godi in vrši, ampak tudi to, kar se v sedanjosti (tj. v trenutku, ko dejanje konstatiram) zgodi in izvrši.

⁶ N. m.

⁷ Luka Pintar (1857–1915) je bil jezikoslovec in literarni zgodovinar, predvsem pa prešernoslovec, urednik kritične izdaje Prešernovih poezij l. 1900. Tudi on je – kot sicer vsi udeleženci dolgoletne polemike, ki bo sledila – študiral klasično in slovansko filologijo na graški univerzi (1877–1881), nato pa dolgo let služboval na novomeški gimnaziji.

Dajem, posojujem, izročam itd. so pravi in zajedno durativni sedanjiki (= dejanje, posojevanje, izročevanje itd. se sedaj vrši); *dam, posodim, izročim* i.t.d. so tudi pravi sedanjiki, *če ž njimi izvršitev dotičnega dejanja spremim, tj. zajedno ko dejanje izvršim, tega dejanja izvršitev tudi z besedo konstatiram* /poudaril I. Ž. Ž./.«⁸

Po Pintarju – v nasprotju s Škrabcem – moramo v okviru pravega sedanjika torej razločevati med pravimi sedanjiki z durativnim pomenom, za katere uporabljamo imperfektivne glagole, in pravimi sedanjiki z dejanskim pomenom, za katere uporabljamo perfektivne glagole. In kaj je »dejanski« pomen? Pintarjeva definicija je povsem sodobna, skoraj enaka Comriejevi⁹ definiciji razlike med perfektivnostjo in imperfektivnostjo:

»Dejanski pomen glagola imamo, če zamislimo dejanje samo na sebi, nerazdeljeno na začetek, vršitev in izvršetak, če si je predstavimo v jedni nerazdeljeni misli brez ozira na trajnost in rezultat tega dejanja, če konstatiramo goli faktum.«¹⁰

Kar je pri tej definiciji tako zelo pomembno, je sprememba ravni, ki jo Pintar »zagreši« že takoj v naslednjem (od)stavku. Dejanski sedanjik, pravi, je sedanjik, s katerim *konstatiram* goli faktum, ko neko dejanje (ko, na primer, nekomu nekaj *dam*) tudi z besedo *konstatiram*. Takoj za tem pa v ilustracijo dejanskega sedanjika navede sledeča primera:

»*Priporočam* se, kadar navajam priporočilne momente, naštevam svoje prednosti in sposobnosti, i.t.d., če pa samo pri odhodu ali slovesu konstatiram željo, da bi rad ostal v blagem spominu, da bi rad videl, naj bi dotičnik name ne pozabil, nego pri vsaki priliki se name oziral in me podpiral i.t.d., tedaj se mu *priporočim*.

Trdovraten zatoženec n. pr. sprva ne *prizna*, česar ga dolže, nego taji misleč, da je mogoče utajiti, ko mu pa začno s pričami dokazovati, tedaj jedno za drugim *prizna*, on polagoma *priznava*, in naposled, ko vidi, da se mu vse laži in vsi izgovori izjalovijo, skesano reče: *priznam*, da je vse tako, kakor tožba pravi, i.t.d. – poprej pri izpraševanju je *priznaval*, sedaj skupoma *prizna*.«¹¹

⁸ L. Pintar, Jezik v Mat. Ravnikarja ‚Sgodbah svetiga pisma sa mlade ljudi‘, *Ljubljanski zvon* (1890), 686.

⁹ B. Comrie, *Aspect, an introduction to the study of verbal aspect and related problems*, Cambridge 1976. Naj ob tej priložnosti poudarimo, da smo se namenoma odrekli slehernemu ekskurzu v teorije glagolskega časa in vida, da bi tako kar najbolj izpostavili kristalizacijo problema performativnosti v slovenščini.

¹⁰ L. Pintar, Jezik v Mat. Ravnikarja ‚Sgodbah svetiga pisma sa mlade ljudi‘, *Ljubljanski zvon* (1890), 686.

¹¹ N. m., 686–687.

Tisto, kar Pintar spregleda, je nenavadno (za nadaljevanje polemike pa ključno) dejstvo, da se glagola *priporočim/priporočam se* in *priznam/prižnavam*, v situacijah, kakršne opisuje Pintar, obnašata drugače kot glagoli *dam*, *posodim* in *izročim*. Z glagolom *priporočim se* ne morem pospremiti oz. konstatirati nekega (od njega) neodvisnega dejanja, kot to lahko storim v primeru glagola *dam*. Glagola *priporočim* in *priznam* lahko »konstatirata« *le sama sebe, sta sama svoje dejanje!*

Nerodno pri vsej stvari je le to, da je bila v Pintarjevih časih očitno razširjena drugačna, imperfektivna raba teh glagolov, torej *priporočam se* in *priznavam*, kar pa pomeni, da – v skladu s Pintarjevim dispozitivom – ne gre za konstatacijo golega dejstva, nerazdeljenega na »začetek, vršitev in izvršetek«, temveč za dejanje, o katerem nam njegov glagolski izraz pove le to, da »se vrši«, nič pa ne zveemo o njegovi (morebitni) dovršitvi.

Na Pintarjevo kritiko in v obrambo svoje spisa že v naslednjem, XI. letniku *Ljubljanskega zvona* (1891), kar v več nadaljevanjih odgovarja Viktor Bežek.¹² Jezika ni mogoče obravnavati le skozi logične postulate, pravi, temveč predvsem zgodovinsko, s tega stališča pa Pintarjevi nazori ne nasprotujejo le ljudski rabi, temveč podirajo celotno Miklošičevo teorijo¹³ in vse, kar nas je (Slovence) učila novejša slovenska slovnica.

Miklošič – ki je po Bežku enkrat za vselej rešil problem rabe dovršnih in nedovršnih glagolov za opis dejanj v sedanjosti – sodi, da dovršni glagoli v slovenščini zelo redko zaznamujejo dejanja v sedanjosti, če pa do tega izjemoma le pride, je v stari slovenščini to vpliv stare grščine, v novi slovenščini pa vpliv nemščine, zato se motijo vsi novoslovenski slovniciarji, ki imajo takšno rabo za izvirno slovensko.

KAJ PRAVIJO SLOVENSKE SLOVNICE?

Tako učijo tudi tedanje slovnice. Janežičeva slovnica¹⁴ na primer pravi:

»Doveršni glagoli ali doveršniki (perfektivni glagoli = verba actionis perfectae) znanijo po vsej spregi nastop, doveršenje ali vseh kakega djanja ali stanja tj. da je nastop, konec ali vseh djanja ali stanja opravljen, spolnjen, doveršen.

¹² Viktor Bežek (1860–1920) je bil predagog, jezikoslovec, urednik in kritik. Leta 1890 opravi na graški univerzi profesorski izpit iz klasične filologije in slavistike, potem pa napreduje vse od suplenta gimnazije v Novem mestu (1889/90) preko ravnatelja učiteljsišča v Kopru do deželnega šolskega nadzornika za ljudske šole v Gorici. Najbolj odmevno je njegovo delo s področja jezikoslovja in pedagogike.

¹³ Mimogrede, Miklošič je umrl prav v času »dovršno-nedovršne« polemike.

¹⁴ Anton Janežič, *Slovenska slovnica za domačo in šolsko rabo*, Celovec 1864, 206–207.

Doveršni glagoli nam služijo o preteklosti in prihodnosti, za pravo sedanost nam rabi-jo le nedoveršniki. Po svojem pomenu so doveršniki:

a) enodobni (gl. enokratnega djanja), ki pomenjajo enokratno, v hipu doverše-no djanje *brez ozira na čas, v katerem bi se godilo ali versilo ...*

b) večdobni (gl. večkratnega djanja), kateri naznanjajo mimo doveršenja ali konca tudi daljši ali krajši trpez djanja ali stanja ...

Nedoveršni glagoli ali nedoveršniki (imperfektivni glagoli = verba actionis imperfectae) naznanjajo po vsej spregi terpeče djanje ali stanje *brez ozira na začetek, konec ali vspeh ... /poudaril I. Ž. Ž./*. «

Janežič še posebej poudarja, da v sedanjem času z nedoveršniki zazna-mujemo dejanje, ki se ravnokar godi, z dovršniki pa, *da se bo dejanje šele zgodilo*. Podobno meni tudi Šuman:¹⁵

»Hipni, dokončalno- in začetno-doveršni glagoli imajo skupno lastnost, da značijo djanje bez trpeža; pomenijo tedaj ali doveršno minolost: ‚mačko vzdignoti‘ ... *ali pa pomenijo doveršno prihodnost: ‚ko mačko vzdignem‘ ...*

Trpezni, začetno-trpezni, opetovalni in ponavljalni glagoli imajo tudi to sploš-no lastnost, da značijo djanje, ki je nedoveršeno; *pomenijo tedaj tudi djanje, ki se godi, poskuša bez ozira na nasledek: ‚mačko vzdigujem‘ pomeni trpežno dejanje, a ne reče, bo li storjeno ali ne, morda ostane samo pri poskušnji: ‚mačko vzdigujem ne vedoč ne kažoč, vzdignem li jo ali ne‘ /poudaril I. Ž. Ž./*. «

Kar zadeva sporno rabo nekaterih doveršnih sedanjikov, t. i. »faktičkih sedanjikov«, ki naj bi s konstatacijo pospremili dejanje, ki ga izvršim (na primer *dam, posodim, izročim*), pa Bežek, opirajoč se na Šolarjevo razpra-vo *Die Tempora und Modi im Slovenischen mit Rücksicht auf das Deutsche und die classischen Sprachen*, objavljeno v izvestjih velike goriške gimnazi-je za šolsko leto 1858, ugotavlja, da gre tudi v teh primerih ali za neomeje-ne ali za futurne ali pa za historične sedanjike. *Dam* namreč ne konstatira dejanja, ki da sem ga bil pravkar opravil, temveč *pripravljenost, da ga (sploh šele) opravim. Dam v: Za to knjigo ti dam tri goldinarje*, pomeni: *Pripra-vljen sem ti dati tri goldinarje, če ...*, pri čemer tisti *če* verjetno pogojuje reci-pročnost, namreč, *če mi daš knjigo*.

¹⁵ J. Šuman, *Slovenska slovnica po Miklošičevi primerjalni*, Ljubljana 1881, 307.

KAJ JE SEDANJOST?

Bežek namreč meni, da je Pintarjeva trditev, po kateri je sedanje ne samo to, kar se v sedanjosti godi in vrši, temveč tudi tisto, kar se v sedanjosti zgodi in izvrši, *nemožen postulat, kateremu noben jezik ustreči ne more in tudi res ne ustreza*. Kajti kaj je sedanjost?

»Sedanjost ... ni nič drugega, nego vedno premikujoča se meja med prihodnostjo in preteklostjo, nima torej nikakršnega obsega, prav kakor matematiška točka vedno bežeča; nje zadrževanje ali fiksovanje je torej nemožno, zakaj v tem hipu, ko odpreš usta, da bi konstatoval nje nastop, prešla je že. Sedanjost konstatovati, to bi bilo isto, kakor hoteti ustaviti tek časa.«¹⁶

Temu primerna je tudi njegova definicija sedanjika:

»Sedanjiki značijo ali dejanje, ki v trenutku, ko govorimo, traja in še ni dovršeno, ali pa se ponavlja, t.j. dejanje, ki se navadno godi, ki se utegne goditi ali zgoditi, dasi se morda ravno sedaj ne godi.«¹⁷

Dovršni sedanjik vs. nedovršni sedanjik

S 1. zvezkom XI. tečaja *Cvetja* (1892), se v polemiko ponovno vključi tudi Škrabec, le da pomembno premakne optiko. Če je Bežka zaposlovalo predvsem dokazovanje, da dovršni sedanjik ne more zaznamovati dogajanja, ki poteka v sedanjosti, pa Škrabca zaposluje predvsem druga plat dovršnega sedanjika, namreč dokazovanje, da ne more zaznamovati dogajanja v prihodnosti. Takole pravi:

»Dovršni sedanjik naznanja sicer ne glede na čas samo nastop dejanja; ali resnično je, da si tega nastopa ne mislimo v prošlosti niti v vsakem času, ako ni to očitno iz drugih besed stavka. Nastopa si tudi ne moremo misliti v vsem času govorjenja, ker je govorjenje, če še tako kratko, vendar nekaj trajnega, nastop je pa trenotek, ki je že prešel, preden izgovorimo, ali pa ga mej govorjenjem še le pričakujemo, in je torej šele v prihodnosti, bodisi tudi najbližnji. Ako berete npr.: 'V novi okrožnici se papež izreče proti ločitvi cerkve od države', Vi po pravici vprašate: 'Kedaj pa izide ta okrožnica in odkod je znano gospodom, o čem bo govorjenje v nji?'«

¹⁶ V. Bežek, *Slovniški razgovori*, v: *Ljubljanski zvon* (1891), 632.

¹⁷ N. m.

In še:

»Ako vidimo n.pr. podobo, ki kaže sv. Martina v trenutku, ko je dal vbožcu kos plašča, ali moremo reči: 'Vidiš, sv. Martin odreže polovico plašča in jo da beraču'? – Ne! temuč: 'Sv. Martin reže polovico od plašča ter jo daje beraču'.«¹⁸

Škrabec načelno torej ni proti rabi sedanjega dovršnika namesto prihodnjika, *kjer se da brez škode za določnost govorjenja*, s stilističnega stališča ga celo priporoča, vendar že takrat opozarja:

»Ali, ako je pri doveršnem sedanjiku najprej misliti na prihodnost, vendar pri nas na Kranjskem ni vse eno ali pravim: 'to kravo prodam', ali pa: 'to kravo bom prodal'. S prvimi besedami naznanjamo le voljo prodati, ako bo kedo kupiti hotel; z drugimi pa gotovost, da se bo enkrat tako zgodilo.«¹⁹

Med dovršnim sedanjikom in dovršnim prihodnjikom je potrebno razlikovati tudi zato, ker se razlikujeta po svojih predpostavkah:

»*Dostikrat* greši *tvoj brat*, na primer, predpostavlja, da je že dostikrat grešil in da je pričakovati, da bo še grešil;

Dostikrat bo grešil *tvoj brat*, pa predpostavlja, da šele bo grešil, da torej do zdaj še ni grešil. «

ALI SO PERFORMATIVI V SLOVENŠČINI MOGOČI (I)?

Škrabčevo razlikovanje si kaže zapomniti – aktualno je postalo pravzaprav šele čez petnajst let in pa kasneje, v vseh povojnih slovnicaх –, še zlasti zato, ker jasno poudarja, da se prihodnjik lahko tvori le opisno, stališče, ki bo štiri leta kasneje deležno ostrih kritik in bo Škrabca veljalo dolgotrajne polemike, v kateri so se, tako rekoč po sili okoliščin, izoblikovali temelji njegove »performativne teorije«. Že v 3. zvezku XI. tečaja namreč pravi, da dovršnega sedanjika ne moremo uporabiti niti v primeru

»keder bi bila z dotično besedo opravljena tudi stvar. S »pohvalim te« npr. zveršiti hvalo, to ni slovensko: pri nas se hvali z besedami »dobro; prav si storil; si že priden« in podobnimi. »Priporočim se, poklonim se« je barbarizem; pa ni dosti menj tudi »priporočam se, poklanjam se«. Če se mu kedo res po-

¹⁸ *Cvetje ...*, XI. tečaj, 2. zvezek, Gorica 1892.

¹⁹ N. m.

klanja Slovenec vidi, ako ni slep, hčemu pripovedovati? Ako pravi, da se priporoča, pa ničesar ne pove, kar bi moglo veljati za priporočenje, jaz mislim, da je to, kaker ke bi kedo rekel 'delam', keder v senci sede roke križem derži in dremlje. – Sem spadajo tudi izrazi: obljubim, zahvalim, zagotovem, zapovem, prekličem, vkažem, sklenem, odvežem, zavežem se, zarotim te, odpovem se, izpovem se itd. V pomenu pravega sedanjika so to germanizmi ali latinizmi. *Ali nedoveršniki se ne dajo rabiti namesto njih, ker je treba doveršenje djanja izraziti /poudaril I. Ž. Ž./*«²⁰

In prav v tem je že vsa zastavitev problema: kako izvršiti dejanje, ki ga izvrši že izrek besede, ki to dejanje pomeni, glede na to, da:

1) z dovršnim sedanjikom ne moremo zaznamovati dejanj (ki potekajo) v sedanjosti;

2) z nedovršnim sedanjikom pa lahko zaznamujemo le dejanja, ki se v sedanjosti vršijo, ne pa tudi izvršijo ali dovršijo.

Škrabčeva »performativna razmišljanja« leta 1896 znova vzpodbudi polemika z M. A. Lamurskim²¹ in M. M. Hostnikom,²² o možnostih in nemogućnostih opisne tvorbe dovršnega prihodnjika v slovenščini.²³ Ker predmet te polemike (ali so staroslovanski jeziki sploh poznali samostojni dovršni prihodnjik ali ne) za našo razpravo ni neposredno zanimiv, bomo le povzeli (sicer bogato argumentirane) Škrabčeve ugotovitve:

²⁰ *Cvetje ...*, XI. tečaj, 3. zvezek, 1892.

²¹ Pravo ime M. A. Lamurskega je Matej Andrejevič Ternovec (1842–1913). Bil je pravnik, znan zlasti po tem, da je deželni poslanec J. Tonkli na njegovo pobudo dosegel, da so se na Primorskem zemljiške knjige vodile tudi v slovenščini. V želji, da bi se Slovani hitreje zblížali, se je lotil reforme cirilice na osnovi staro cerkveno slovanščine. Iz *Biografskega leksikona* lahko, na primer, izvemo, da je njegov jezik poln »koseskizmov in arhaizmov«, kar je v polemiki spretno in duhovito izrazil tudi Škrabec.

²² Davorin Hostnik, roj. 1853, je bil nekaj časa korektor in urednik Slovenskega naroda, l. 1880 pa je odšel za domačega učitelja k vdovi Turgenjevega bratranca v Rusijo. Ukvarjal se je z literarnim snovanjem in prevajanjem v slovenščino, njegov jezik pa je – kar je razvidno tudi iz polemike s Škrabcem – precej nemogoča mešanica slovenščine in ruščine. Za časa nastajanja prvega zvezka *Biografskega leksikona* (1925–1932) ni bilo znano, ali še živi.

²³ Prvi se je v tržaški *Edinosti* prvič oglašil 4. februarja 1896 s člankom *Obnarodimo še nekaj*, v katerem ostro napada tvorjenje prihodnjika z *bom*, ki ga imenuje »bomkanje« oz. »bombardiranje« (polemiko z istimi argumenti nadaljuje 28. aprila v članku *V izjasnjenje in utrjenje*). Drugi – M. M. Hostnik – pa »bomkanje« prvič napade 17. januarja 1896 v članku *Je-li vse prastarina*, polemiko, ki se na straneh *Edinosti* izrodi v naštevaje primerov iz ruščine, pa nadaljuje 19. aprila 1897. Oba gospoda sta svoje časopisne polemike kasneje izdala tudi v knjižni obliki.

1. Slovenci in južni Slovani v dovršnem sedanjiku ne čutijo in nikoli niso čutili prihodnjika, saj so imeli za izražanje dovršnih dejanj v prihodnosti na voljo samostojen čas.²⁴

2. Dovršni sedanjik rabimo Slovenci za izvršitev dejanja nedoločenega časa, skratka kot historični prezent oz. gnomični aorist:

»Doveršni sedanjik ima ta posebni poklic, da pomeni doveršenje dejanja, nič drugega. *Sedanjik je le po obliki, po pomenu je doveršnik.* V katerem času si imamo misliti doveršenje, to vemo iz zveze in okoliščin, v katerih se rabi; te ga 'objasnjujejo'. Prav tako pomeni nedoveršni sedanjik le *nedoveršenje tj. veršenje dejanja* in tudi ta se rabi v primernih zvezah in okoliščinah tudi o veršenju v preteklem ali celo v prihodnjem času /poudaril I. Ž. Ž./ ...«²⁵

Zdi se, da je s tem raba dovršnega sedanjika zadostno in primerno postavljena. Toda vse do tedaj ga je Škrabec v glavnem opredeljeval le kot morebitno varianto prihodnjika, drugi člen dispozitiva dovršnik/nedovršnik, skozi katerega se dovršnik pravzaprav šele zares opredeljuje, pa je pustil nekako ob strani. Zdaj ko je dovršni sedanjik zadovoljivo razložil od (pravega) prihodnjika, se ga loti še skozi razmerje do nedovršnika.

Kot že Bežek pred njim ugotavlja, da za nedovršeno dejanje seveda ne moremo rabiti dovršnega glagola, temveč le nedovršnega. Sedanjik nedovršnega glagola pomeni le vršenje ali trajanje, ki lahko obsega tudi trenutek prave sedanjosti, *vendar ne nujno* (ta »vendar ne nujno« ne bo nepomemben pri kasnejših opredelitvah in težavah s performativom v slovenščini), zato ne gre, da bi govorili ali pisali:

»Slovenski Mir« priporoči spravo; današnji »Kranjski Prepir« pohvali razpor. Ako si mislimo priporočilo ali hvalo dovršeno, kar je od strani pisavcev v resnici, moramo reči: »Včerajšnji ‚Slovenski Mir‘ je priporočil spravo; današnji ‚Kranjski Prepir‘ razpor.« Ali priporočilo in hvalo si lahko mislimo tudi nedovršeno, *ker se more brati, dokler sta lista obranjena*; zato smemo reči tudi: »Včerajšnji ‚Slovenski Mir‘ priporoča spravo; današnji ‚Kranjski Prepir‘ hvali raz-

²⁴ Vseeno moramo omeniti, da je Škrabec v svojih polemikah izjemno duhovit (neprimerno duhovitejši kot na primer Bežek): Ko Hostnik zatrjuje, da je »bomkanje« celo v dovršnem prihodnjiku »jako redko izključenje in v vsakem slučaju nenarodno, nego tuje, 'vvedeno ne vem od kod'«, mu Škrabec takole zabrusi: »Če ne veste, od kod, od kod pa veste, da od nekod? Od kod veste, da je bilo tuje? Kje so dokazi? Redkost nikaker ni tak dokaz. *Stari beneški cekini so zdaj v Benetkah redki; ali zato niso beneški* /poudaril I. Ž. Ž./?« *Cvetje*, XV. tečaj, 6. zvezek, Gorica 1896.

²⁵ *Cvetje*, XVI. tečaj, 7. zvezek, Gorica 1897.

por.« In navadno pravimo tako, ker mislimo namreč na vpliv spisa, ki se dalje širi, ne na dovršenje dela pisavčevega /poudaril I. Ž. Ž./²⁶

»Trenutek prave sedanjosti« je torej neujemljiv: sedanjik nedovršnega glagola ga ne more izraziti, ker lahko izraža le trajanje, sedanjik dovršnega glagola pa ga prav tako ne more izraziti, vendar tokrat ne le zato, ker bi ne mogel zaznamovati trenutka »prave sedanjosti«, temveč zato, »ker je to, kar je dovršeno, prav zato tudi že preteklo«. Rečem lahko torej le »delam« in pa »dodelal sem«, trenutek »dodelanja«, trenutek »prave sedanjosti«, pa ostaja neujemljiv.

Kako torej izraziti dejanja, ki jih izvrši prav *beseda*, ki jih imenuje, dejanja, ki se rojevajo prav v tem neujemljivem trenutku? Pri dejanjih, katerih izvršitev je od besed bolj ali manj neodvisna, saj le *konstatira* njihov potek ali izvršitev, je ta problem postranskega pomena, toda kako izvršiti dejanja, katerih pogoj je prav ta »konstatacija« sama?

ALI SO PERFORMATIVI V SLOVENŠČINI MOGOČI (II)?

Leta 1892 je Škrabec izraze, ki takšna dejanja poimenujejo, odpravil kot »germanizme in latinizme«, pet let kasneje²⁷ pa se mu, prav ob definiciji nedovršnega sedanjika, do katere se je bil dokopal, »kažejo v drugačni luči«.

Djanja, ki se stori z besedo, s katero se imenuje ... stari poganski Sloveni ... najbrž ... niso poznali; ali dandanašnji se ga ne moremo ogniti. Treba je torej, da se zagotovimo, kako ga je izražati.²⁸

Cerkvena slovanščina je v te namene uporabljala nedovršnik, prav tako hrvaščina, Slovenci pa nedovršnika, v primeru, *keder bi bila z dotično besedo opravljena tudi stvar*, ne moremo rabiti, ker preživo čutimo nedovršenost dejanja, da bi se mogli tako izražati. *Kedor zmirom le odvezuje*, pravi Škrabec, *Bog ve, ali bo kedaj kaj odvezal*.

Škrabec ta svoj premislek podpre z dvema dokazoma, 1) zgodovinskim in 2) logičnim.

Ad 1) Zato so rekli naši stari vže pred 8 do 9 sto leti v takih primerih, kakor vidimo v frizinških spominikih: izpovede, poročo, zaglagoljo t. j. izpovem, poročim, zaglagoljem (odpovem se).²⁹

²⁶ *Cvetje* XVI. tečaj, 8. zvezek, Gorica 1897.

²⁷ *Cvetje* XVI. tečaj, 8. zvezek, Gorica 1897.

²⁸ N. m.

²⁹ N. m.

Ta (zgodovinski) dokaz je za Škrabca dvojno pomemben: 1. ker dokazuje, da *Brižinski spomeniki* niso prepisani iz cerkvene slovanščine, saj bi v cerkveni slovanščini na teh mestih stale nedovršne oblike, in 2. četudi bi šlo za prevod iz latinščine (ali nemščine), to ni pomembno, saj je *ispovědě* in *ispovědaja* v latinščini oboje *confiteor*, *porača* in *poračaja* pa oboje *commendo*, kar pomeni, da se je moral (morebitni) prevajalec zanašati le na svoj jezikovni čut.

Ad 2) Sedanji čas je res prav za prav trenotek mej preteklim in prihodnjim. Dovesenje dejanja je tudi le trenotek. Če se pa dejanje zverši z izreko besede, s katero se imenuje, mislim, da moramo vendar le priznati, da pada oboje v en trenotek, ker je zveršenje in naznanjenje dejanja eno.³⁰

Škrabec torej takole »popravi«³¹ svoja stališča izpred petih let: če naj se tudi v slovenščini dejanje izvrši z izreko besede, ki to dejanje pomeni – kar je, zanimivo, za Škrabca dvig slovenščine na raven kulturnih jezikov (s čimer se bomo še ukvarjali v nadaljevanju) –, potem je v takšnih primerih edina upravičena oblika sedanjik dovršnega glagola.

Sklep, ki bi se utegnil zdeti samoumeven, je posledica Škrabčevega ponovnega premisleka že obravnavane živahne razprave, ki je v začetku devetdesetih let 19. stoletja v Ljubljanskem zvonu potekala med Luko Pintarjem in Viktorjem Bežkom.

S svojimi spremenjenimi stališči se Škrabec tako pridružuje Pintarjevemu mnenju in ga kondenzira:

Učitelj stopi v šolo in tako začne: »Pripovedujem vam veselo novico; jutri ne bo šole!« – Kedo ne čuti, da to ni slovenski? Prav bi učitelj rekel: »Otroci, nekaj veselega vam povem: jutri ne bo šole!« – Ke bi pa gospod za to novico še kaj besed izustil in otroci bi začeli vriskati od veselja, nenadoma pa bi vstopil strogi gospod višji šolski nadzornik, pa bi vprašal vbozega učitelja: »Gospod, kaj pa delate?« – potem bi učitelj vbogi dobro odgovoril: »Jej, ravno pripovedujem žalostno novico, da jutri ne bo šole ...«³¹

Pripovedujem torej lahko reče le nekdo, ki je nekaj že povedal, ne pa nekdo, ki ima šele namen nekaj povedati. In prav tu, v namenu, v namenu nekaj *šele* storiti, je problem.

³⁰ N. m.

³¹ N. m.

Performativ: problem govora ali realnosti?

Zagata je velika, ker mora Škrabec dovršni sedanjik, ki ga nekatera slovenska narečja (sam navaja vsaj primorščino in prekmurščino) že rabijo na mestu dovršnega prihodnjika, ustaliti v vlogi, v kateri se med ljudstvom že uveljavlja nedovršni sedanjik. Sprva zato poskuša s kopičenjem (čim bolj prepričljivih) in sočnih primerov, kot:

Ke bi nas kedo pri spovedi motil s vprašanjem: »Kaj delaš?«, bi mu odgovorili: »spovedujem se«, v spovedni molitvi pa pravimo: »spovem se«, ker ima biti s to besedo zveršeno dejanje spovedi in tako rekoč koncentrirano v nji, če tudi samo delj časa traja.

In:

Pri kerstnem obredu je n. pr. na vprašanje »Ali se odpoveš hudiču?« za moje uho dober odgovor »odpovem ...« Ako se mi pa odgovori po liturgiki ... : »Odpovedujem se«, ne vem, koliko časa bo treba čakati, da bo odpovedovanje doveršeno, da bom mogel nadaljevati z obredi.³²

Vendar pa Škrabec svojo vnemo za uvajanje dovršnega sedanjika v primerih, ko naj dejanje izvrši že beseda, ki ga imenuje, podkrepljuje tudi z naslednjimi primeri:

Ako pravi prodajavec kupcu: »Če te je veselje kupiti to in to, cena je ta in ta« in kupec pravi: »Kupim« stvar je kupljena. Kupec tu ne bi mogel reči »kupujem«, ker kedor vedno le samo kupuje, v resnici nigdar ne kupi ...

In celo:

Primeri vprašanje: »Ali vzdigneš ta kamen?« Odgovor: »Vzdigujem« – in vzdiguje in vzdiguje, pa ne vzdigne, ne more vzdigniti.³³

Po Škrabcu bi bil pravilen odgovor seveda »vzdignem«, pri čemer pa spregleda dvoje stvari:

1. da je po temeljitem premisleku in spremembi svojih nekdanih stališč dopustil uporabo dovršnega sedanjika (ki je sicer brezčasen oz. vsečasen) v sedanjosti *le* za primere, *keder bi bila z dotično besedo opravljena tudi stvar*. Glagola »kupovati« in še zlasti »vzdigovati« v to skupino nedvomno ne sodita, iz česar sledi:

³² *Cvetje ...*, XVI. tečaj, 9. zvezek, Gorica 1898.

³³ N. m.

2. Če vprašani na vprašanje »ali vzdigneš ta kamen?« (kar, med drugim, pomeni, da kamen še ni vzdignjen) odgovori z: »Vzdignem«, lahko to interpretiramo le kot »lahko ga vzdignem, sposoben sem ga vzdigniti, namen ga imam vzdigniti«, ne vzdigne pa kamna sama izjava. Ali če naj rečemo s Škrabcem iz začetka devetdesetih let 19. stoletja: »ako kedo kamen vzdiguje Slovenec, to vidi, ako ni slep, hčemu pripovedovati?«.

Površni bralec bi utegnil pomisliti, da je Škrabec (namerno?) spregledal najpomembnejšo točko polemike med Pintarjem in Bežkom (da dovršni sedanjik v sedanjosti lahko izraža le *namen* izvršiti neko dejanje, ne pa tudi izvršitve same), če ne bi na zadnji strani platnic istega, 9. zvezka XVI. tečaja, zapisal:

»Povem« je to, kar »povedati hočem«, »volja me je povedati«,

v opombi pa celo:

V pismu ali na nakaznici je torej prav: »Tu ti pošljem«, ker ne pošiljam še, ko pišem, le namen imam.

V zadnjem primeru ni toliko pomembno (čeprav je na moč zanimivo),³⁴ ali je pisanje, s katerim pospremimo pošiljko denarja, tudi že del pošiljanja ali ne, kolikor postane očitno, v čem je problem neskladja Škrabčevih defi-

³⁴ Še zanimivejša pa je stvar, če si izjavo ogledamo s stališča prejemnika in ne pošiljalca.

Če v neposrednem stiku, v pogovoru »iz oči v oči«, za izvršitev v izjavi imenovanega dejanja morda še lahko uporabimo dovršni sedanjik, če lahko *prav dejstvo, da je bil zagatni glagol uporabljen v neposrednem razgovoru*, (morda) izloči možnost, da je šlo le za izražanje pripravljenosti na imenovano dejanje ali za dovršni prihodnjik, pa je v situaciji posrednega stika, ko sta govorec in naslovnik tako časovno kot prostorsko ločena, drugače.

Če naslovnik v pismu prebere *tu ti pošljem*, se lahko upravičeno vpraša, zakaj mu pošiljatelj sporoča, da mu nekaj *bo poslal* ali da mu nekaj *pošilja*, ko pa mu je *že poslal*. Temu zagatnemu spravevanju se lahko ognemo *le z upoštevanjem konteksta*, tj. dejstva, da je skupaj z omenjenim pisanjem prispel tudi denar, nikakor pa ne izhajajoč le iz dane glagolske oblike.

Sicer pa glagol *poslati* ni zagaten le v primeru posredne (pisemske) komunikacije, temveč tudi v primeru neposredne (verbalne) komunikacije. Denimo, da svojemu sogovorniku rečemo: *Posljem ti petsto tisoč*. Naj, v skladu s Pintarjem in Škrabcem, to pomeni, da ti v tem trenutku pošiljam petsto tisoč? Nikakor ne, saj bi v tem primeru moral rabiti nedovršno obliko: *pošiljam ti ...* (pa tudi če bi jo rabil: naj to pomeni, da sem ti bil poslal petsto tisoč, potem pa sem te takoj za tem, ko denar do tebe še ni prispel, srečal na cesti? Le v tem primeru bi bila nedovršna oblika namreč upravičena ...) *Posljem ti petsto tisoč* lahko pomeni le, da ti bom petsto tisoč šele poslal, rabljen je torej kot dovršni prihodnjik.

Dotaknimo se na hitro še (že slavne) razlike med *dam* in *dajem*. Če sem iz denarnice vzel petsto tisoč in ti jih pravkar ponujam, tega dejanja ne morem pospremiti z *dam ti petsto tisoč*; dokler ponujenega denarja še nisi vzel, ti jih *dajem*, ko si ga enkrat vzel, sem ti jih *dal*. *Dam ti petsto tisoč* lahko rečem le, ko se pripravljam, da bom iz žepa vzel denarnico, ko pa sem denar iz denarnice že vzel, in ti ga ponujam, ti *dajem*.

nicij: Škrabec ne želi reformirati le jezika in jezikovnih kategorij, temveč na novo definirati realnost samo, da bi se bolje prilagela definicijam jezikovnih kategorij, kar je seveda le nov dokaz, da je bila jezikovna raba tedanjega časa drugačna, kot jo je postuliral.³⁵

To Škrabec tudi posredno prizna v krajši polemiki z dr. Jožefom Mencejem, ki je o dovršnem in nedovršnem sedanjiku (ter o Škrabčevih stališčih o tem vprašanju) pisal v 1. »sešitku« 28. zvezka *Archiv für slav. Philologie* in se ob tej priliki prvič loti tudi *razlage*, zakaj je za izražanje performativov v slovenščini (še vedno) zelo razširjen nedovršni sedanjik, ne da bi istočasno postuliral logiki primerno rabo. Dokaz ima tri korake:

1. Potencirani prvotno slavenski čut za razloček doveršnih in nedoveršnih glagolov je bil torej vzrok, da so se začeli v zveršivnem sedanjiku rabiti prvi. Priznal pa sem, da je ta sedanjik sam na sebi nekaj prvotno nam tujega.
2. Naši stari niso sami od sebe zverševali dejanja z njega naznanilom, kaker n. pr. »pozdravim te, odvežem te« itd., le na vprašanje, kaj delaš? so odgovarjali se sedanjikom, seveda naznanivnim: »pozdravljam te, odvezujem te«.
3. Ker je pa prvo /zveršivni sedanjik, I. Ž. Ž./ nekaj tujega, se ni čuditi, da se je nadomeščalo Z drugim /naznanivnim sedanjikom, I. Ž. Ž./, ki je prvotno domače.³⁶

ALI SO PERFORMATIVI V SLOVENŠČINI MOGOČI (III)?

Seveda pa se moramo vprašati, v čem je naznanilni sedanjik bolj domač od izvršilnega sedanjika – s tem pa znova naletimo na težave.

Takšno nadomeščanje je za Škrabca namreč neproblematično v primerih, *keder dejanje v duši delj časa traja in se to z izreko dotičnega glagola le naznani*.

Če se pa neko dejanje (ki v duši že dalj časa traja) z besedo le *naznani*, zanj seveda ne moremo rabiti dovršnega sedanjika – kar je sicer argument v korist tretjega koraka Škrabčeve argumentacije, da so se namreč v nekaterih primerih dovršne oblike nadomeščale z nedovršnimi, ker da je bilo to bolj domače, saj je dejanje »v duši« že nekaj časa trajalo – prav zato pa z njim tudi ne moremo izvršiti opisanega dejanja, to pa ne le zato, ker ga »iz-

³⁵ To v tretjem zvezku *Biografskega leksikona* ugotavlja tudi Alfonz Gspan s sodelavci; Škrabec, pravi, ni *mogel priznati* manj idealne sodobne resničnosti ... *in se je trmasto potegoval za boljše in preprostejšo zgodovinsko resnico*.

³⁶ *Cvetje ...*, XXIII. tečaj, 7. zvezek, Gorica 1906.

vršujemo« z nedovršnikom, temveč tudi in predvsem zato, ker ga sploh ne »izvršujemo«, temveč o njegovi dovršitvi le poročamo oz. jo opisujemo.

Ne nezanimivo vprašanje, ki ga zastavlja ta problem, je tole: ali o nekem dejanju in njegovi dovršitvi *le* poročamo zato, ker uporabljamo nedovršne glagole, ali pa uporabljamo nedovršne glagole prav zato, ker nam gre *le* za poročanje?

Na to in z njim povezana vprašanja odgovarja Škrabčeva in Pintarjeva polemika s prof. Rajkom Peruškom l. 1910, v kateri se Škrabčeve definicije povzpnejo na teoretsko višjo in performativno zanimivejšo raven.

Perušкова kritika Škrabca

Prof. Rajko Perušek³⁷ je namreč v *Izvestju prve državne gimnazije Ljubljanske*³⁸ za leto 1909/10 objavil razpravo »O rabi dovršnih in nedovršnih glagolov«, v kateri, opirajoč se na Miklošiča, povzema in pili Bežkove argumente: slovenščina pozna v sedanjiku samo imperfektivne glagole, perfektivni glagoli pa so brezčasni in se morejo rabiti samo za pretekla ali prihodnja dejanja, kajti če se kaj zgodi, je mogoče le, da se je (že) zgodilo ali da se bo (še) zgodilo, v sedanjosti pa da se ne more nič zgoditi, temveč se lahko vse le godi.

Perušek dokazuje, da je raba dovršnega sedanjika »nemški vtek«, torej dobesedno posneta po nemščini in da drugače preprosto tudi ni moglo biti, saj je bila slovenščina dolga stoletja (geografsko) v najtesnejšem stiku prav z nemščino, nemščina pa je bila tudi jezik »fevdalcev, činovnikov, svečnikov, pa tudi trgovcev, obrtnikov, vojakov in biričev«, torej vsega slovenskega izobraženstva in polizobraženstva. Je torej sploh verjetno, da bi Slovenci, v skoraj devetstoletni odvisnosti od Nemcev, ohranili svoj jezik nepokvarjen, se sprašuje Perušek, in takole odgovarja:

»To bi bilo res osmo svetovno čudo. Toda prosvetno in gospodarsko pretežnejši gospodarji Slovencev so udarili svoj pečat tudi slovenskemu jeziku in ni dvojbe, da je bila raba dovršnih glagolov za izraz nedovršne akcije posledica nemškega vteka. In res so oni dovršni glagoli, ki rabijo Slovincem v označevanje nedovršnega dejanja, večinoma prevedeni iz nemščine, ostali pa so krivo prirejani po vzorcu teh prevedenih glagolov ...«³⁹

³⁷ Rajko Perušek (1854–1917) je bil jezikoslovec in prevajalec. Seveda je tudi on v Gradcu študiral klasično in slovansko filologijo, bil nato nekaj časa profesor na gimnaziji v Sarajevu, potem v Novem mestu, leta 1915 pa se je preselil na Dunaj. Od jezikoslovnih vprašanj ga najbolj mika etimologija, tako da njegova zapuščina obsega množico še neobjavljenih etimoloških spisov.

³⁸ *Jahresbericht des k. k. I. Staatsgymnasiums zu Laibach*, Ljubljana 1910.

³⁹ N. d., 5.

Perušek navaja v dokaz celo stran dovršnikov, ki naj bi bili prevedeni neposredno iz nemščine. Zakaj je prevajalec izbral prav dovršno obliko, pa – po Perušku – pojasnjuje samo dejstvo, da je bila slovenščina dolga stoletja v stiku z nemščino:

»Ako je bila dotična oseba, ki je prevajala nemške glagole v slovenščino, Nemeec, ni imela nobenega pojma o razliki dovršnih in nedovršnih glagolov in je prevajala dobesedno glagole, zložene s prefiksi, z enakimi glagoli ali ne takimi, ki značijo nedovršno akcijo, nego s takimi, ki so dovršni.«⁴⁰

Če pa je bil prevajalec Slovenec, je bil seveda spet po nemško vzgojen in

»se ni zavedal tega zakona /da, s Peruškovimi besedami, v nemščini ista oblika lahko znači sedanjik, prihodnjik ali dovršnik, I. Ž. Ž./, ker ni narodu priučen ta zakon po kakšni miselni refleksiji, nego mu je prešel v kri in meso po trajni vaji.«⁴¹

Za izobraženca je bila ta »trajna vaja«, naj je bil Nemeec ali Slovenec, prvotno seveda nemška in šele nato slovenska:

»neuko ljudstvo pa je mehansko ponavljalo slišane oblike, posnemajoč duhovno in posvetno gosposko in druge društveno vzvišene osebe ter se je odvadilo pri takih glagolih čuta za razliko dovršne in nedovršne akcije glagolske, kakor je ta čut zapustil tudi mnoge današnje učenjake.«⁴²

Recimo, da so s tem pojasnjeni zgodovinski vzroki (nepravilne) rabe dovršnikov za v sedanjosti potekajoča dejanja, vendar pa se Perušek s tem ne zadovolji, treba je pojasniti tudi, *zakaj* je takšna raba nepravilna. Opirajoč se na Delbrücka⁴³ Perušek pravi:

»V navadnem življenju ne smatramo sedanjosti za tačko brez vsake razteznosti, ki loči preteklost od prihodnosti, nego sedaj daljšo, sedaj krajšo vrsto nanižanih časovnih trenotkov. Sedanjost v takem smislu se torej ne more izražati z obliko punktualnega značenja, pri kateri se strinjata začetek in zvršetak dejanja. Ako bi poizkusili izraziti ono tačko brez razsežnosti, ki jo imenujemo se staljšča umoslovnega mišljenja /logike/ sedanjost, z istodobnim jezikovnim izrazom, bi se prepričali takoj, da je to nemožno. Vsako govorenje trpi vsaj nekoliko trenotkov in tako govorenje bi takoj prehitelo oni trenotek brez razsežnosti – ta trenotek bi bil za govornika pretekel, ali pa bi moral pohiteti člo-

⁴⁰ N. d., 6.

⁴¹ N. m.

⁴² N. d., 7.

⁴³ *Vergleichende Grammatik der indogermanischen Sprachen*, IV. del., 2. zvezek.

vek z govorom, dokler ne bi nastopil oni trenotek, ki bi bil potem za govornika prihodен.«⁴⁴

Sklep, ki ga iz tega (Delbrückovega izvajanja) potegne Perušek, je za performativno diskusijo epistemološko ključen. Jasno namreč postane, da gre pri Perušku (in Bežku) na eni ter Škrabcu (in Pintarju) na drugi strani ne le za dve različni konceptiji jezika, *temveč tudi za dve različni konceptiji realnosti!* Perušek namreč sklene takole:

»Iz tega izvajanja... je jasno kakor beli dan, da punktualna akcija *ne more biti pravi sedanjik* in s tem je izpodbita vsa teorija o dovršenosti v trenutku govorenja. Čim je stvar dovršena, je že pretekla. Izraža se s preteklim časom. Zato rabi dovršnik samo za oznako prihodnjega dejanja.«⁴⁵

ALI SO PERFORMATIVI V SLOVENŠČINI MOGOČI (IV)?

Pozoren bralec se je verjetno že sam začudil ob Peruškovi trditvi, izrečeni nekako mimogrede, *da je bila raba dovršnih glagolov za izraz nedovršne akcije posledica nemškega vteka*. Tisto, kar nas v tej trditvi tokrat zanima ni »nemški vtek«, temveč »raba dovršnih glagolov za izraz *nedovršne akcije*«. Škrabec namreč nikjer ne trdi, da dovršni glagoli rabijo:

1. za »izraz«,
in povrh še celo izraz

2. »nedovrš(e)ne akcije«.

Nasprotno, Škrabec trdi, da z dovršnim glagolom v sedanjosti *izvršimo akcijo samo*, ker da *če se ... dejanje zverši z izreko besede, s katero se imenuje, ... moramo vendar le priznati, da pada oboje v en trenotek*.

Perušek na to odgovarja, da sleherna stvar, tudi govorjenje, nekaj časa traja, pri čemer je (v svoji polemiki s Škrabcem) dvakratno nedosleden in celo protisloven:

1. skupaj z Delbrückom trdi, da sedanjost ni trenutek, temveč niz trenutkov – torej ravno dovolj za izreko besede, s katero se izvrši tudi v besedi imenovano dejanje;

2. različna glagolska dejanja pa koncipira takole:

»Matematska črta $a-x-b$ (axb) je znak dovršenega dejanja. Znači li dovršni glagol začetek dejanja, tedaj odgovarja tačka a dovršnemu dejanju, izrečene-

⁴⁴ *Jahresbericht des k. k. I. Staatsgymnasium zu Laibach*, Ljubljana 1910, 15–16.

⁴⁵ N. d., 16.

mu v glagolu (inkohativni, dovršni glagol); n. pr. *zapojem* znači začetek petja. Znači li dovršnik konec dejanja, tedaj odgovarja tačka b dovršenemu dejanju, izrečenemu v glagolu (efektivni, dovršni glagol); n. pr. *dosežem* je konec doseganja. Znači li dovršnik kako poljubno točko na matematski črti, tedaj odgovarja tačka x izvestni tački dejanja, izrečeni v dovršnem glagolu (punktualni, dovršni glagol). Da, pade ne izražata niti začetka, niti konca, nego naprosto dovršnost dejanja.⁴⁶

torej povsem v skladu s Škrabcem, ki zahteva le, da se z izreko besede izvrši tudi v njem naznanjeno dejanje. Pa tudi to še ni vse; tudi Perušek namreč pozna primere, za katere velja:

»Čim je beseda izgovorjena, je lahko dejanje že izvršeno. Ko izgovori sodnik besedi obsojam te, je krivca že obsodil. In izpovednik, ki izgovori besedi odvezujem te, je s tema besedama že odvezal grešnika.«

nikakor pa ne z *odvežem te*, s katerim spovednik le naznani svojo sposobnost oz. voljo, da (nekoč, ne v tem trenutku) bo odvezal, in se tako vedno nanaša na prihodnost. Zato in pa zaradi tega, ker se dejanje, ki ga zaznamuje nedovršni sedanjik, poleg trenutka govorjenja razteza tudi še malce v preteklost in malce v prihodnost, lahko dejanje, ki ga izvrši že sama beseda, ki to dejanje imenuje, izvrši le z nedovršnim sedanjikom.

Perušek se zmrduje nad Škrabčevim argumentom, da kdor le odvezuje, Bog vedi ali bo sploh kdaj odvezal, češ:

»Ako je izpoved z besedo izpovem se končana, je tudi z besedo: *izpovedujem* se končana. Je li spas duše odvisen o par črkah, katere ima beseda *ispovedaja* več, nego *ispoved*?«⁴⁷

Pri tem spregleduje, da gre proti svojemu lastnemu argumentu oz. definiciji (ki jo povzema po Bežku), da se v sedanjosti (ki ni punktualna) kaj lahko le *godi*, nikakor in nikoli pa se ne more *zgoditi*.

Ako se v sedanjosti kaj lahko le *godi*, to potemtakem lahko izrazimo le z nedovršnikom, povsem legitimno pa je tudi, da se, tako kot Škrabec, vprašamo, kdaj (če sploh) se bo tisto, kar se v tem trenutku vrši, tudi dovršilo. Toliko bolj, ker Perušek sam poudarja, da nedovršnik uporabljamo (še eno protislovje) za oznako *razvijajočega se, torej v trenutku govorjenja nedovršenega dejanja* /poudaril I. Ž. Ž./ in pa za oznako poskušanege dejanja, torej dejanja, ki se (tudi dejansko) ne dovrši.

⁴⁶ N. d., 15.

⁴⁷ N. d., 23.

Razlog za številna protislovja, v katera zaide Perušek, je verjetno iskati v dejstvu, da ne vidi (ali kot bi dejal Škrabec: ne občuti) razlike med dejanji, o katerih izvršitvi lahko z besedami le poročamo, in dejanji, ki jih lahko izvršimo prav in le z besedo, zato tudi ni nenavadno, da na koncu svoje razprave zapiše:

»Kar pa velja za tretjo osebo, velja tudi za drugo in prvo. Noben jezik nima posebnih miselnih pravil za vsako osebo posebej.«⁴⁸

s čimer dejanja, ki jih lahko izvršimo le z besedo, oz. natančneje: način njihove izvršitve, posredno tudi zanika (čeprav jih v razpravi sami eksplicitno priznava).

Polemika med Peruškom in Pintarjem

Prvi je na Peruškovo razpravo reagiral Luka Pintar, prvoborec dovršnega sedanjika, v XXX. letniku *Ljubljanskega zvona* (1910).⁴⁹

Perušku priznava argument, da je dovršni sedanjik časovno neomejen, vendar ga obrne v svojo korist:

»Vprašal sem že enkrat, ali smemo imenovati to, kar smo iz sedanjosti izključili, potem še neomejeno? – izključitev iz sedanjosti je zadostna omejitev – če je pa kaj res neomejeno, mora biti v sedanjosti ravno tako možno kakor v preteklosti in v prihodnosti (bodočnosti) /poudaril I. Ž. Ž./.«⁵⁰

Za dokaz se Pintar spet poda na Peruškovo področje in k njegovim lastnim primerom: k vplivu starogrščine na staroslovanščino.

Slovanščina pozna poleg imperfektivnega sedanjika pa da m, tudi perfektivni sedanjik pa da e m, grščina pa poleg obstoječe imperfektivne oblike ne pozna še perfektivne oblike:

»Kjer pa jezik kaj pogrša, je primoran, če nastopi potreba, nedostatek nadomestiti s tem, kar ima na razpolago – uvesti mora zamembo, vdati se mora v to, da nastopi,« kot bi rekel Perušek, »vikarijat.«⁵¹

⁴⁸ N. d., 23.

⁴⁹ Prva stvar, ki jo lahko razberemo iz njegovega lucidnega in konstruktivnega odgovora, je nezaslišan prodor nedovršnega sedanjika za izražanje dejanj, ki v sedanjosti trajajo oz. »se vršijo«, prodor, ki je v začetku 20. stoletja zajel ne le navadno ljudstvo, temveč tudi (že) »merodajno pišočo maso« in celo »naše klasike«.

⁵⁰ L. Pintar, O rabi dovršnih in nedovršnih glagolov v novislovenščini, *Ljubljanski zvon* (1910), 500.

⁵¹ N. d., 501.

In tako v grščini kot »vikarijatna oblika« nastopa imperfektivni sedanjik z zgolj faktičnim ali dejanskim pomenom. Povsem drugače pa je v slovenščini:

»V slovenščini pač poznamo vikarijat, da stopi v živahnem pripovedovanju sedanjik namesto preteklega ali prihodnjega časa, tega vikarijata pa, da bi stopil na mesto perfektivnega imperfektiven glagol, nikakor ne potrebujemo, *ker imamo razvit sedanjik perfektivnih glagolov* /poudaril I. Ž. Ž./.«⁵²

Perušek bi na to seveda ugovarjal, da perfektivni sedanjik lahko služi le kot (perfektivni) prihodnjik, toda Pintar ima tudi zoper ta ugovor izvršten, »struktural(istič)en« argument, namreč:

»čemu bi nam bile potem zložene oblike prihodnjega časa »bom dal, bom dajal«, če bi nezloženi perfektivnik v sedanjikovi obliki vse te posle opravljal in imel vseskozi pomen prihodnjika.«⁵³

PRAESENS EFFECTIVUM/PRAESENS INSTANS

V zvezi s tem se (Pintar) vrača tudi na svoj »paradni« primer iz polemike z Bežkom, namreč na dovršni sedanjik *dam*.

Tedaj, l. 1890, je trdil, da je tudi *dam* pravi sedanjik – sicer faktični, dejanski sedanjik –, *če z njim pospremimo izvršitev imenovanega dejanja*.

Tokrat, l. 1910, po dvajsetih letih polemike o rabi dovršnega in nedovršnega sedanjika, pa svoje nekdanje stališče teoretsko izredno ploodno popravi. V dolgoletni polemiki se je izkazalo, da z *dam* dejanje lahko le pospremim, nikakor pa ne tudi izvršim. Za glagolsko obliko, s katero v njej imenovano dejanje z izreko tudi že izvršim, je p. Stanislav Škrbec predlagal in v dobršni meri tudi že uveljavil termin *praesens effectivum*. Pintar tako za *dam* in sorodne oblike predlaga posrečen termin *preasens instans*:

»Tale 'dam' je meni po načinu potencial (možnostnik), po času pa sedanjik, pa če že nočete, da mu recimo praesens faktnega pomena ali praesens effectivum, tedaj ga imenujmo skratka 'instans' (nastojni čas) ... Nastojno pa imenujemo to, kar se vsak čas lahko zgodi, kar se ima zdaj zdaj zgoditi, kar se v tem trenutku zgodi, magari se je ravnokar zgodilo.«⁵⁴

⁵² N. m.

⁵³ N. d., 501–502.

⁵⁴ N. d., 502.

Z razlikovanjem med *praesens effectivum* in *praesens instans* Pintar proizvede pomembno distinkcijo znotraj kategorije dovršnega sedanjika, ki jo utemelji in podpre še z dvema *zunanjima* (zunanjima, v kolikor dovršni sedanjik razmejujeta od nedovršnega sedanjika) distinkcijama:

1. *modalno* (dovršnik je »problematičen« in »potencialen«, nedovršnik pa »asertoričen« in »indikativen«) in

2. *genealoško/taksonomično* (dovršnik je posamičen, nedovršnik pa splošen).

Ad 1) Pogosto uporabljan kriterij razločevanja dovršnih in nedovršnih glagolov, ki je še pogosteje služil kot argument nasprotnikom dovršnih glagolov, je bil dispozitiv vprašanj »kaj delam?« in »kaj storim?«: s »kaj delam?« naj bi se spraševali po nedovršnikih, s »kaj storim?« pa po dovršnikih. Ali z drugimi besedami: glagolska oblika odgovora bi morala ustrežati glagolski obliki vprašanja.

Pintar nasprotnikom priznava tudi ta argument, vendar z ne pomembnim dodatkom, da je namreč treba vedno *pravilno* vprašati:

»Nikakor ne smemo vprašanja uravnavati po odgovoru, t. j. z odgovorom uhajati pred vprašanje, da bi tako dali smer vprašanju, ki se mora naravno in logično ravnati le po razmerah, kakor jih imamo resnično pred seboj, in po pravilnem, iz naravnega razmerja situacije izvirajočem vprašanju se ravnaj po tem odgovor.«⁵⁵

V skladu s tem reinterpreterira večino primerov, na katerih je temeljilo zavračanje dovršnega sedanjika, povsem ključen pa je tale:

»Sodniki pri zeleni mizi, ne verjamem, da bi se vprašali, kaj delamo, da bi si mogli na to odgovoriti: 'Sodimo' ali 'razsojamo' – to bi bil trajnostni ali durativni sedanjik pripovednega značaja – nego se marveč le morejo vprašati: 'Kaj naj s t o r i m o, kako naj dejanje kvalificiramo, ali naj izrečemo krivdo ali nekrivdo, za kaj se moremo po vesti odločiti, za kaj se hočemo zediniti, kako po zakonu razsoditi?'«

Kajti:

»Razsodba ni vnANJI akt pripovednega značaja, indikativne modalitete, ampak notranji, intelektualni akt, sklep, in ta je kot končni rezultat pretehtovanja in preizkušanja raznih pro- in contra- razlogov vselej perfektiven pojem.«⁵⁶

⁵⁵ N. d., 564.

⁵⁶ N. d., 564–565.

Razlika med dovršnim in nedovršnim sedanjikom je po Pintarju prav v *modaliteti*, tj. v zmožnosti pokazati razmerje tistega, ki misli, sodi ali izjavlja, do izjavljene misli ali sodbe:

»Perfektivni glagoli služijo pri izraževanju problematičnih sodeb in so glede modalitete potencialni in subjektivni, imperfektivni pa izražujejo povedne, direktno veljavne, asertorične sodbe in so torej glede modalitete indikativni.«⁵⁷

Ad 2) Pri spovedi (tudi to je pogosto izrabljan primer) se, po Škrabcu, ne morem vprašati, »kaj delam?«, temveč le, »kaj storim?«, ker je v spovednem obrazcu *spovem se* skoncentrirana celotna spoved.

To je seveda Škrabčeva argumentacija za *spovem se* kot praesens effectivum, Pintar pa (pravilno) ugotavlja, da gre le za praesens instans, da spovedujoči se le pove svoj namen in željo, da se hoče spovedati in Stvarniku priznati svoje grehe, kar za tem (zatem ko je izrazil svojo voljo in namen spovedati se) tudi stori.⁵⁸ Podobno velja za zahvaljevanje:

»Če se kdo hoče svojemu dobrotniku zahvaliti, mu ne prične pripovedovati, kaj da dela, ampak mu pove samo, da mu vé hvalo za naklonjenost, da mu je hvaležen, da bi mu rad izrazil hvalo, izkazal z besedo hvaležnost, češ, *da mu z dejanjem dobrote povrniti ne more, da pa hoče z besedo posvedočiti svojo zahvalo zanj* /poudaril I. Ž. Ž./.«

Ali v teoretskem dispozitivu:

»Zahvaljujem se o vsaki priliki, obljubujem na vse strani, priporočam se tu in tam, pri tem in onem gospodu, vsakemu posebej se pa samo priporočim, če je to priporočilo enkratno dejanje in prosto izrecilo, da želim doseči blagohotno naklonjenost ali pospešitev želje ali prošnje.«⁵⁹

⁵⁷ N. d., 566.

⁵⁸ Pintar pri tem ironično ugotavlja: *Pri naštevanju grehov bi pa bilo po naši smešni logiki popolnoma odevč, če bi grešnik še posebej naglašal, da se izpoveduje, saj duhovnik v izpovednici že itak ve, kaj sliši, kaj da dela*. S *spovem se* se torej ne spovem, saj pričnem šele za tem spovedovati svoje grehe, prav kakor s *kupim* še ne kupim, saj bo kupna transakcija še (le) sledila. In obratno. Ko se spovedujem svojih grehov, duhovnik *itak ve, kaj sliši, kaj da delam*, ne da bi vsakič znova poudarjal, da se spovedujem, prav kakor kupec in prodajalec, izmenjujoč si denar in blago, natanko ve, sta, kaj počneta, ne da bi pri tem še posebej poudarjala, da kupujeta oz. prodajata. Situacija, ki se zelo zaplete z *obljubim/obljubljam* ali *prisežem/prisegam*.

⁵⁹ N. m.

RAZLIKA DOVRŠNO/NEDOVRSNO KOT POSEBNI ILOKUCIJSKI MARKER SLOVENŠČINE

Pintar s tem proizvede dve nadvse pomembni definiciji: 1. razlika med dovršnikom in nedovršnikom je prav v zmožnosti pokazati razmerje tistega, ki misli, sodi ali izjavlja, do izjavljene misli ali sodbe, kar ni nič manj kot *definicija performativnega prefiksa kot v izjavo vpisanega markerja ilokucijske moči!* Prav performativni prefiks je tisti del izjave, s katerim naj bi izjavljalec (standardizirano) izrazil svoj odnos do propozicionalne vsebine izjave. In v slovenščini, pravi Pintar, pripada ta vloga prav dovršnemu sedanjiku, če se razlikuje od nedovršnega sedanjika!

2. In še več. Dovršni sedanjik je instanc(ijacija) nedovršnega sedanjika, je partikularizacija obče forme, kot taka sicer podrejena občosti, *veddar prav zaradi svoje partikularnosti, prav zato, ker partikularni izjavljalec z njo izraža svoj partikulami odnos do (potencialno) obče propozicionalne vsebine, nezvedljiva nanjo.*

POMEN 1. OSEBE EDNINE

Prav s tem, z vsakokratno izjavljalno partikularnostjo, pa Pintar utemeljuje tudi dejstvo, da lahko za dejanja, ki jih izvršimo z besedo, uporabimo le 1. osebo ednine:⁶⁰

»Pri vseh navedenih vzgledih smo opazili, da se omejujejo perfektivni sedanjiki povednih stavkov na prvo osebo, kvečjemu da pride v poštev še tretja oseba, ako nam je pravzaprav razumeti pri tem prvo, n. pr. sodišče = mi sodniki, konferenca = mi profesorji, parlament = mi poslanci, cerkev = mi kardinali s sv. očetom, deželni odbor = mi odborniki z deželnim glavarjem i. t. d.«

»Za to omejitev na prvo osebo se pa menda dá najti tudi razlog, češ, da *zase lahko vem, kaj sem sklenil, določil, si namenil i. t. d., o drugih pa tega vedeti, torej tudi povedati ne morem.*«⁶¹

Vendar pa, bi se utegnil glasiti protiargument, če sem, na primer, nekaj »sklenil«, ali se za nekaj »odločil«, mi za izvršitev teh dejanj niso bile potrebne besede oz. natančneje, nisem jih izvršil s samo izreko besed.

Pintar ima tudi na to odgovor, in to odgovor, ki za nameček pritrjuje teoriji vesolj verovanj:

⁶⁰ V zvezi s tem moramo popraviti tudi svojo trditev (Kako obljubiti – kratak pregled, v: *Problem-Razprave* 1/1989), da je ta pogoj prvi formuliral Škrabec. Formulacija tega pogoja je, kljub vsemu, delo Pintarjevega genija.

⁶¹ N. d., 567.

»Vsaka odločba, vsak sklep, vsaka namemba je nekaj dovršenega, nekaj perfektivnega.

Zame je sicer ta akt pravi perfectum, v duhu dovršen tisti trenotek, ko določim, sklenem, razsodim, spoznam, – *popolnoma dovršen pa postane šele tedaj, ko to, kar sem v duhu določil, sklenil, razsodil, spoznal, z besedo povem*. Tiha misel je sicer zame tudi že obsodba, vendar sodba v pravem pomenu postane šele tedaj, *ko jo izrečem in tudi drugim oznanim*. To pa se ima zgoditi s perfektivnim glagolom.«⁶²

Vsa mentalna dejanja, »vse dušne zaznave, vsi sklepi in odločbe«, so za Pintarja dejanja, ki so se v naših mislih dovršila, še preden smo to dovršitev izrazili z besedami, za zunanji svet pa postanejo dovršena šele s tem, ko to notranjo dovršitev izrazimo z besedami, in to je pravzaprav šele prava dovršitev oz. izvršitev, saj na primer obljuba ne šteje in ne more šteti za obljubo, dokler obljublamo le v sebi, v svojih mislih: obljubo moramo »povnanjiti«, sogovornicu moramo dati jasno na znanje, da smo mu nekaj obljubili, sicer sploh ne moremo govoriti o obljubi. To pa lahko – *prav zato, ker smo »pri sebi« že obljubili, o že izvršenem pa ne moremo govoriti, kot da je šele v teku* – storimo le z dovršnim sedanjikom:

»Če torej pravi Prešeren 'Vam izročim, prijatla dragi mani, pesem milo', nikakor ne misli na materialno izročanje pri Blazniku natisnjene, v usnje vezane in na pozlačeno lice obrezane knjižice z naudarjenim napisom 'Krst pri Savici', – ampak misli le na k o n s t a t i r a n j e svoje dedikacije. Še predno je začel pesnik pesem skladati, je lahko sklenil, da jo bo dedical manom umrlega prijatelja – in ko je bila dovršena mila elegija, je bil gotovo dovršen tudi sklep 'poklonim naj jo spominu Čopovemu' – zdaj je 'sklenjeno – storjeno', samo povedati je še treba, da tudi mi vemo, konstatirati je treba, *in s konstatiranjem je šele dejanje popolnoma dovršeno*, je dovršeno, je že dovršeno. V tistem trenotku, ko takšno kompleksivno zamišljeno dejanje konstatiram, je že dovršeno, se ne vrši več, se je že izvršilo. – Ker je dejanje s tistim trenotkom dovršeno, ga ne smem drugače izraziti nego z dovršnim glagolom; ker je pa izvršitev dejanja obsežena ravno v konstatiranju dejanja in ker je konstatiranje ali potrditev za tistega, ki potrdi, najpristnejši sedanjik, tedaj je jasno, da moram konstatirati le s sedanjikom, torej »izročim« (ne »izročil sem«, pa tudi ne »izročil bom«) /poudaril I. Ž. Ž./.«⁶³

⁶² N. m.

⁶³ N. d., 765.

Celoten argument je seveda namenjen zavrnitvi že tradicionalnega ugovora zagovornikov nedovršnega sedanjika, po katerem dovršni sedanjik nadomešča dovršni prihodnjik. Pintarjev argument je nedvomno najelegantnejši, predvsem pa teoretsko najkonsistentnejši:

»S stališča tistega, ki vpraša: 'Ali dovoliš, odpustiš, obljubiš?' itd. se taki glagoli še utegnejo smatrati za futurum, s stališča tistega pa, ki na to odgovori: 'Dovolim, odpustim, obljubim« itd. nikakor niso več futura, ker je izpovedanje volj v tistem trenutku dovršeno, preteklosti pa v tem tudi ni, da bi mogli odgovoriti: 'Sem dovolil, odpustil, obljubil' itd. – Če je še tretji poleg, tisti pa pravilno lahko konstatira: 'Dovolil, odpustil, obljubil je' itd. kajti zanj je vse to dovršeno in preteklo.«⁶⁴

Polemika med Peruškom in Škrabcem

V polemiko s Peruškom se na platnicah *Cvetja* vključi tudi Škrabec. Perušek namreč nasprotuje njegovi trditvi iz članka o dovršnih in nedovršnih glagolih, objavljenega v XXV. letniku *Archiv für Slavische Philologie*, da se je slovenščina z uporabo glagolov, katerih izrek pomeni tudi izvršitev dejanja, ki ga (glagoli) imenujejo, dvignila na raven drugih kulturnih jezikov, češ da so številni slovanski narodi sprejeli krščanstvo pred Slovenci in vendar se nobeden od njih ni povzpел do take kulturne višine, da bi v sedanjosti dovršeno dejanje izražal z dovršnim sedanjikom.

Škrabec Peruška seveda ne pričaka nepripravljen. Svojo pripombo o kulturnosti oz. kulturnejši ravni jezika ima zdaj, »na svojem zeljniku«, priložnost natančneje opredeliti:

»Še le v kulturnih razmerah, pravi, kakeršne so nastale mej Slovenci po sprejetju kerščanstva, po svetopisemskih tekstih, je verjetno, da so se tudi oni navadili neka dejanja zverševati (ne samo izražati) z izreko glagola, ki pomeni isto dejanje; v evangelijih je namreč več takih primerov, zlasti v besedah Kristusovih, ki so si jih ljudje najbolj zapomnili: ego m i t to vos; pacem meam do vobis; gratias a g o tibi; in manus tuas c o m e n d o spiritum meum itd. Da je tako izražanje, *ne glede na dovršenost ali nedoveršenost dotičnih glagolov*, nekaj kulturni sad, smemo po pravici misliti že po tem, kaker slišimo govoriti še dandanašnji, ali smo slišali vsaj pred leti: preprost Nemeč na deželi ni lahko rekel: 'ich danke', temuč: 'vergelt's Gott', ni rekel: 'kuss die Hand', rajši je

⁶⁴ N. d., 766.

to molče storil; tudi Slovenec se je poklonil rajši v resnici, kaker da bi rekel ali: 'klanjam se', ali: 'poklonim se'.⁶⁵

Argumentacija je tako rekoč revolucionarna in ponudi več, kot pa Perušek sploh zahteva, namreč interpretacijo nekaterih vljudnostnih obrazcev, ki so še danes – ali bolje *še*le danes – predmet razprav v polju lingvistične pragmatike. »Klanjam se« bi danes sicer težko podstavili performativno interpretacijo, povsem pa lahko razumemo Škrabčev namen, namreč pokazati, da je *še*le pojavitev visoko abstraktnih glagolov, kakršni so performativi, omogočila tvorbo vljudnostnih obrazcev, ki stopijo na mesto dejanja, ki ga imenujejo.

Še zanimivejši in teoretsko še pomembnejši pa je Škrabčev odgovor na drugi Peruškov ugovor. Perušek tudi v odgovor na Pintarjevo recenzijo svojega spisa namreč spet ponovi že klasičen »nedovršni« argument, da se v trenutku govorjenja nič ne zgodi, temveč le godi, le da ga tokrat podpre še z razliko med glagolsko *obliko* in *pomenom*. *Oblike kot »padem, dam, dvignem« da so sedanjške, ni pa sedanjški njih pomen*. Zato, pravi Perušek, bi moral v stavku »petsto sem ti dal o svetem Juriju, tristo ti dam zdaj, dvesto ti bom dal pa o Božiču« dotični, ako bi mu v trenutku govorjenja izročal tristo kron, reči: *dajem ti*. Ker pa pravi *dam ti*, pomeni to: *morem ti, hočem ti dati*. To pa ni pravi sedanjik, ker se dejanje ne vrši v trenutku govorjenja.⁶⁶

Škrabčev odgovor načelno že poznamo, tokrat pa ga takole niansira :

»/T/udi z eno besedo zveršeno dejanje vsaj toliko časa traja, kolikor ga je treba, da se tista beseda izgovori; začne se tako dejanje se začetkom, doverši se s koncem besede, in nekaj časa traja tudi najkrajša beseda. – Bodisi tako, ali kedo misli na to trajanje? Tudi pika, ki jo naredimo s peresom na papir, prav za prav ni pika, temuč nekaj na vse tri dimenzije razširjenega; pod kakim ultramikroskopom bi bilo videti kaker gomila gnoja, ali morda ko cela gora. Vender mi navadni ljudje imenujemo to piko piko in v trenutnem dejanju ne vidimo trajanja in torej nimamo vzroka z nedovršnimi glagoli ga izražati.«⁶⁷

Potemtakem grešnika ne moremo odvezati grehov z *Odvezujem te*, kakor meni prof. Perušek, kajti:

»Zveršenost je /.../ odvisna *od intencije za to pooblaščenega spovednika*, ne pa od prave oblike glagola. Ali to je gotovo, izražena zveršenost z obliko 'odvezujem

⁶⁵ *Cvetje ...*, XXVII. tečaj, 11. zvezek, Gorica 1910.

⁶⁶ N. d., 639.

⁶⁷ *Cvetje ...*, XXVIII. tečaj, 5. zvezek, Gorica 1911.

te' ni, izraženo je s to obliko le trajanje, ki ga mora biti seveda enkrat konec, kakor vsega človeškega na tem svetu, pa ga more biti konec tudi s preterganjem brez doveršenja /poudaril I. Ž. Ž./.⁶⁸

FORMULACIJA POGOJEV PERFORMATIVNOSTI

Izvršitev v performativu imenovanega dejanja je torej odvisna *od namere za to odgovorne osebe*. Zaradi pomembnosti razdelimo to trditev na dva dela: »zveršenost«, pravi Škrabec, je odvisna:

1. od intencije

in

2. od za to pooblaščenega spovednika.

Škrabec s tem proizvede še dva od štirih pogojev uspešne performativnosti: avtoreferencialnost (izrek glagola izvrši dejanje, ki ga glagol imenuje) že pozna, zdaj pa postavi še:

ad 1) pogoj, ki zahteva, da izjavljalec danega performativnega glagola v glagolu imenovano dejanje tudi res namerava izvršiti (pogoj, ki je nekakšna »otročka bolezen« performativne teorije in ga je nemogoče kontrolirati);

ad 2) pogoj, ki določa, da lahko neko v performativnem glagolu imenovano dejanje izvrši le določena oseba, v določenih okoliščinah.

Pa tudi na četrti pogoj ni bilo treba dolgo čakati. Sicer ga je v polemiki s Peruškom že omenil Pintar, Škrabec pa ga v 7. in 9. zvezku XXVIII. tečaja še teoretsko izpili:

»V teh in drugih primerih /navaja jih celo stran, na prime: Jas tebi zahvalim oh milostivni Oča!, Oča, v tvoje roke preporečim jas mojo dušo, itn.; I. Ž. Ž./ čuti naše ljudstvo gotovo trenotnost dejanja, ki je z izreko dotične besede zveršeno. Prav se izraža torej z doveršnim glagolom, *in ker zverši dejanje ta, ki izgovori besedo, mora biti glagol v 1. osebi sedanjika, in sicer navadno v edinstvenem številu, le v pesmih, kjer jih poje več v enem duhu v moštenem. Tretja oseba more le v izjemnih primerih nadomestiti prvo* /poudaril I. Ž. Ž./.⁶⁹

In še zlasti:

»Vzemimo kateri koli jezik, nemščino, latinščino ... Če pravim, resno seveda: 'ich schwöre', 'juro', je efekt te besede zveršena prisega; praesens, ki sem ga rabil, torej 'effectivum'. Če pa pravim: 'du schwörst', 'juras', ali 'er schwört', 'jura', nista prisegla s to besedo ne ti, ne on, ta moja beseda nima nobenega efek-

⁶⁸ N. m.

⁶⁹ *Cvetje* ..., XXVIII. tečaj, 7. zvezek, Gorica 1911.

ta, je torej le 'praesens narrativum', ali 'indicativum', ali 'communicativum', kaker se komu bolj prav zdi. 'Miselno pravilo', ki velja za vse jezike, je torej, da je praesens 'effectivum' samo v prvi osebi, navadno edinstvenega števila, le če jih hoče zveršiti dotično dejanje dvoje ali več vkup in vsi ob enem govoru ali pojo, ali eden v imenu vseh, tedaj se rabi seveda dvojstveno ali množstveno število. Tretja oseba bi bila mogoča, ako ta, ki govori, namesto 'jaz' postavi svoje ime, ali kako drugače označi svojo, t. j. prvo osebo, ako n. pr. mati pravi otroku: 'Kind, die Mutter befiehlt dir das zu tun'. Tudi če prva oseba dejanja ne zverši neposredno, temuč po poslancu ali namestniku, ki govori v njenem imenu, kaker: 'Die Mutter grüßt dich'. V poslednjem primeru bi se vtegnilo sicer reči, da je tu že 'praesens narrativum' ali 'communicativum', ali pozdravljenje še ni zveršeno z naročilom materinim, temuč šele po besedi posrednikovi.«⁷⁰

S tem smo dobili tudi četrti pogoj performativnosti, ki ga navaja Austin: da bi bil performativ uspešen, mora biti izrečen v 1. os. edn., sed., pov. nakl., tvor. nač.

Brez pretiravanja torej lahko trdimo, da je p. Stanislav Škrabec izoblikoval vse štiri pogoje performativnosti in s tem osnove performativne teorije skoraj pol stoletja pred njenim uradnim tvorcem, J. L. Austinom. Videli smo, da je Austin svojo teorijo izoblikoval v prestopu iz filozofskega v lingvistično polje, Škrabec pa je svojo zbrkljal kar v lingvističnem polju samem, in to nekako po naključju, ko je pojasnjeval razliko med rabo dovršnega in nedovršnega glagola.

Odmev v slovenskih slovnica

Dovršno/nedovršna polemika s performativnimi konsekvencami je odmevala tudi v vseh kasnejših slovenskih slovnica. Breznikova slovnica iz leta 1916 opredeljuje dovršne in nedovršne glagole, na primer, takole:

»Dejanje ali stanje, ki ga glagol izraža, se more goditi *v nekem času*: v času se začne, vrši in konča ...

Po tem delimo glagole:

1. *v dovršne* (perfektivne, ki izražajo *začetek* (*nastop*) ali *konec* (*izvršitev*) kakega dejanja ali stanja ...
2. *v nedovršne* (imperfektivne), ki izražajo kako *trajajoče* dejanje ali stanje – brez ozira na začetek ali zvršitev, tj. naznanjajo, da kako dejanje (stanje) *sedaj traja ali je kedaj trajalo ali bo trajalo* ...

⁷⁰ *Cvetje ...*, XXVIII. tečaj, 9. zvezek, Gorica 1911.

Ker izražajo dovršniki *le hipna dejanja* ali se ozirajo le na en trenotek (tj. začetek ali zvršitev) dejanja, ne morejo imeti pravega sedanjika: sedanjikova oblika ima splošen pomen. Za *pravo sedanjost* nam rabijo le nedovršniki.⁷¹

Po citatu sodeč, se Breznik postavlja na Peruškovo, ne na Škrabčevo stran, vendar pa nam dobrih trideset strani dalje, v poglavju o nedovršnem sedanjiku (ki da se rabi v pripovedovanju tega, kar se godi, ali tega, kar kdo dela ali opravlja, ter povsod, kjer kako dejanje na kakršen koli način traja), postreže ne le s Škrabčevimi argumenti, temveč celo z njegovimi primeri in – še več – z besedami, ki so prevzete neposredno iz *Cvetja* ...:

»Če se dejanje *v sedanjiku ne pripoveduje*, ampak le *imenuje* in s tem *zvrši*, se izraža z *dovršnim glagolom* (*zvršilni sedanjik*, praesens effectivum); zvršilni sedanjik naznanja, da se kako dejanje v trenutku zvrši, npr. *spovem se tebe grebov; oznanim vam veliko veselje*.

Ko dotično besedo izrečemo, je dejanje *zvršeno*. Ker zvrši dejanje oni, ki izgovori besedo, mora biti glagol v *1. osebi sedanjika*, in sicer navadno v ednini. Treća oseba more le v izjemnih primerih nadomestiti *prvo*.⁷²

Za nadaljnjo usodo performativa v slovenščini pa je še zlasti pomembno Breznikovo prevzemanje Škrabčevih argumentov o dovršnem sedanjiku na mestu dovršnega prihodnjika. Takole pravi:

»Dovršni sedanjik navadno lahko *nadomeščamo z dovršnim prihodnjikom*, ali vselej ga ne moremo. *Ako pravim: To kravo prodam, naznanim le voljo prodati, ako bo kdo hotel kupiti; ako pa pravim: To kravo bom prodal, naznanim, gotovost, da se bo kedaj tako zgodilo* /poudaril I. Ž. Ž./.⁷³

Že prva povojna slovnica⁷⁴ te subtilne razlike ne loči več prav dobro. Dovršni sedanjik namreč vpelje z naslednjim primerom:

»Pavle in Nace sta se dogovarjala zaradi njive. Slednjič je Pavle povzel: 'Sedaj veš vse, *ponudim* njivo najprej tebi, ki si sosed; odloči se, ali jo vzameš ali ne, ker imam drugih kupcev.' Nace je pomolčal, puhnil oblak dima pod strop, potem pa vzel pipo iz ust in rekel: '*Kupim*'. Segla sta si v roke in se razgovarjala naprej o tem, kako se bo kupčija izvršila /poudaril I. Ž. Ž./.⁷⁵

⁷¹ Anton Breznik, *Slovenska slovnica*, Celovec 1916, 115–116.

⁷² N. d., 147.

⁷³ N. d., 149.

⁷⁴ *Slovenska slovnica*, sestavil Uredniški odbor DZS, Ljubljana 1947.

⁷⁵ N. d., 181.

»Uredniški odbor« navedeni primer takole tolmači:

»Sedanji čas je prav za prav le trenutek med preteklim in prihodnjim časom. Zato moremo ujeti vanj le tako dejanje, ki se ravno ta vmesni trenutek začne in konča. To pa je moči samo tako, da pomeni naznanitev dejanja že tudi izvršitev. Ko je Pavle rekel »*ponudim*« je bila ponudba njive izvršena; ko pa je Nace izrekel »*kupim*«, je bila kupčija sklenjena. Ko bi bil kdo Naceta vprašal med dogovarjanjem, kako je s to njivo, bi mu bil odgovoril: *Kupujem jo*. Ko bi ga bil pa vprašal po sklenjeni kupčiji, bi bil odgovoril: Kupil sem jo. Tak dovršni sedanjik pomeni torej pravo sedanjost; so pa to redki primeri, ker jo more rabi-ti samo prva oseba sama o sebi, ker le ona more odločati s svojo besedo o izvršitvi dejanja.«⁷⁶

In zakaj pravimo, da že prva povojna slovnica⁷⁷ te subtilne razlike ne loči več prav dobro?

Zato, ker je ne zna več zanesljivo umestiti. V navedenem primeru obliki *kupim* in *prodam* klasificira kot izvršilni ali učinkoviti sedanjik, na strani 183 pa kot namerni dovršnik, ki izraža *pripravljenost, voljo ali namero, da kdo kaj napravi*, kot obliko torej, ki morebitno dejanje, ki ga učinkoviti sedanjik dejansko izvrši, šele napoveduje, na primer: »Srajco ti že *zašijem*, drugega pa ne«; »*Stavim*, kar hočeš«; ali kar naš primer: »Kravo *prodam*, če jo kdo kupi«. Zdi se, da »uredniški odbor« vidi razliko v vezniku »če«, vendar pa je situacija v primeru Pavla in Naceta enaka: Pavle Nacetu ponuja njivo, če jo ta kupi (ima namreč že zadosti kupcev in jo Nacetu ponuja le zato, ker je njegov sosed).

Da obliki *kupim* in *prodam* ne spadata med performative oz. učinkovite sedanjike, pa je razvidno še iz nekega drugega razloga. Če naj učinkoviti sedanjik izvrši dejanje, ki ga imenuje, potem Pavle in Nace tega dejanja povsem očitno še nista izvršila, saj sta si po izmenjavi svojih *prodam* in *kupim* segla v roke in se razgovarjala o tem, kako se bo kupčija *izvršila*. Dokaz več, da moramo *prodam* in *kupim* obravnavati kot pripravljenost na kupčijo, ne pa kot kupčijo samo.

⁷⁶ N. d., 181.

⁷⁷ Tudi *Slovenska slovnica* iz leta 1956 (kjer se Uredniški odbor razstavi v A. Bajca, R. Kolariča in M. Rupla) ima enake težave. Pa tudi nič čudnega, saj je le malce razširjena verzija slovnice iz leta 1947.

Če prva povojna slovnica te subtilne razlike ne loči več prav dobro, pa je najboljšejejša slovenska slovnica⁷⁸ niti opazi ne več.⁷⁹ Pač pa nam v razdelku o nedovršnih glagolih postreže z naslednjim teoretskim biserom, ki ga najboljše komentira prav dovršno/nedovršna polemika sama: *Nedovršni glagoli zaznamujejo dejanje, ki je nekako v celem kosu ...*⁸⁰

Kako (naj) Slovenec obljubi?

Slavni »slovenski čut za dovršenost« pa se je očitno vedno bolj izgubljal tudi v vsakdanjem govoru. Ko (sodobni) slovenski govorec pravi:

Obljubim, da ...

ali

Prisežem, da ...

to namreč izzveni bolj kot »pripravljen sem obljubiti (priseči)«, »obljubil (prisegel) bom«, samega dejanja obljube (prisege) pa ta formula, se zdi, ne izvrši.

Slovenec danes obljublja, prisega in kar je še drugih performativnih dejanj, v nedovršniku:

Obljubljam, da ...

Prisegam, da ...

kar pomeni, da morda v tem trenutku obljublja oziroma prisega, da je sredi obljubljanja oziroma priseganja, da pa *obljuba oz. prisega prav zato, ker dovršenost dejanja ni (bila) izražena, še nista bili dani*. Dokler le obljubljam, pač še nisem ničesar obljubil, in če le obljubljam tudi obljubiti ne morem ničesar. In če je v Škrabčevih časih to še razvada, ki se sicer hitro širi, je danes ta razvada postala že institucionalizirana navada.

Ko cicibani postajajo pionirji, se takole zaobljubijo:⁸¹

»Danes, ko postajam pionir, *dajem*
častno pionirsko besedo:

da se bom marljivo učil in delal
in da bom dober tovariš;

⁷⁸ Jože Toporišič, *Slovenska slovnica*, Maribor 1976.

⁷⁹ Resnici na ljubo je potrebno priznati, da 3., pregledana in razširjena izdaja (1991) kaže malce več razumevanja za pragmatične razsežnosti jezika.

⁸⁰ N. d., 289.

⁸¹ So se, še pred dvajsetimi leti. Danes pionirjev ne poznamo več.

bom ljubil našo samoupravno
domovino, Socialistično federativno
republiko Jugoslavijo;
...«⁸²

Sodniki rednih sodišč se pred nastopom službe zaobljubijo takole:⁸³

»*Izjavljam*, da bom svojo dolžnost opravljal vestno in odgovorno, da bom delal po Ustavi in zakonih, ter da bom varoval družbeni red Socialistične federativne republike Jugoslavije,«

sodniki vojaških sodišč pa takole:⁸⁴

»*Izjavljam*,⁸⁵ da se bom pri svojem delu ravnal po Ustavi in zakonu, da bom dolžnost sodnika opravljal vestno in nepristransko, in da bom varoval družbeni red Socialistične federativne republike Jugoslavije,«

če naj navedem le nekaj institucionaliziranih obrazcev.⁸⁶

Contra factum non datur logica, pravi Škrabec. In če naj vzamemo fakte zares, si moramo pač z vso resnostjo zastaviti naslednje vprašanje: kako naj se Slovenec ogne (zanj) pogubnemu dejstvu, da lahko obljubi – ali priseže ali izvrši katero koli drugo imenitno dejanje, za katerega izvršitev je potrebna (le) uporaba glagola, ki to dejanje imenuje – le po pomoti?

⁸² Ker postaja zaobljuba v nadaljevanju še bolj obscena, se bomo citiranju v celoti odpovedali.

⁸³ *Uradni list SRS*, 10/1977, 66. člen, 3. odstavek.

⁸⁴ *Uradni list SFRJ*, 4/1977, 33. člen, 2. odstavek.

⁸⁵ Samoupravni genij nas je očitno oskrbel še z eno čarobno formulo. *Izjavljam* je namreč »čista forma« izjavljanja, form(ul)a, ki želi izjavljanje po vsej sili zvesti na samo izjavo, ga vanjo vpisati. Vendar pa je samoupravni genij tokrat presešel samega sebe: uspeal mu je fabrikacija verjetno edinega ilokucijskega obrazca, ki dejansko dela, kar pravi, da dela. Če na primer *obljubljamo* ali *prisegamo* ali sploh izvršujemo *kakršno koli* besedno dejavnost, s tem nekaj izjavljamo. Kaj izjavljamo (kakšno izjavljalno dejanje smo izvršili), ni nujno neposredno evidentno, v skrajni konsekvenci je to stvar lingvistove analize. Samoupravni genij pa se je tej nevěčnosti izognil, preskočil korak analize in občo formo izjavljanja prevedel kar v partikularnost izjave: nemoogoče je namreč trditi, da tisti, ki pravi *izjavljam*, v resnici ne izjavlja ...

⁸⁶ Da ne bo pomote: nedovršno obliko v institucionaliziranih obrazcih je ohranila tudi post-samoupravna Slovenija. Glej M. Grgič, I. Ž. Žagar, *Čas in dejanja v jeziku*, Ljubljana 2004.

Leta 1958 je E. Benveniste v lingvistično teorijo vpeljal novo kategorijo, delokutivne glagole.¹ Če so denominativi glagoli, izvedeni iz samostalnikov, deverbativi glagoli, izvedeni iz glagolov, so delokutivi glagoli, izvedeni iz posameznih izrazov, lokucij.

Benvenistov(sk)a delokutivnost

Tako po Benvenistu latinski glagol *salutare*, »pozdraviti«, ni denominativ, izpeljan iz samostalnika *salus*, »pozdrav«, temveč iz voščila *salus!*, in tako ne pomeni *salutem' alicui efficere*, »nekoga pozdraviti«, temveč *salutem' alicui dicere*, »nekomu reči: zdravo!«. Delokutive je Benveniste našel tudi v sodobnih jezikih, na primer v francoščini: *bisser*, »vpiti: bis«, *sacrer*, »reči: sacré!« *pester*, »reči: peste!«, ali v angleščini: *to welcome*, »reči: welcome!«, *to boo*, »reči: boo!«, ali *to okay*, »reči: okay«.

Pomen Benvenistove razprave je predvsem v tem, da je opozoril na nov (ali do tedaj vsaj neopažen) način tvorjenja glagolov, na način, katerega izhodiščna točka ni enota *jezika*, kakor pri denominativih in deverbativih, temveč enota *govora*, ni pa podal oz. predlagal nikakršnega mehanizma tvorbe delokutivov.

J.-C. Anscombre, avtor, ki je brez dvoma najbolj podrobno razdelal teorijo delokutivnosti, na primer ugotavlja,² da če naj semantično vrednost delokutiva izpeljemo iz semantične vrednosti izraza – oz. natančneje, *izja-*

¹ E. Benveniste, Delokutivni glagoli, *Problemi splošne lingvistike* 1, Ljubljana 1988, 299–308.

² J.-C. Anscombre, Delocutivité Generalisée et Rapports Syntaxe/Sémantique, *Recherches Linguistiques* 8, Pariz 1979, 5–43.

vljanja izraza! –, ki je v njegovi osnovi, to v ničemer ne implicira, da mora biti delokutiv (tudi) morfološko izpeljan iz svojega osnovnega izraza, kot mimogrede omeni Benveniste. Celó nasprotno, vztrajanje pri takšni zahtevi bi pomenilo nemóžnost nekaterih Benvenistovih delokutivnih izpeljav (na primer *salutare* iz ‚*salutem' alicui dicere*).

Nadalje Anscombe opozarja na nejasen status *reči*, v, na primer, *to okay* = »reči: okay«, saj, po eni strani, očitno ne gre za glagol *reči* v njegovi običajni rabi (*to okay* ni nikoli popolnoma zamenljivo z »reči: okay«), po drugi strani pa ga težko opredelimo za neki abstraktni *reči* izjavljanja, ki je v svoji »abstraktnosti« pač lahko le generičen pojem.³

In ne nazadnje – v našem okviru pa sploh najbolj zanimivo – Anscombe poudarja, da Benvenistova trditev, da je delokutiv s samostalniško osnovo v razmerju *reči* in ne *storiti*, preprosto ne vzdrži, saj, na primer, *bis-ser*, pomeni narediti tisto, kar naredimo, ko pravimo *bis!* (tj. zahtevamo dodatek), *remercier* (ki ga Benveniste tudi uvršča med delokutive) pa narediti tisto, kar naredimo, ko rečemo *merci* (tj. se zahvalimo).⁴ Anscombe zato predlaga novo (širšo) definicijo: *A-ti je (benvenistovski) delokutiv, če obstaja izraz A!, tako da A-ti = »izvršiti dejanje, ki ga izvršimo s tem, da rečemo A«.*

Posplošena delokutivnost

Z drugimi besedami to pomeni, da delokutivi in performativi ne le da niso nezdržljivi, temveč da bi delokutivnost utegnila biti celo v osnovi performativnosti. Anscombe sicer predlaga razširitev delokutivnosti tudi na druge jezikovne enote (npr. samostalnike in prislove), vendar nas ta »posplošena delokutivnost«, kot jo poimenuje, v tem okviru ne bo zanimala. Pač pa nas bo zanimal mehanizem, ki ga za to posplošeno delokutivnost predlaga Anscombe.

Gre za proces, ki naj pojasni primere, v katerih neka formula F_1 , s semantično vrednostjo S_1 , pripelje do (nastanka) morfema F_2 , s semantično vrednostjo S_2 , ki izpostavi izjavljalno vrednost F_1 . Anscombe predlaga shemo s petimi koraki, katerih vsak predstavlja neko razvojno etapo derivacije. Koraki so sledeči:⁵

³ J.-C. Anscombe v članku De l'énonciation au lexique: mention, citativité, délocutivité, *Langages* 80, Pariz 1985, 9–34, na primer, loči kar štiri različne rabe *reči*.

⁴ Glej tudi J.-C. Anscombe, Délocutivité benvenistienne, délocutivité généralisée et performativité, *Langue Française*, maj 1979.

⁵ J.-C. Anscombe, Voulez-vous dérivez avec moi?, *Communications* 32, Pariz 1980, 61–124.

A. Morfemi m_1, m_2, \dots, m_n imajo semantične vrednosti s_1, s_2, \dots, s_n .

B. Pojavi se neka konverzacijska formula $F_1(m_1, m_2, \dots, m_n)$ v/pri izjavljanju katere imajo m_1, m_2, \dots, m_n vrednosti s_1, s_2, \dots, s_n in ki (s posredovanjem nekega diskurzivnega zakona) služi izvršitvi nekega dejanja.

C. Oblikuje se kompleksni morfem F_2 , katerega semantična vrednost S_2 vključuje aluzijo na (upo)rabo $F_1(m_1, m_2, \dots, m_n)$ iz koraka B.

Č. Če sta F_1 in F_2 formalno enaka, so (upo)rabe F_1 iz koraka B ponovno prebrane tako, da dajo F_1 vrednost S_2 .

D. Če sta F_1 in F_2 formalno enaka, so tudi (upo)rabe F_1 iz koraka C ponovno prebrane tako, da dajo F_1 vrednost S_2 .

Anscombe poudarja, da gre za razvito shemo, kar pomeni, da pri nekaterih rabah ni več mogoče izslediti koraka A, spet druge rabe pa še niso prišle do koraka D, ilustrira pa jo z (delokutivno) derivacijo besede *merci* («hvala«).

A. Obstaja neki morfem *merci*₁, ki prvotno pomeni »uslugo (ki smo jo storili nekemu)«;

B. *Merci*₁ se s pomenom iz A uporablja v formuli *Merci*₁!, ki jo uporabljamo zato, da se (v skladu z diskurzivnim zakonom,⁶ ki pravi: »Če X pravi Y-u, da je A usluga, ki jo je Y storil X-u, potem se X Y-u zahvaljuje«) nekemu zahvalimo;

C. Pride do nastanka substantiva *merci*₂ s pomenom S_2 , ki zaznamuje »dejanje, ki ga izvršimo, s tem ko rečemo *merci*₁!«.

Č. (Upo)rabe iz koraka B so ponovno prebrane z vrednostjo S_2 .

D. (Upo)rabe iz koraka C so ponovno prebrane z vrednostjo S_2 . *Merci*₂ = »dejanje, ki ga izvršimo, s tem ko rečemo *Merci*₂!«

OBLJUBLJAM KOT DELOKUTIVNA DERIVACIJA

Kaj to pomeni za naše nedovrš(e)no obljubljanje?

Poskušajmo nanj aplicirati vseh pet korakov posplošene delokutivne sheme:

A. O zgodovini (pojavljanja in pomenjanja) morfemov *obljuba*, *obljubiti*, nam zgodovina slovenskega jezika ne ve povedati dosti (Bezljaj *obljub-*

⁶ Anscombrovih »diskurzivnih zakonov« ne smemo zamenjevati z Griceovimi »konverzacijskimi maksimami«. Medtem ko so slednje relativno trdno formulirane, pa imajo Anscombrevi »diskurzivni zakoni« predvsem hevristično vrednost. Še najbolj se približujejo »toposom«, kar kor jih bosta Ducrot in Anscombe razvila v kasnejših letih.

ljanja na primer sploh ni uvrstil v svoj *Etimološki slovar*).⁷ Lahko pa o tem prvem koraku sklepamo *per negationem*, in pri tem nam bo v kar največjo korist spet prav Škrabec. Spomnimo se, da v pasusu, zaradi katerega mu je Perušek najbolj gorak, pravi, da so Slovenci pričeli nekatera dejanja izvrševati z izreko besede, ki to dejanje označuje, šele po sprejetju krščanstva, tj. potem, ko so bili v slovenščino prevedeni Sveto pismo in liturgična besedila, ki šele podajajo obrazce, po katerih se je ljudstvo lahko zgledovalo tudi v posvetni rabi.

Iz česar lahko sklepamo, da Slovenec (kakor tudi ne Nемеc, kot opozarja Škrabec) ni od nekdaj obljubljal tako, da je (preprosto) rekel *obljubljam*.

B. Pojavi se konverzacijska formula *obljubljam*, ki jo izjavljalec (v skladu s konverzacijskim zakonom, ki pravi: »Če X pravi Y-u, da mu nekaj obljublja, se s tem zavezuje k izvršitvi nekega dejanja.«) uporablja za to, da naslovljencu (nekaj) obljubi.

Koraka B, z njim pa tudi C, ne utemeljuje le razlaga, ki smo jo navedli v podporo A, temveč tudi neko drugo dejstvo, na katero spet opozarja Škrabec: da sta sprva namreč obstajali dve konkurenčni obliki, *obljubim* in *obljubljam*. Ker pa je v številnih slovenskih narečjih dovršna oblika že služila za izražanje prihodnjika, je pričela za »efektivni sedanjik« rabiti nedovršna oblika.

C. Pride do nastanka kompleksne oblike *obljubljam*₂, s pomenom $S_2 =$ »dejanje, ki ga izvršim, s tem ko rečem *obljubljam*«,.

Č. (Upo)rabe iz koraka B so ponovno prebrane z vrednostjo S_2 .

D. Tudi uporabe iz koraka C so ponovno prebrane z vrednostjo S_2 , *Obljubljam*₂ = »dejanje, ki ga izvršim, s tem ko rečem *obljubljam*₂«.

Če naj se izognemo neprijetni možnosti, da Slovenec lahko obljubi le po pomoti, moramo vztrajati, da je kompleksna oblika *obljubljam* že dosegla korak D, kar z drugimi besedami pomeni, da dovršenost dejanja obljube ni niti stvar izjavljalčeve intence niti stvar avtoreferencialnosti zadevne glagola, temveč preprosto in samo stvar banalnega dejstva, da se (v slovenščini) obljublja in obljubi pač tako, da se reče *obljubljam* – da je torej gla-

⁷Še najuporabnejša je Glonarjeva opomba (*Slovar slovenskega jezika*, Ljubljana 1936); pod geslom *obljuba* namreč zapiše: »obljubo storiti +: obljubiti«. S križcem Glonar zaznamuje izraze in besedne zveze, ki so zastarele in se ne uporabljajo več, kar (lahko) pomeni, da je samostalnik *obljuba* – povsem v skladu z Anscombrovno hipotezo – razvojno predhajal glagolu *obljubiti* in da je glagolska oblika, s katero naj govorec izvrši dejanje obljube, torej dejansko drugotna.

gol *obljubiti*, z njim pa vsi (?) performativi, *deriviran iz lokucij* vsakdanjega govora, da je torej *delokutiv*.

S tem nadvse banalnim dejstvom bi odisejado performativnosti – od samoupravljanja do antičnega Rima, pa spet nazaj – morda res lahko končali, vendar pa stvari tudi v tem primeru niso tako zelo banalne, kot se kažejo.

REKONSTRUKCIJA IZJAVLJALNIH POGOJEV

Oglejmo si naslednji dialog:⁸

A: *Nikoli več ne boš oblekla te obleke.*

B: *In kaj naj to pomeni?*

A: *Zabtevam, da nikoli več ne oblečeš te obleke.*

Videzu navkljub bi zadnjo A-jevo izjavo težko opisali kot performativ, prej gre za opis oz. kvalifikacijo – torej konstativ – prve A-jeve izjave. Ali A s svojo drugo izjavo samo opisuje svojo prvo izjavo, jo eksplicira, ali pa z njo šele zares zahteva?

A. Culioli,⁹ na katerega se opira tudi avtorica našega prvega primera, se tega problema loteva z rekonstrukcijo izjavljajalnih pogojev, ali natančneje: loči med *referencialno* in *modalno* identičnostjo subjekta izjave in subjekta izjavljanja.

Če naj bo neka glagolska raba performativna, morata biti subjekt izjave in subjekt izjavljanja identična ne le referencialno, temveč tudi modalno. V zgornjem primeru pa sta identična le referencialno, medtem ko je subjekt izjave *Zabtevam, da nikoli več ne oblečeš te obleke* do subjekta izjavljanja modalno v enakem odnosu, v kakršnem bi bil subjekt izjave (*On*) *zahteva, da nikoli več ne oblečeš te obleke*, kar z drugimi besedami pomeni, da gre le za opis, deskripcijo nekega že izvršenega dejanja.

Delokutivnost kot skrivnost performativnosti torej ne zadostuje: če hočemo ločiti performativne od le navidezno performativnih rab, moramo najprej rekonstruirati izjavljajalne pogoje, tj. prepričati se, ali sta subjekt izjave in subjekt izjavljanja identična tudi modalno in ne le referencialno.

⁸ Izposodili smo si ga iz knjige C. Dobrovie - Sorin, *Actes de Langage et Théorie de l'Enonciation*, Pariz 1985, 35.

⁹ A. Culioli, *Valeurs modales et opérations énonciatives, Le français moderne*, 4, 1978, 300–318.

Poskus polifone interpretacije

Dialogizirani primeri, v katerih nastopajo performativi, pa ponujajo še drugačno možnost interpretacije: interpretacijo, po kateri so performativi le sežetek, strdek dia- oz. poliloga, interpretacijo, po kateri moramo v performativu slišati oz. razbrati ne le enega govorca, temveč več izjavljalcev, interpretacijo, ki ji Ducrot pravi »polifona«.

V svoji nameri, spodnesti enotnost oz. unisonost govorečega subjekta, Ducrot loči med govorcem in enim ali več izjavjalci,¹⁰ pri čemer je govorec tisti, ki je sicer odgovoren za izrečeno, vendar le na način, da je on tisti, ki je izrečeno res izrekel, ni pa (nujno) odgovoren za stališča, predstavljena v izrečenem. Ta stališča govorec prepíše enemu ali večim izjavljalcem, ki so tako *pozsem diskurzivne entitete* in jih Ducrot potrebuje prav zato, da pokaže, da je izrečeno pravzaprav proizvod spopada različnih mnenj in da je govorec le njihov »materialni nosilec«.

S takšnim mehanizmom lahko Ducrot polifono interpretira ne le večje segmente diskurza – kot na primer Bahtin, čigar teorija polifonije je izhodišče Ducrotove teorije polifonije –, temveč tudi stavke in celo posamezne besede. Oglejmo si delovanje tega mehanizma na konkretnem primeru.

V čem je razlika med naslednjima argumentativnima navezavama:

a) *Pojdimo v bistro!* (sklep) *Nam bo toplo!* (argument)

b) *Pojdimo v bistro!* (sklep) *Nam bo vsaj toplo!* (argument)

V grobem v tem, da nam argument v *a* ne pove nič o svoji argumentivni moči, argument v *b* pa se z operatorjem – ali bolje argumentativno spremljivko – *vsaj* o njej izreče kot o sicer šibki, a vseeno vredni upoštevanja.

Ducrot¹¹ operator *vsaj* analizira s pomočjo govorca in petih (!) izjavljalcev:

¹⁰ Poleg govorca in izjavjalca Ducrot, v pozni fazi argumentacije v jeziku, loči še med govorečim subjektom kot empiričnim bitjem in govorcem kot svetnim bitjem, vendar nas ta razlikovanja v tem okviru ne bodo zanimala. Prav tako se ne bomo podrobneje spuščali v strukturiranost Ducrot-Anscombrove teorije »argumentacije v jeziku«; orisali jo bomo le toliko, kolikor je potrebno za razumevanje naše teme. Zainteresirani bralec bo omenjene podrobnosti našel v O. Ducrot, *Očrt polifonične teorije izjavljanja, Izrekanje in izrečeno*, Ljubljana 1988, 170–246, pa tudi v prvem poglavju O. Ducrot, *et. al., Les mots du discours*, Pariz 1980, in v zadnjem poglavju J.-C. Anscombe, O. Ducrot, *L'argumentation dans la langue*, Bruselj 1983.

¹¹ Opiramo se na članek Cadiot, Ducrot, Nguyen in Vicher, *Sous un mot, une controverse: Les emplois pragmatiques de 'Toujours'*, v: *Modèles linguistiques* VII/2, P.U.L. 1985, 105–124.

I_1 predstavi neko dejstvo D – v našem primeru lastnost L (toploto) objekta O (bistro): »v bistrotu je toplo« –, in ga poda kot prednost objekta O.

I_2 to prednost lastnosti L (toploto) predstavi kot argument za sklep $S =$ »pojdim v bistro«.

I_3 to prednost lastnosti L predstavi kot le šibko prednost.

I_4 to šibko lastnost predstavi kot tolikšno, da dejstvu D (toplota bistrotja) odzame sleherno argumentacijsko vrednost, kar pomeni, da zavrača sklep I_2 (»pojdim v bistro«).

I_5 priznava, da je lastnost L sicer res šibka, vendar zadostna prednost, in s tem zavrača I_4 .

Za govorca G pa bi lahko rekli, da se prav z izjavljanjem (*zato*, ker izjavlja) *Pojdimo v bistro! Nam bo vsaj toplo!* pridružuje I_1 in I_5 , in s tem argumentira za nekakšen S' (= Dejstvo D je treba obravnavati kot možen argument za S).

Zdaj pa si oglejmo naslednji dve navezavi:

α	β
A: Ali prideš?	A: Ali prideš?
B: Pridem.	B: Obljubljam, da pridem.

V čem je razlika med njima? V različici α je B le odgovoril na A-jevo vprašanje in potrdil svoj prihod, v različici β pa ni le odgovoril na B-jevo vprašanje in (preprosto) potrdil svojega prihoda, temveč se je svečano, z dejanjem obljube, zavezal, da bo res prišel.

Toda, če natančneje pogledamo B-jev odgovor v različici β vidimo, *da B sploh ne odgovarja na A-jevo vprašanje!* A ga ni vprašal, ali obljubi (da bo prišel) oz. od njega ni zahteval, naj obljubi (da bo prišel), temveč je od njega le zahteval (čeprav je ta izraz za A-jevo vprašanje verjetno premočan), naj odgovori na njegovo vprašanje.

V različici β B torej očitno odgovarja na neko drugo vprašanje, na vprašanje, ki ga navedeni dialog (eksplicitno) ne postavlja, ga pa performativna formula, prav s svojo prisotnostjo, *prav z dejstvom svojega izjavljanja*, (implicitno) predpostavlja. Dialog β bi morali pravzaprav torej dopolniti oz. razčleniti v nekakšen polilog kot:

A: *Jutri imamo zabavo. Pridesh?*

B: *Pridem.*

S: *Dvomim. Še nikoli nisi.*

B: *Obljubljam, da pridem.*

Z drugimi besedami povedano to pomeni, da v *obljubljam* »skozi« govorca govorijo vsaj trije izjavljalci:

I_1 predstavi neko dejstvo D (recimo, da je to »jutrišnja« zabava) kot vredno udeležbe, svojo predstavitev pa formulira kot povabilo.

I_2 soglaša z I_1 in sprejme povabilo.

I_3 podvomi v iskrenost I_2 in njegovo soglasje (njegov odgovor) predstavi kot nezadovoljivo.

I_2 ugovarja I_3 in svoje soglasje potrdi s svečanejšo formulo.

Ta poskus oz. predlog kratke – in povsem *ad hoc* – polifonične analize formule *obljubljam* torej nakazuje še eno možnost analize in interpretacije performativov (ki je z delokutivno hipotezo povsem kompatibilna): da gre namreč za obrazce, ki v kompleksnejši in bolj poudarjeni obliki *le potrjujejo* že izrečeno (pravkar izrečeno), da gre konec koncev torej le za konstative.

To pa nas spet vrača na začetek.

- Actants, Voix et Aspects*, Presses de l'Université d'Angers, Angers 1977.
- Actes de Langage et Structure de la Conversation, v: *Cahiers de Linguistique Française* 1, Université de Genève, Ženeva 1980.
- Aijmer, K., *Evidence and the Declarative Sentence*, Almqvist and Wiksell International, Stockholm 1980.
- Allwood, J., *Linguistic Communication as Action and Cooperation*, University of Göteborg, 1976.
- Anscombre, J.-C., Délocutivité généralisé et rapports syntaxe/sémantique, v: *Recherches Linguistiques* 8, Université Paris VIII, Pariz 1979.
- Anscombre, J.-C., Voulez-vous dérivez avec moi?, v: *Communications* 32, Seuil, Pariz 1980.
- Anscombre, J.-C., Ducrot, O., *L' Argumentation dans la langue*, Mardaga, Bruselj 1983.
- Anscombre, J.-C., Ducrot, O., Pour soigner le minimalisme, v: *Journal of Pragmatics* 10 (1986).
- Anscombre, J.-C., Pierrot, A., Y-a-t-il un critère de performativité en Latin, v: *Linguisticae Investigationes* VIII: 1, John Benjamins, Amsterdam 1984.
- Anscombre, J.-C. in Pierrot, A., Noms d'actions et performativité en latin, v: *Latomus* XLIV: 2, Bruselj 1985.
- Anscombre, J.-C., De l'énonciation au lexique: mention, citativité, délocutivité, v: *Langages* 80, Larousse, Pariz 1985.

- Arnauid, A. in Nicole, P., *La Logique ou l'Art de Penser*, Flammarion, Pariz 1970.
- Aspects, Modalité: Problèmes de catégorisation grammaticale*, Université Paris VIII, Pariz 1986.
- Auroux, S., Glatigny, M., Joly, A., Nicolas, I., Rosier, I., *Matériaux pour une Histoire des Théories Linguistiques*, P. U. L., Lille 1984.
- Austin, J. L., *Sense and Sensibilia*, Oxford University Press, Oxford 1962.
- Austin, J. L., *Philosophical Papers*, 2. izdaja, Clarendon Press, Oxford 1970.
- Austin, J. L., *How to Do Things with Words*, 2. izdaja, Oxford University Press, Oxford 1984.
- Bach, K., Performatives are Statements too, v: *Philosophical Studies* 28, Reidel, Dordrecht 1975.
- Bach, K., Harnish, R. M., *Linguistic Communication and Speech Acts*, M. I. T. Cambridge, Massachusetts 1979.
- Bache, C., *Verbal Aspect*, Odense University Press, Odense 1985.
- Bajec, A., Kolarič, R., Rupel, M., *Slovenska slovnica*, DZS, Ljubljana 1956.
- Ballmer, Th. in Brennenstuhl, W., *Speech Act Classification: A Study in the lexical analysis of English speech activity verbs*, Springer, Berlin/New York 1981.
- Ballmer, Th., The Position of Argumentation in the Framework of a Text Linguistics, Speech Act Theory, and Lexicology, *Journal of Pragmatics* 8 (1984).
- Benveniste, E., *Le vocabulaire des institutions indoeuropéennes II*, Minuit, Pariz 1981.
- Benveniste, E., *Problemi splošne lingvistike*, Studia humanitatis, Ljubljana 1988.
- Essays on J. L. Austin*, ur. I. Berlin, Oxford University Press, Oxford 1973.
- Berrendonner, A., *Eléments de pragmatique linguistique*, Minuit, Pariz 1981.
- Blommaert, J., *Discourse: A Critical Introduction*, Cambridge University Press, Cambridge 2005.
- Bolta, M., *Tvorbeno-pretvorbena skladnja N. Chomskega*, Pedagoška fakulteta, Maribor 1987.
- Breznik, A., *Slovenska slovnica za srednje šole*, Družba sv. Mohorja, Celovec 1916.

- Breznik, A., *Življenje besed*, Obzorja, Maribor 1967.
- Cadiot, A., Ducrot, O., Ngeyen, T. - B., Vicher, A., Sous un mot, une controverse: les emplois pragmatiques de 'Toujours' ..., v: *Modèles Linguistiques* VII: 2, P. U. L., Lille 1985.
- Caron, J., *Les régulations du discours*, P. U. F., Pariz 1983.
- Caton, C. E., Epistemic Qualifiers and English Grammar, v: *Studies in Philosophical Linguistics*, Evanston 1969.
- Chomsky, N., *Syntactic Structures*, Mouton, Haag 1957.
- Chomsky, N., *Aspects of the Theory of Syntax*, M. I. T., Cambridge Massachusetts 1972.
- Cohen, J. L., Speech Acts, v: *Current Trends in Linguistics* 12 (1964).
- Cohen, T., Illocutions and Perlocutions, v: *Foundations of Language* 9 (1973).
- Comrie, B., *Aspect: An Introduction to the Study of Verbal Aspects and Related Problems*, 2. izdaja, Cambridge University Press, Cambridge 1985.
- Contemporary Philosophical Logic*, ur. I. Copi, J. Gould, St. Martin's Press, New York 1978.
- Conversational Routine: Explorations in standardized communication situations and prepatterned speech*, ur. F. Coulmas, Mouton, Haag 1981.
- Cvetje z vrto v sv. Frančiška*, Gorica (letniki 1880–1916).
- Desbordes, F., La grammaire antique et l'originalité de Varron, v: *Travaux d'Histoire des Théories Linguistiques*, Université Paris VII, Pariz 1983.
- Dobrovie - Sorin., C., *Actes de langage et théorie de l'énonciation*, Université Paris VII, Pariz 1975.
- Davidson, D., *Essays on Actions and Events*, Clarendon Press, Oxford 1986.
- Donnellan, K. S., Reference and Definite Descriptions, v: *Philosophical Review* 75 (1966).
- Ducrot, O., *Dire et ne pas dire*, Hermann, Pariz 1972.
- Ducrot, O. et al., *Les mots du discours*, Minuit, Pariz 1980.
- Ducrot, O., *Izrekanje in izrečeno*, Studia humanitatis, Ljubljana 1988.
- Evans, G., *The Varieties of Reference*, Clarendon Press, Oxford 1982.
- Evans, G., *Collected Papers*, Clarendon Press, Oxford 1985.
- Eyer, P., *Perlokutionen*, Reihe Germanistische Linguistik, Tübingen 1987.
- Fauconnier, G., *Espaces mentaux*, Minuit, Pariz 1984.

- Ferguson, Ch. A., The Structure and Use of Politeness Formulas, v: *Language and Society* 5:2 (1976).
- Franck, D., Speaking about Speech Acts, v: *Journal of Pragmatics* 8 (1984).
- Furberg, M., *Saying and Meaning. A Main Theme in J. L. Austin's Philosophy*, Oxford University Press, Oxford 1963.
- Galton, A., *The Logic of Aspect*, Clarendon Press, Oxford 1984.
- Gibbs, R. W. in Delaney, S. M., Pragmatic Factors in Making and Understanding Promises, v: *Discourse Processes* 10 (1984).
- Gilbert, D., *La logique et le quotidien*, Minuit, Pariz 1984.
- Glonar, J., *Naš jezik*, Založba Omladine, Ljubljana 1919.
- Glonar, J., *Slovar slovenskega jezika*, Umetniška propaganda, Ljubljana 1936.
- Grgič, M., Žagar, I. Ž., *Čas in dejanje v jeziku*, *cf, Ljubljana 2004.
- Grice, H. P., Logic and Conversation, v: *Syntax and Semantics* 3, Academic Press, New York 1975.
- Grice, H. P., Meaning, v: *Philosophical Review* 66 (1957).
- Grunig, B. - N., Grunig, R., *La fuite du sens*, Hatier-Crédif, Pariz 1985.
- Guillaume, G., *Temps et verbe. Théorie des aspects, des modes et des temps*, Honoré Champion, Pariz 1984.
- Gumperz, J. J., *Discourse Strategies*, Cambridge University Press, Cambridge 1982.
- Harder, P., Some Arguments against the Concept 'illocutionary', v: *Papers from the fourth Scandinavian Conference of Linguistics*, Odense University Press, Odense 1978.
- Hare, R. M., *Practical Inferences*, Macmillan, London and Basingstoke 1972.
- Hedenius, I., Performatives, v: *Theoria* 29 (1964).
- Hintikka, J., Cogito ergo sum: Inference or Performance?, v: *Philosophical Review* LXXI (1962).
- Hintikka, J., *Models for Modalities*, Reidel, Dordrecht 1969.
- Hintikka, J., *Knowledge and Belief*, Ithaca, New York 1962.
- Jacobs, R. A., Rosenbaum, P. S., *English Transformational Grammar*, Xerox College Publishing, Lexington, Massachusetts 1968.

- Jacobs, R. A., Rosenbaum, P. S., *Readings in English Transformational Grammar*, Ginn, Waltham, Massachusetts 1970.
- Janežič, A., *Slovenska slovnica za domačo in šolsko rabo*, Lieglova knjigar-
na, Celovec 1864.
- Kasher, A., Are Speech Acts Conventional?, *Journal of Pragmatics* 8 (1984).
- Katz, J. J., Postal, P. M., *An Integrated Theory of Linguistics Descriptions*,
M. I. T., Cambridge, Massachusetts 1964.
- Kiparsky, P. in Kiparsky, C., Fact, v: *Progress in Linguistics*, ur. M. Bierwi-
sch in K. E. Heidolph, Haag and Pariz 1970.
- Kleiber, G., *Problèmes de Référence: descriptions définies et noms propres*,
Université de Metz 1981.
- Kripke, S., Semantical considerations on modal logic, v: *Acta Philosophi-
ca Fennica*, tematska številka *Modal and Many-valued Logics* (1963).
- Kripke, S., *Naming and Necessity*, Basil Blackwell, Oxford 1980.
- Lakoff, G., Instrumental Adverbs and the Concept of Deep Structure, v:
Foundations of Language 4 (1968).
- Lakoff, G., Pragmatics in Natural Logic, v: Keenan, E. L., *Formal Seman-
tics of Natural Language*, Cambridge 1975.
- Larochebouvy, D. A., *Essais sur la Conversation Quotidienne*, Didier-Cré-
dif, Pariz 1984.
- Leonardi, P., On Conventions, Rules, and Speech Acts, v: *Journal of Pra-
gmatics* 8 (1984).
- Letoublon, F., Le vocabulaire de la supplication en Grec: Performatif et
dérivation délocutive, v: *Lingua* 52 (1980).
- Linsky, L., *Referring*, Routledge and Kegan Paul, London in Henley 1967.
Ljubljanski Zvon, Ljubljana (letniki 1889, 1890, 1910 in 1911).
- Logique, Argumentation, Conversation*, Fribourg, Peter Lang, Bern 1983.
- Lycan, W. G., *Logical Form in Natural Language*, M. I. T., Cambridge,
Massachusetts 1984.
- Lyons, J., *Semantics*, Cambridge University Press, Cambridge 1977.
Modern British Philosophy, ur. B. Magee, Oxford University Press 1986.
- Martin, R., *Pour une logique. du sens*, P. U. F., Pariz 1983.
- Martin, R., *Langage et Croyance*, Mardaga, Bruselj 1987.

- De la Méthaphysique à la Rhétorique*, ur. M. Meyer, Université de Bruxelles, Bruselj 1986.
- Miščević, N., *Filozofija jezika*, Enciklopedija filozofskih disciplin, Naprijed, Zagreb 1981.
- Miščević, N., *Jezik kot dejavnost*, Analecta, DDU Univerzum, Ljubljana 1983.
- Močnik, R., *Beseda besedo*, Škuc, Ljubljana 1985.
- Moeschler, J., *Argumentation et Conversation, Éléments pur une analyse pragmatique du discours*, Hatier-Credif, Pariz 1985.
- Morgan, J. L. D., On the Treatment of Presupposition in Transformational Grammar, v: *Papers from the Fifth Regional Meeting*, Chicago Linguistic Society, Chicago 1969.
- Nahtigal, R., *Uvod v slovansko filologijo*, Univerza v Ljubljani, Humanistični oddelek Filozofske fakultete, Ljubljana 1949.
- Nežmah, B., P. Stanislav Škrabec – »slovenski Austin«, v: *Problemi-Razprave* 7–8, Ljubljana 1987.
- La notion d'aspect*, Centre d'Analyse syntaxique de l'Université de Metz, Metz 1980.
- Ordinary Language, Essays in Philosophical Method*, ur. V. C. Chappell, Dover Publications, New York 1964.
- Perušek, R., O rabi dovršnih in nedovršnih glagolov v novi slovenščini, v: *Jahresbericht des k. k. I. Staatsgymnasiums zu Laibach*, Ljubljana 1910.
- La philosophie analytique*, Minuit, Pariz 1962.
- Philosophy and Ordinary Language*, ur. C. E. Caton, University of Illinois Press, Urbana 1963.
- Possibilities and Limitations of Pragmatics*, ur. H. Parret, M. Sbisà, J. Verschueren, John Benjamins, Amsterdam 1981.
- Pragmatics*, ur. P. Cole, Academic Press, New York 1978.
- Radical Pragmatics*, ur. P. Cole, Academic Press, New York 1981.
- Ramovš, F., *Kratka zgodovina slovenskega jezika*, Akademska založba, Ljubljana 1936.
- Récanati, F., *La transparence et l'énonciation*, Seuil, Pariz 1979.
- Récanati, F., Qu'est-ce qu'un acte locutionnaire?, v: *Communications* 32, Seuil, Pariz 1980.
- Récanati, F., *Les énoncés performatifs*, Minuit, Paris 1981.

- Récanati, F., Le sens des mots, v: *Critique* 464–465 (1986).
- Recherches pragmatiques sur le discours*, Cahiers de linguistique française 9, Université de Genève, Ženeva 1988.
- Proceedings of the Texas Conference on Performatives, Presuppositions and Implicatures*, ur. A. Rogers, B. Wall, J. P. Murphy, Center for Applied Linguistics, Arlington, Virginia 1977.
- Rossaro, M. Z., The Things We Do with Words: Irogant Speech Acts and Speech Act Theory in Philosophy, v: *Language in Society* 11:2 (1982).
- Ross, J. R., On declarative sentences, v: Jacobs, R. in Rosenbaum, P., *Readings in English Transformational Grammar*, Ginn, Waltham, Massachusetts 1970.
- Roulet, E., Speech Acts, Discourse Structure, and Pragmatic Connectives, *Journal of Pragmatics* 8 (1984).
- Roulet, E. et al., *L'articulation du discours en français contemporain*, Lang Peter, Bern 1985.
- Ruwet, N., *Introduction à la grammaire générative*, Plon, Pariz 1968.
- Sadock, J. M., *Toward a Linguistic Theory of Speech Acts*, Academic Press, New York 1974.
- Sbisà, M., *Atti linguistici, azione, interazione*, Università degli studi di Trieste, Istituto di filosofia 1972.
- Sbisà, M., *Gli alti linguistici*, Feltrinelli, Milano 1978.
- Sbisà, M., *Come fare cose con le parole*, Marietti, Genova 1987.
- Schiffrin, D., *Discourse markers*, Cambridge University Press 1988.
- Schneewind, J., A Note on Promising, v: *Philosophical Studies*, XVII:3 (1966).
- Searle, J. R., *Speech Acts: an Essay in the Philosophy of Language*, Cambridge University Press 1969.
- Searle, J. R., *Expression and Meaning, Studies in the Theory of Speech Acts*, Cambridge University Press 1979.
- Searle, J. R., *Intentionality: An Essay in the Philosophy of Mind*, Cambridge University Press 1983.
- Speech Acts*, ur. P. Cole in J. L. D. Morgan, Academic Press, New York 1975.
- Speech Acts Theory and Pragmatics*, ur. J. R. Searle, F. Kiefer, M. Bierwisch, Reidel, Dordrecht 1980.

- Toward Tomorrow's Linguistics*, ur. R. W. Shuy in C. – J. N. Bailey, Georgetown University Press, Washington, D. C. 1974.
- Slovenska slovnica*, DZS, Ljubljana 1947.
- Sonnet, J.-P., *La parole consacrée*, Cabay, Louvain-La-Neuve 1984.
- Sperber, D. in Wilson, D., Remarques sur l'interprétation des énoncés selon Paul Grice, v: *Communications* 30, Seuil, Pariz 1979.
- Sperber, D. in Wilson, D., *Relevance: Communication and Cognition*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts 1986.
- Strawson, P. F., *Logico-Linguistic Papers*, Methuen, London 1971.
- Streeck, J., Embodied Contexts, Transcontextuals, and the Timing of Speech Acts, *Journal of Pragmatics* 8 (1984).
- Symposium on J. L. Austin*, ur. K. T. Fann, Routledge & Kegan Paul, London and Henley 1979.
- Škrabec, S., *Jezikoslovni spisi*, 1. zvezek, snopiči 1 do 4, Katoliška tiskarna, Ljubljana (1916–1918).
- Šuman, J., *Slovenska slovnica po Miklošičevi primerjalni*, Matica Slovenska, Ljubljana 1882.
- Šumić-Riha, J., *Problemi samonanašanja performativov in njihova estetska razsežnost* (magistrska naloga), Filozofska fakulteta, Oddelek za filozofijo, Ljubljana 1985.
- Tense and Aspect*, ur. P. J. Tedeschi in A. Zaenen, Academic Press (Syntax and Semantics), New York 1981.
- Théorie des actes de langage, éthique et droit*, P. U. F., Pariz 1986.
- Thomas, J. A., The Language of Power, v: *Journal of Pragmatics* 9 (1985).
- Toporišič, J., *Slovenska slovnica*, Obzorja, Maribor 1976.
- Urmson, J. O., Parenthetical Verbs, (1952), v: *Philosophy and Ordinary Language*, ur. C. Caton, University of Illinois Press, Urbana 1963.
- Urmson, J. O., Performative Utterances, v: *Midwest Studies in Philosophy* 2 (1977).
- Van der Auwera, J., On the Meanings of Basic Speech Acts, *Journal of Pragmatics* 4:3 (1980).
- Vanderveken, D., *Les actes de discours*, Mardaga, Bruselj 1988.
- Van Leeuwen - Turnovcová, J., *Illokutive Komposita von Verben des Sagens*, Otto Harrassowitz, Wiesbaden 1986.

- Vendler, Z., *Res Cogitans*, Cornell University Press, Ithaca, New York 1972.
- Verschueren, J., *The analysis of speech act verbs: Theoretical preliminaries*, John Benjamins, Amsterdam 1980.
- Verschueren, J., The Lexicalization of Linguistic Action, v: *Proceedings of the Seventh Annual Meeting of the Berkeley Society* (1981).
- Verschueren, J., Basic Linguistic Action Verbs, v: *Cahiers de Linguistique française* 2, Université de Genève, Ženeva 1981.
- Verschueren, J., *What People Say They Do with Words*, Ablex Publishing Corporation, Norwood, New Jersey 1985.
- Žagar, I., Ali je performativ v slovenščini sploh mogoč?, v: *Problemi-Razprave* 7–8, Ljubljana 1987.
- Žagar, I., Za realni idealizem, v: *Problemi-Razprave* 7–8, Ljubljana 1987.
- Žagar, Ž. I., Kako obljubiti – kratek pregled«, v: *Problemi-Razprave* 1, Ljubljana 1989.
- Žagar, Ž. I., Konverzacijske maksime in aksiom pertinentnosti ali implicitno(st) komunikacije, v: *Problemi-Razprave* 1, Ljubljana 1989.
- Žižek, S., *Hegel in objekt*, Analecta, Ljubljana 1985.
- Wardhaugh, R., *How Conversation Works*, Basil Blackwell, Oxford 1985.
- Windisch, U., *Le raisonnement et le parler quotidiens*, Age d'Homme, Lausanne 1985.

Reprezentativna literatura o govornih dejanjih

- Alston, W., *Illocutionary Acts and Sentence Meaning*, Cornell University Press, Ithaca, New York 2000.
- Alston, W., Illocutionary Acts and Linguistic Meaning, v: S. Tsohatzidis (ur.) 1994, 29–49.
- Anscombe, G.E.M., *Intention*, 2nd Edition, Cornell University Press, Ithaca, New York 1963.
- Armstrong, D., Meaning and communication, v: *The Philosophical Review* 80 (1971), 427–447.
- Asher, N., Lascarides, A., *Logics of Conversation*, Cambridge University Press, Cambridge 2003.

- Austin, J. L., *How To Do Things With Words*, 2nd Edition, ur. J.O. Urmson, M. Sbisà, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts 1962.
- Austin, J. L., *Philosophical Papers*, ur. J. Urmson, G. Warnock, Oxford University Press, Oxford 1970.
- Avramides, A., *Meaning and Mind: An Examination of the Gricean Account of Language*, MIT Press, Cambridge, Massachusetts 1989.
- Bach, K., Performatives are statements too, v: *Philosophical Studies* 28 (1975), 229–36.
- Bach, K., Conversational implicature, v: *Mind and Language* 9 (1994), 124–162.
- Bach, K., Harnish, R., *Linguistic Communication and Speech Acts*, M.I.T. Press, Cambridge 1979.
- Barker, S., *Renewing Meaning: A Speech-Act Theoretic Approach*, Oxford University Press, Oxford 2004.
- Belnap, N., Steel, T., *The Logic of Questions and Answers*, Yale University Press, New Haven 1976.
- Bennett, J., *Linguistic Behaviour*, Cambridge University Press, Cambridge 1976.
- Bertolet, R., Are There Indirect Speech Acts?, v: S. Tsohatzidis (ur.), *Foundations of Speech Act Theory: Philosophical and Linguistic Perspectives*, Routledge, London 1994, 335–349.
- Brandom, R., Asserting, v: *Noûs* 17 (1983), 637–650.
- Brandom, R., *Making It Explicit*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts 1994.
- Carston, R., *Thoughts and Utterances*, Blackwell, Oxford 2003.
- Clark, H., *Using Language*, Cambridge University Press, Cambridge 1996.
- Cohen, Do Illocutionary Forces Exist?, v: *The Philosophical Quarterly* 14, 18–137.
- Davidson, D., *Moods and Performances*, 1979. Reprint v: Davidson, *Inquiries into Truth and Interpretation*, Oxford University Press, Oxford 1984.
- Davis, W., Speaker meaning, v: *Linguistics and Philosophy* 15 (1992), 223–253.

- Davis, W., *Meaning, Expression and Thought*, Cambridge University Press, Cambridge 2003.
- Dummett, M. A. E., *Frege: Philosophy of Language*, Duckworth, London 1973.
- Dummett, M. A. E., Mood, Force and Convention, v: isti, *The Seas of Language*, Oxford University Press, Oxford 1993, 202–223.
- Forguson, L. W., Locutionary and illocutionary acts, v: G. Warnock (ur.), *Essays on J. L. Austin*, Clarendon Press, Oxford 1973, 160–185.
- Frege, G., Begriffsschrift [1879], v: van Heijenoort (ur.), *From Frege to Gödel: A Sourcebook in Mathematical Logic*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts 1976, 1–82.
- Frege, G., *The Foundations of Arithmetic*, prev. J. L. Austin, Basil Blackwell, Oxford 1984.
- Frege, G., *Posthumous Writings*, ur. H. Hermes, F. Kambartel, F. Kaulbach, Blackwell, Oxford 1979.
- Frege, G., *Philosophical and Mathematical Correspondence*, ur. G. Gabriel in sodelavci, Chicago 1980.
- Frege, G., The thought: *A logical inquiry. Collected Papers on Mathematics Logic and Philosophy*, ur. B. McGuinness, prev. M. Black et al, Blackwell, Oxford 1984.
- Frye, M., On saying, v: *American Philosophical Quarterly* 13 (1976), 123–127.
- Frye, M., Force and meaning, v: *Journal of Philosophy* 70 (1973), 281–294.
- Geach, P., Assertion, reprint v: isti, *Logic Matters*, Blackwell, Oxford 1972, 254–269.
- Gorman, D., The Use and Abuse of Speech-act Theory in Criticism, v: *Poetics Today* 20 (1999), 93–119.
- Ginet, C., Performativity, v: *Linguistics and Philosophy* 3 (1979), 245–265.
- Green, M., On the Autonomy of Linguistic Meaning, v: *Mind* 106 (1997), 217–244.
- Green, M., Illocutions, Implicata, and What a Conversation Requires, v: *Pragmatics & Cognition* 7 (1999), 65–92.
- Green, M., Illocutionary Force and Semantic Content, v: *Linguistics and Philosophy* 23 (2000), 435–473.

- Green, M., The Inferential Significance of Frege's Assertion Sign, v: *Facta Philosophica* 4 (2002), 201–229.
- Green, M., *Self-Expression*, Oxford University Press, Oxford 2007.
- Grice, H. P., Meaning, v: *The Philosophical Review* 66 (1957), No. 3, 377–388.
- Grice, H. P., *Studies in the Way of Words*, Harvard University Press, Cambridge 1989.
- Hajdin, M., Is There More to Speech Acts Than Illocutionary Force and Propositional Content?, v: *Nous* 25 (1991), 353–357.
- Hamblin, C. L., *Imperatives*, Basil Blackwell, Oxford (1987).
- Hare, R., Meaning and Speech Acts, v: *The Philosophical Review* 79 (1970), 3–24.
- Hare, R., Some Subatomic Particles of Logic, v: *Mind* 98 (1989), 23–37.
- Harrah, D., On speech acts and their logic, v: *Pacific Philosophical Quarterly* 61 (1980), 204–211.
- Harrah, D., On the vectoring of speech acts, v: S. Tsohatzidis (ur.), *Foundations of Speech Act Theory: Philosophical and Linguistic Perspectives*, Routledge, London 1994, 374–392.
- Holdcroft, D., Indirect Speech Acts and Propositional Content, v: S. Tsohatzidis (ur.), *Foundations of Speech Act Theory: Philosophical and Linguistic Perspectives*, Routledge, London 1994, 350–364.
- Humberstone, L., Direction of fit, *Mind* 101 (1992), 59–83.
- Kearns, J., Propositional Logic of Supposition and Assertion, v: *Notre Dame Journal of Formal Logic* 38 (1997), 325–349.
- Kearns, J., An Illocutionary Logical Explanation of the Surprise Execution, v: *History and Philosophy of Logic* 20 (1999), 195–214.
- Kearns, J., Conditional Assertion, Denial, and Supposition as Illocutionary Acts, v: *Linguistics and Philosophy* 29 (2006), 455–85.
- Lewis, D., Scorekeeping in a Language Game, v: *Journal of Philosophical Logic* 8 (1979), 339–59. Reprint v: Lewis (1983).
- Lewis, D., Index, Context and Content, v: Stig Kanger, Sven Ohman (ur.), *Philosophy and Grammar*, Reidel, Dordrecht 1980. Reprint v: David Lewis, *Papers in Philosophical Logic*, Cambridge University Press, Cambridge 1998.

- Lewis, D., *Philosophical Papers*, Volume I, Oxford University Press, Oxford 1983.
- McDowell, J., *Meaning, communication, and knowledge*. Reprint v: Meaning, Knowledge and Reality, Harvard University Press, Cambridge 1980.
- Meggle, G., To hell with speech act theory, v: M. Dascal (ur.), *Dialogue*, Benjamins, Amsterdam 1985, 205–211.
- Mulligan, K. (ur), *Speech Act and Sachverhalt: Reinach and the Foundations of Realist Phenomenology*, Martinus Nijhof, Dordrecht 1987.
- Parret, H., Verschueren, J. (ur.), *(On) Searle on Conversation*, J. Benjamins, Amsterdam 1991.
- Pendlebury, M., Against the power of force: reflections on the meaning of mood, v: *Mind* 95 (1986), 361–372.
- Recanati, F., *Meaning and Force: The Pragmatics of Performative Utterances*, Cambridge University Press, Cambridge 1987.
- Reichenbach, H., *Elements of Symbolic Logic*, Macmillan, New York 1947.
- Reinach, A., Die apriorischen Grunlagen des bürgerlichen Rechtes, v: *Jahrbuch für Philosophie und phänomenologische Forschung* 2 (1913), 685–847.
- Sbisà, M., Speech act theory, v: J. Verschueren, J. Östman, J. Blommaert (ur.), *Handbook of Pragmatics*, John Benjamins, 1995, 495–506.
- Schiffer, S., *Meaning*, Oxford University Press, Oxford 1972.
- Schuhmann, K., Smith, B., Elements of speech act theory in the philosophy of Thomas Reid, v: *History of Philosophy Quarterly* 7 (1990), 47–66.
- Searle, J., Austin on locutionary and illocutionary acts, v: *The Philosophical Review* 77 (1968), 405–424.
- Searle, J., *Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language*, Cambridge University Press, Cambridge 1969.
- Searle, J., A taxonomy of illocutionary acts, v: K. Gunderson (ur.), *Language, Mind and Knowledge*, University of Minnesota Press, Minneapolis, Minnesota 1975, 344–369.
- Searle, J., Indirect speech acts, v: P. Cole, J. L. Morgan (ur.), *Syntax and Semantics*, 3: *Speech Acts*, Academic Press, New York 1975, 59–82.

- Searle, J., Indirect Speech Acts, v: isti, *Expression and Meaning: Studies in the Theory of Speech Acts*, Cambridge University Press, Cambridge 1979.
- Searle, J., Meaning, communication, and representation, v: R. Grandy, R. Warner (ur.), *Philosophical Grounds of Rationality: Intentions, Categories, Ends*, Clarendon Press, Oxford 1986, 209–226.
- Searle, J., Notes on conversation, v: D. G. Ellis, W. A. Donohue (ur.), *Contemporary Issues in Language and Discourse Processes*, Hillsdale, New Jersey 1986, 7–19.
- Searle, J., How performatives work, v: *Linguistics and Philosophy* 12 (1989), 535–558.
- Searle, J., Conversation, v: H. Parret, J. Verschueren (ur.), *(On) Searle on Conversation*, Benjamins, New York 1992, 7–30.
- Searle, J., *Mind, Language, and Society: Doing Philosophy in the Real World*, Weidenfeld and Nicolson, London 1999.
- Searle, J., Vanderveken, D., *Foundations of Illocutionary Logic*, Cambridge University Press, Cambridge 1985.
- Smith, B., Toward a history of speech act theory, v: A. Burkhardt (ur.), *Speech Acts, Meaning and Intentions: Critical Approaches to the Philosophy of John Searle*, Walter de Gruyter, Berlin 1990, 29–61.
- Smith, B. (ur.), *John Searle*, Cambridge University Press, Cambridge 2003.
- Stalnaker, R., Pragmatics, v: D. Davidson, G. Harman (ur.), *Semantics of Natural Language*, D. Reidel, Dordrecht 1972, 380–397.
- Stalnaker, R., Presuppositions, v: *Journal of Philosophical Logic* 2 (1973), 447–457.
- Stalnaker, R., Pragmatic Presuppositions, v: M. Munitz, P. Unger (ur.), *Semantics and Philosophy*, New York University Press, New York 1974, 197–213.
- Stalnaker, R., *Inquiry*, MIT, Cambridge, Massachusetts 1984.
- Stenius, E., Mood and language-game, v: *Synthese* 17 (1967), 254–274.
- Strawson, P., On referring, v: *Mind* 59 (1950), 320–44.
- Strawson, P., Intention and convention in speech acts, v: *The Philosophical Review* 73 (1964), 439–60. Reprint v: Strawson, P., *Logico-Linguistic Papers*, Methuen, London 1971.
- Strawson, P., *Meaning and truth*, 1970. Reprint v: Strawson, P., *Logico-Linguistic Papers*, Methuen, London 1971.

- Strawson, P., Austin and 'locutionary meaning', v: G. Warnock (ur.), *Essays on J. L. Austin*, Clarendon Press, Oxford 1973, 46–68.
- Thomason, R., Accommodation, meaning and implicature: interdisciplinary foundations for pragmatics, v: Cohen, Morgan, Pollock (ur.), *Intentions in Communication*, MIT, Cambridge, Massachusetts 1990, 325–364.
- Tsohatzidis, S. L. (ur.), *Foundations of Speech Act Theory: Philosophical and Linguistic Perspectives*, Routledge, 1994.
- Vanderveken, D., *Meaning and Speech Acts I–II*, Cambridge 1990.
- Vendler, Z., *Res Cogitans*, Cornell 1972.
- Watson, G., Asserting and Promising, v: *Philosophical Studies* 117 (2004), 57–77.
- Williamson, T., Knowing and asserting, v: *The Philosophical Review* 105 (1996), 489–523.

A

Aijmer, K. 161
Allwood, J. 161
Alston, W. 169
Anscombe, G. E. M. 169
Anscombe, J.-C. 12, 153, 154, 155,
156, 158, 161
Aristotel 26
Armstrong, D. 169
Arnauld, A. 162
Arnauld, A. 107, 108
Asher, N. 169
Auroux, S. 162
Austin, J. L. 5, 6, 23, 25, 26, 27, 28,
31, 32, 33, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41,
42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50,
51, 54, 56, 57, 58, 76, 113, 114, 119,
147, 162, 164, 166, 168, 170, 171,
173, 175
Avramides, A. 170

B

Bache, C. 162
Bach, K. 162, 170
Bahtin, M. 158
Bailey, C.-J. N. 168
Bajec, A. 149, 162
Ballmer, Th. 162
Barker, S. 170
Bavčar, I. 72, 73
Belnap, N. 170
Bennett, J. 170
Benveniste, F. 11, 58, 59, 153, 154, 162
Berlin, I. 26, 31, 40, 42, 45, 47, 61, 162
Berrendonner, A. 162
Bertolet, R. 170
Bežek, V. 7, 121, 123, 124, 125, 128,
130, 132, 136, 137, 139
Bezljaj, F. 155
Bierwisch, M. 57, 165, 167
Black, M. 171

Blaznik, J. 143
 Blommaert, J. 61, 162, 173
 Bolta, M. 110, 162
 Borštner, I. 69
 Bourdieu, P. 32
 Brandom, R. 170
 Brennenstuhl, W. 162
 Breznik, A. 147, 148, 162, 163
 Burkhardt, A. 174

C

Cadiot, A. 158, 163
 Cagney, J. 97
 Caron, J. 163
 Carston, R. 170
 Caton, C. E. 78, 163, 166, 168
 Clark, H. 170
 Cohen, L. J. 45, 163, 170, 175
 Čelik, P. 73
 Chappell, V. C. 166
 Chomsky, N. 110, 162, 163
 Cole, P. 166, 167, 173
 Comrie, B. 122, 163
 Copi, I. M. 57, 163
 Coulmas, F. 163
 Culioli, A. 157

Č

Čop, M. 143

D

Davidson, D. 32, 163, 170, 174
 Davis, S. 57
 Davis, W. 57, 170, 171
 Delaney, S. M. 51, 164
 Delbrück 135, 136
 Desbordes, F. 11, 163
 Desdemona 91

Dobrovie - Sorin, C. 157, 163
 Doniphon, T. 97, 98
 Donnellan, K. S. 82, 163
 Donohue, W. A. 174
 Ducrot, O. 47, 57, 155, 158, 161, 163
 Dummett, M. A. E. 171

E

Eastwood, C. 92
 Ellis, D. G. 174
 Evans, G. 163
 Eyer, P. 163

F

Fann, K. T. 27, 45, 168
 Fauconnier, G. 79, 83, 86, 90, 95, 163
 Ferguson, Ch. A. 164
 Ford, J. 97
 Ferguson, L. W. 40, 45, 46, 49, 50, 171
 Franch 23
 Franck, D. 164
 Frege, G. 44, 171, 172
 Frumen, M. 71, 86, 90, 91, 95, 96, 97
 Frye, M. 171
 Furberg, M. 164

G

Galton, A. 164
 Gazdar, G. 110, 114
 Geach, P. 171
 Gibbs, R. W. 51, 164
 Gilbert, D. 164
 Ginnet, C. 171
 Glatigny, M. 162
 Glonar, J. 156, 164
 Gorman, D. 171
 Gould, J. A. 57, 163
 Grandy, R. 174

Green, M. 171, 172
 Grgič, M. 10, 151, 164
 Grice, H. P. 6, 53, 54, 61, 62, 65, 66,
 68, 77, 104, 114, 164, 168, 172
 Grunig, B. - N. 164
 Grunig, R. 164
 Gspan, A. 133
 Guillaume, G. 164
 Gumperz, J. J. 164
 Gunderson, K. 173

H

Hajdin, M. 172
 Hale, B. 97
 Hamblin, C. L. 172
 Harder, P. 164
 Hare, R. M. 43, 44, 79, 113, 164, 172
 Harman, G. 174
 Harnish, R. M. 162, 170
 Harrah, D. 172
 Hedenius, I. 164
 Hegel, F. G. W. 12, 169
 Heijenoort 171
 Hermes, H. 171
 Hintikka, J. 164
 Holdcroft, D. 172
 Hostnik, D. 127, 128
 Humberstone, L. 172

I

Ilić, D. 13
 Ioup, G. 95

J

Jacobs, R. A. 111, 164, 165, 167
 Jagić, V. 119
 Janežič, A. 123, 124, 165
 Janez Pavel II. 92, 93, 95

Janša, J. 69, 71
 Joly, A. 162

K

Kambartel, F. 171
 Kanger, S. 172
 Kasher, A. 32, 165
 Katz, J. J. 165
 Kaulbach, F. 171
 Kearns, J. 172
 Kiefer, F. 57, 167
 Kiparsky, C. 165
 Kiparsky, P. 165
 Kleiber, G. 165
 Kolarič, R. 149, 162
 Korošec, Št. 14, 15, 17
 Kovač, M. 9
 Kripke, S. 73, 74, 97, 99, 165
 Kristus 17

L

Lakoff, G. 165
 Lamurski, M. A (Matej Andrejevič
 Ternovec) 127
 Larochebouvy, D. A. 165
 Lascarides, A. 169
 Leonardi, P. 32, 165
 Lešnik, B. 23
 Letoublon, F. 165
 Lewis, C. I. 57
 Lewis, D. K. 32, 57, 172, 173
 Linsky, L. 165
 Lycan, W. G. 165
 Lyons, J. 6, 109, 165

M

Magee, B. 35, 165
 Marković, D. 16

- Martin, H. 97
 Martin, R. 71, 75, 77, 97, 126, 163, 165
 McDowell, J. 173
 McGuinness, B. 171
 Meggle, G. 173
 Mencej, J. 133
 Miklošič, F. 123, 134
 Mikulić, B. 14
 Miščević, N. 9, 166
 Močnik, R. 9, 166
 Moeschler, J. 166
 Morgan, J. L. D. 166, 167, 173, 175
 Mulligan, K. 173
 Munitz, M. 174
 Murphy, J. P. 167

N

- Nahtigal, R. 166
 Nežmah, B. 119, 166
 Nguyen, T. - B. 158, 163
 Nicolas, I. 162
 Nicole, P. 107, 108, 162

O

- Ohman, S. 172
 Östman, J. 173
 Othello 91
 Ozimek, E. 119

P

- Parret, H. 61, 166, 173, 174
 Pendlebury, M. 173
 Perušek, R. 7, 134, 135, 136, 137, 138,
 139, 144, 145, 146, 148, 156, 166
 Pierrot, A. 12, 161

- Pintar, L. 7, 121, 122, 123, 125, 130,
 132, 134, 136, 138, 139, 140, 141,
 142, 145, 146
 Pitcher, G. 31
 Platon 84, 97
 Plavt 11
 Pollock 175
 Postal, P. M. 165
 Potrč, M. 16, 17
 Prešeren, F. 121, 143
 Prichard, H. A. 5, 26, 27, 28, 29, 30,
 31

R

- Ramovš, F. 120, 166
 Ravnikar, M. 121, 122
 Récanati, F. 166, 167, 173
 Reichenbach, H. 173
 Reinach, A. 173
 Ribičič, M. 15
 Rogers, A. 167
 Rosenbaum, P. S. 111, 164, 165, 167
 Rosier, I. 162
 Rossarro, M. Z. 167
 Ross, J. R. 7, 109, 111, 167
 Roulet, E. 167
 Rupel, M. 149, 162
 Russell 82
 Ruwet, N. 167

S

- Sadock, J. M. 113, 167
 Sbisà, M. 61, 166, 167, 170, 173
 Schiffer, S. 173
 Schiffrin, D. 167
 Schneewind, J. 167

Schuhmann, K. 173
 Searle, J. R. 6, 33, 42, 45, 46, 47, 50,
 51, 52, 53, 55, 57, 167, 173, 174
 Sheakespeare, W. 91
 Shuy, R. W. 168
 Smith, B. 173, 174
 Stalnaker, R. 174
 Steel, T. 170
 Stenius, E. 174
 Sokrat 97
 Solar 124
 Sonnet, J. - P. 168
 Sperber, D. 68, 77, 168
 Stanovnik, J. 40, 70, 72, 74, 75, 78, 79
 Stenmark, I. 98
 Stewart, J. 97
 Stoddardt, R. 97, 99
 Stojko, T. 85, 86, 87, 88, 90
 Strawson, P. F. 6, 53, 54, 60, 82, 168,
 174, 175
 Streeck, J. 168
 Šuman, J. 124, 168

Š

Škrabec, S. 7, 10, 119, 120, 122, 125,
 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132,
 133, 134, 136, 137, 138, 141, 142,
 144, 146, 147, 148, 151, 156, 166,
 168
 Šumić-Riha, J. 9, 168

T

Tasić, D. 69
 Tedeschi, P. J. 168
 Ternovec, M. A.. *See* Lamurski,
 M. A

Thomas, J. A. 168
 Thomason, R. 175
 Tominc, I. 70
 Tonkli, J. 127
 Toporišič, J. 150, 168
 Trobec, M. 82
 Tsohatzidis, S. 169, 170, 172, 175
 Turgenjev, I. S. 127

U

Uehling 23
 Unger, P. 174
 Urmson, J. O. 23, 24, 25, 26, 27, 78,
 108, 168, 170

V

Van der Auwera, J. 168
 Vanderveken, D. 168, 174, 175
 Van Leeuwen - Turnovcová, J. 168
 Varron 11, 15, 16, 163
 Vendler, Z. 169, 175
 Verschueren, J. 166, 169, 173, 174
 Vicher 158, 163
 Vidić, D. 13

W

Wall, B. 167
 Walsh, R. 97
 Wardhaugh, R. 169
 Warner, R. 174
 Warnock, G. 170, 171, 175
 Watson, G. 175
 Wayne, J. 97
 Wettstein 23
 Williamson, T. 175

Wilson, D. 68, 77, 168

Windisch, U. 169

Wittgenstein, L. 12, 13

Wörndl, F. 98

Z

Zaenen, A. 168

Ž

Žagar, I. Ž. 3, 4, 10, 151, 164, 169

Žižek, S. 12, 169

PEDAGOŠKI INŠTITUT

REPUBLIKA SLOVENIJA

MINISTRSTVO ZA ŠOLSTVO IN ŠPORT

Naložba v vašo prihodnost

OPERACIJO DELNO FINANCIRA EVROPSKA UNIJA
Evropski socialni sklad

VAD

ISBN 978-961-270-000-3

9 789612 700003 >